

Libri Veteres Strigonii 6.

Szalai Béla

A régi Esztergom zenei élete

– a Dalárda és a Zenei Kör története

**Esztergom, 2018.
Laskai Osvát Antikvárium**

A Kiadó köszönetet mond a debreceni Déri Múzeumnak, hogy a Dalárda album képeinek átengedésével jelen munka megjelenését támogatta.

© Laskai Osvát Antikvárium, 2018

Kiadó: Laskai Osvát Antikvárium
2500 Esztergom, IV. Béla király 6.
Telefon: 06 30 / 467 73 01
Felelős kiadó: Mezei Attila
Nyomdai előkészítés: Borbély Anikó

Nyomás és kötés: Dreamworks Bt.

Térjedelem: 13,83 A/5 ív
Kiadás éve: 2018

ISSN 2061-2680
ISBN 978-963-89406-7-4

Beköszöntő

Ha az ember egy olyan alapos és hiánypótló művet tart a kezében, amelynek ráadásul minden mondatán érződik, hogy a szerzőjének igazi szenvedélye az írása tárgya, nehéz lenne megtalálni azokat a szavakat, amelyekkel kiegészíthetné azt. Szalai Béla A régi Esztergom zenei élete – a Dalárda és a Zenei Kör története című könyve olyan mélységű és mennyiségű ismeretet tár elénk a 18–19. századból, amelyet lehetetlen röviden összefoglalni – ezért inkább egy személyes példán keresztül felvezetve ajánlom e könyvet.

Eszter lányunk énekes. Már egészen kicsi korában megmutatkozott a tehetsége, ami persze már önmagában is hatalmas boldogsággal töltötte el a családot. Amikor azonban elvittük a különböző órákra, foglalkozásokra és versenyekre, egy újabb csodával találkozhattunk: a zene közösségteremtő erejével.

Azóta is gyakran látunk a „kulisszák mögé”, így a mai napig a tanúi lehetünk, hogy mekkora örömet okoz az együtt zenélés, éneklés az alkotóknak, azt pedig magunkon is tapasztaljuk a fellépései alkalmával, hogy az ő közösen elvégzett munkájuk eredménye milyen katartikus élményt nyújt a hallgatóságuknak. Igaz, egy komolyzenei koncert esetében nem annyira látványos, mint egy könnyűzeneinél, de egyértelmű: ahogy követik egymást a dallamok, a közönségből is közönség kovácsolódik.

Az együtt éneklés és zenélés végigkíséri az emberiség egész történetét. A rituális táncok, amelyekkel őseink például a vadászat sikerét vagy a jobb termést próbálták elősegíteni már olyan zenés események voltak, amelyek egyértelműen a közösség céljait szolgálták. Ahogyan teltek az évezredek, századok, rendre alakultak ki az egyes csoportokat jellemző, hozzájuk köthető dalok, amelyek szorosan kötődnek identitásukhoz.

Ha felcsendül Chopin b-moll szonátájának dallama, az európai-nyugati ember tudja: valakitől búcsúzunk éppen. Mendelssohn Szentivánéji álom című művének jellegzetes része hallatán pedig egyből egy boldog, fiatal párra gondolunk. Ha megszólal az István, a király rockopera egy taktusa, senki nem tudja, mi csendült fel, csak a magyarok – mi viszont egyből hozzákötjük az államalapítás évfordulóját, a szabad és keresztény ország képét. A Kossuth induló hallatán talán nincs is ember a Kárpát-medencében, akinek ne jelenne meg a lelki szemei előtt egy kárda, ha pedig Beethoven Egmont nyitánya szólal meg, szinte mindannyiunknak felsejlenek az 1956-os képek a forradalom felemelő pillanatairól, vagy éppen a megtorlás szörnyűségeiről.

Ha pedig szűkebb pátriánkat, a térségünket vesszük példaként, ma is látható, hogy a nemzetiségi napokon, fesztiválokon milyen jólesően és boldogan éneklük akár az idősebbek, akár a legkisebbek a felmenőik régi dalait, de ugyanezt tapasztalhatjuk akkor is, amikor egy olyan település ünnepségén járunk, amelynek története összefonódik a bányászatéval.

A zenélés, éneklés közös élménye tehát nagyban hozzájárul az identitásunk kialakulásához és megtartásához. Óriznünk kell a ránk hagyott értékeket, és támogatnunk kell az újabb kincsek létrejöttét.

Ezt a célt szolgálja barátom, Szalai Béla könyve is, és nemcsak azzal, hogy mérnöki pontossággal, eddig nem látott részletességgel tárja fel az esztergomi dalárda történetét, hanem azzal is, hogy rámutat: mekkora szerepe volt a Dalárdának a magyar nemzeti tudat megerősödése és a polgárosodás szempontjából is.

Ezek pedig olyan értékei Esztergomnak, amelyekre mindannyian büszkék lehetünk.

Völner Pál
Esztergom város
országgyűlési képviselője

Zenevilág Esztergomban a Bazilika felszenteléséig

Esztergom a törököktől 1683-ban történt visszafoglalása után csak hagyományában volt egyházi központ, a valóságban nem. A régi Esztergom 1895-ig négy együtt élő, de önálló településből állt: a szabad királyi városból, Szenttamás mezővárosból, az érsekség kezén lévő Vízivárosból és Szentgyörgymezőből. Érseke és kanonokjai – akik esetleg mecénásai lehettek volna az igényes egyházi zene mellett egy városias zenei élet kialakulásának – 1820-ig Nagyszombatban és Pozsonyban éltek. Esztergomnak nem volt székesegyháza sem, amelyben egy jól iskolázott, netán zeneszerzéshez is értő karnagy megszervezhető volna egy igényesebb zenekart, amely körül valamilyen városi zenei műveltségközpont is kialakult volna. Habár volt Esztergomban német nemzetiségű polgárság is, az nem volt elég erős ahhoz, hogy a többségében német lakosságú városokra jellemző polgári zene- és énekkultúrát meghonosítsa.

Ezért nem járhatunk messze az igazságtól azzal, ha Esztergom XVIII. századi zenei életét úgy jellemezzük, hogy az lényegében egybeesett a kisvárosokra jellemző helyi egyházi liturgia (plébániatemplom csak a királyi városban és a Vízi városban volt) igényelte zenével és egyházi énekléssel. Ennek a zenei életnek a színvonalát pedig meghatározta a helyi kántor – aki egyúttal tanító is volt – zenei felkészültsége, igényessége és szorgalma.

A XVIII. század egyházi vizitációinak (1701, 1732, 1755-56) jegyzőkönyveiből az esztergomi kántorok (városról lévén szó, szívesebben nevezték őket kezdetben orgonistának, később karnagnak) többségét nem csak név szerint ismerjük, de több hozzájuk köthető, illetve zenélésre vonatkozó adatot is megismerhetünk.¹ A kántorok jövedelme részben készpénzből, részben természetbeni juttatásból állt, és állandó mellékjövedelmet jelentett számukra a „stólapénz”. Ezen a címen például a gyászmisén történt orgonálásért és éneklésért, a temetési éneklésért és a halottvirrasztás során énekelt zsoltárokért kaptak fizetséget. Egyes időszakokban a kántor kiegészíthette jövedelmét „*koleda*”-val, vagyis házról-házra járva adományokat gyűjthetett kántori munkájáért. A kántor fizette a harangozót. A vizitációs jegyzőkönyvekben található adatok a kántor-tanítók iskolai végzettségére (általában pár gimnáziumi osztályt végeztek), zenei felkészültségükre, de a templomi zenekar létezésére és a templomi hangszerekre is. 1701-ben a királyi város orgonistája (és egyben iskolamestere) Lendvay László, a Vízivárosé Miklós Márton volt. 1709-től a királyi városnak volt németnyelvű iskolája is. 1756-ban a kántori feladatokat a királyi város magyar és német nyelvű tanítói közösen látták el. A jegyzőkönyv szerint Makay Lőrinc és Andreas Haas egyaránt zeneértő és liturgiában jártas volt, Makay emellett többszólamú éneket is tudott vezényelni.

Ugyanebből az évből ismert a Belvárosi plébániatemplom hangszereinek a jegyzéke is: 2 orgona, 1 rézdob, 4 régi és 4 új harsona (kürt). Mindez arra utal, hogy a templomban egy egyszerű „cappella”, vagyis hangszerekkel kibővült ének- kar működött. Feltűnő azonban a hegedűk és a bőgő hiánya, hiszen abban a kor- ban a legegyszerűbb templomi együttes az énekesek mellett két hegedűsből és egy orgonistából állt (ezt nevezték Kirchcentriónak), amely bővíthetett bőgővel (violone), ünnepélyes alkalmakkor pedig dobokkal és fúvósokkal is. De az is lehet, hogy a hegedűsök és a bőgősök akkor saját hangszeren játszottak. A királyi városban a korábbi templom helyére 1757–1762 között építették fel az új Szent Péter és Szent Pál plébániatemplomot, amelyben pár évvel később, 1764-ben az akkori kántor, Kobády József maga volt az orgonista. Lehet, hogy az ő műve az *Ének az őrző angyalokról*, amely nyomtatásban is megjelent az esztergomi kisiskolásoknak.² 1789-ben kapott a templom új orgonát, amit a Trencsén megyei Paziczky János orgonaépítő készített, Török András tábornok és felesége Bormasztini Éva ado- mányából.³

A XVIII. század közepén a tekintélyesebb esztergomi polgárokat születésnap- jukon a kántor vezetésével a templom muzsikusai és énekesei zenével köszöntöt- ték, amiért tisztességes adományt kaptak. A város azonban egy idő után ezt jól érthető okokból betiltotta, évi 10 forint kárpótlást fizetve a kántornak. A templo- mi zenekarba felveendő templomi zenészeket a kántor választotta ki a jelentkezők közül, ám felvételükről a város – mint a templom kegyura – döntött, hiszen fizeté- süket a város templom-alapjából kapták. A fizetségük oly csekély volt, hogy a ze- nészeknek más tevékenységet is kellett megélhetésükhöz folytatniuk. A kántornak mellékjövedelme származott az „éneklés”-ből (cantio) is. Az éneklés abból állt, hogy vasárnapokon és nagyobb ünnepeken a szegényebb sorsú tanulók a kántor vezetésével a városi előjárók házánál szent énekeket énekeltek, szintén jutalo- mért, amiből a kántor (ha tisztességes volt) valamennyit juttatott a tanulóknak is.⁴

A tanítói feladatok közé tartozott a gyerekek énektanítása is, ami kizárólagos- san a templomi énekekre és azok énekkari betanítására szorítkozott. Az énektan- ításban (ebben nem minden tanuló vett részt, csak akit kiválasztottak a templo- mi éneklésre, vagy maguk kérték) a segédtanítók is részt vettek, ki-ki képessége szerint. Ha egy gyerek különösebb zenei tehetséget mutatott, és szülei anyagilag megengedhették maguknak, úgy a kántor külön is foglalkozott vele. 1794-ben Rantzmayer Leopold lett a Szent Péter és Szent Pál plébániatemplom „*muzsikái karigazgatója*” és a városi tanító⁵.

1809-ben nádori rendelkezésre Esztergomban is megalakul a város polgári katonasága, a polgárőrség, amely 1811-ben már 4 magyar és 2 német századból állt.⁶ Mint a kor minden katonaságának, az esztergomi polgárőrségnek is voltak zenészei. A hivatalos iratokban a kor elnevezésének megfelelően a dobost és a századkürtösöket is muzsikusnak vagy hangásznak nevezik. Kezdetben csak egy dobost és négy kürtöst, később már egy kisebb zenekart említenek a városi jegyző-

könyvek, amit valószínűleg az összetétele miatt (fúvósok és ütősök) *török muzsikának* neveztek. Ez a törökös jellegű muzsikálás közkedvelt közösségi szórakoztató zene volt azokban az időkben. Gvadányi József versben is megörökítette ezt az 1790. évi pozsonyi diéta alatt is játszott köztéri zenét:

*Oda futván ballom, török muzsika cseng,
Tányéroknak az ő öszveütésük peng,
Sípoknak doboknak vár alatt hangja zeng.*

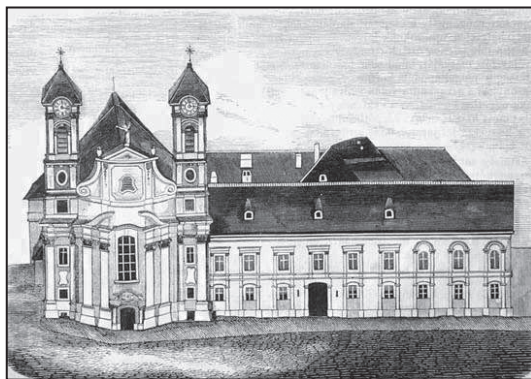
1811. nyár végén a polgárórség ünnepélyes zászlóavatására még a Víziváros zenekarát (ott is volt polgárórség, lehet, hogy annak a zenekaráról van szó) hívták meg, tehát a saját zenekaruk még nem állt össze. Viszont biztosra vesszük, hogy 1814. decemberében a Belvárosi templom új harangjának felszentelését követő népünnepélyen már helybeli „török muzsika” szolgáltatta a zenét. A fennmaradt iratokból ismert, hogy Feigler Ferenc a német század kapitánya (a polgári életben prímási és vármegyei főépítőmester) vállalta, hogy lövészek mellett az ünnepségre századának muzsikusait is felfogadja. A város Feigler Ferencnek „*a muzsikát tévő muzsikusokra tett 8 forint költségét*” később megtérítette.⁷

Bizonyára a polgárórség muzsikusai (köztük lehettek olyanok, akik játszottak a templom zenekarában is) zenéltek a két német kapitány, Feigler Ferenc és Giefing Ferenc 1828. és 1829. farsangján szervezte jótékonysági tombolán és bálon is, amely tiszta bevételét a városi Ispita bővítésére ajánlották fel.⁸

A jezsuiták 1697-ben alapított gimnáziumában, majd az 1800-as évek elejétől a bencés gimnáziumban nem volt külön énekoktatás. Azt viszont tudjuk, hogy a bencés gimnázium vezetése gondot fordított arra, hogy a diákság az egyházi énekeket – köztük a latin nyelvűeket is – gyakorlattan énekelje. Ezért azokat az énekeket, amelyeket a diákok a napi szentmise hallgatás során a ferencesek Szent Anna templomában orgonakísérettel énekeltek, egy-egy zeneértő bencés tanár vezetésével külön is gyakorolták. Van arra is adat, hogy a bencés gimnázium korai időszakában, az 1810-es években az énekek betanításába és gyakorlásába a városi kántor Rantzmajer Leopold is besegített.⁹

Rudnay Sándor prímás 1820-ban az érseki székhelyet visszahelyezte Nagyszombatból Esztergomba és 1820. július 1-én ideiglenes érseki főszékesegyháznak jelölte ki a Vízivárosban lévő Szent Ignác plébániatemplomot. A templomot a jezsuiták építették, 1738-ban szentelték fel, ám két tornya – amit építéskor katonai megfontolásokból nem engedtek felépíteni – csak 1797-ben, a vár katonai jellegének megszűnése után készült el Feigler Ferenc tervei alapján. Egyes források szerint Rudnay prímás a leendő főszékesegyházi zenekar megszervezésére és karnagyának (regens chori, vagy karigazgató) már 1818-ban felkérte Seyler Józsefet,¹⁰ a budavári Nagyboldogasszony főplébánia templom (Mátyás templom) karnagyát, akinek képességeit már korábban, a Helytartóságnál Budán betöltött tisztsége során megismerte.

Rudnay bevonulása érseki székhelyére 1820. május 15-16-án hatalmas ünnepek között zajlott le. Természetesen az ünnepélyes szertartásokról nem hiányozhatott a művészi színvonalú zene sem. Rudnay esztergomi beiktatásakor az ünnepi szentmisén Seyler József vezényelte az erre az alkalomra írt Missa Solemnis (F-dúr) miséjét.¹¹ A Hazai és Külföldi Tudósítások 1820. évi 40. száma beszámolva az ünnepekről tudósít erről: „*valamint előtte való nap a Tedeum alatt, úgy ez nap is a Veni Sancte és nagymise alatt híres nagy muzsika volt, melyet pesti és budai leghíresebb muzsikusok követtek el*”. Ekkor tehát még nem állt fel a főszékesegyház saját zenekara, Seyler is vendégként vezényelte a fővárosból jött zenészeket, hiszen csak 1820. szeptemberében költözött Esztergomba.

A régi Szent Ignác templom és érseki palota (Majer István rajza)

Seyler József Antal Csehországban, a Karlsbad (ma Karlovy Vary) közeli Lauterbachban született 1778-ban. Nagybátyjától, Seyler Józseftől, aki a szomszédos Schönfelddben (ma Krásno) volt kántor-tanító, nem csak énekelni, hegedülni, zongorázni, de összhangzattant és zeneszerzést is tanult. Tanítónak készült ő is, ezért tanítói képesítést is szerzett. Húsz évesen lett tanító, ám két év múlva már a Piemontéban állomásozó 46. számú Sztáray gyalogezred katona-karmestere volt. Ezredével együtt 1802-ben Budára vezényelték, ahol hamarosan megnősült. 1805. nyarán, amikor ezredét visszahelyezték Itáliába, már élt Katalin lánya, ezért leszerelését kérte a katonaságtól, és Budán telepedett le. 1808-ban lett a Várplébánia templomának, a Mátyás templomnak a karnagya. Ez az állás zenetanítási kötelezettséggel is járt. Már katona-karmesterként is foglalkozott zeneszerzéssel, de akkoriban elsősorban „török muzsikát” komponált. A Mátyás templom karnagyaként írta első egyházi jellegű zenedarabjait, köztük az előbb már említett miséjét, a Missa Solemnis (F-dúr)-t.¹²

Rudnay primás Seyler felkérésével követte azt a XIX. század elejére Magyarországon kialakult gyakorlatot, hogy az egyházmegyei központokba törekedtek jól képzett, zeneszerzéshez is értő karnagyokat alkalmazni. Seyler József Esztergomba érkezésével a Főszékesegyház addig nem létező liturgikus zenei életének megszervezése, majd vezetése egy jól felkészült és országos hírű karmester kezébe

került, aki mindemellett – saját korának megítélése szerint – jelentős és termékeny egyházi zeneszerző is volt.

Esztergom városának, illetve közösségének azonban Seyler érkezése még ennél is többet jelentett. Seyler képzettségénél és korábbi tanítói gyakorlatánál fogva igazi zeneoktató és jó szervező is volt: bizonyítja ezt a Budán szervezett, jótékony célú magán Zeneakadémiája eredményessége. Esztergomban is tanított. Tanítványai közül fia, Károly mellett most csak egyet említünk, Hulényi Ferencet,¹³ aki később szintén jelentős szerepet töltött be Esztergom zenei életében. A szervezőképességére Esztergomban is szüksége volt, hiszen első feladatai közé tartozott az érseki székhelyhez méltó Főszékesegyházi Zenekar megszervezése. A zenekart az esztergomi Főkáptalan tartotta fenn, tagjai többsége hivatásos zenész volt és a Főkáptalantól kaptak fizetést. A zenekari álláshelyeket meghirdették és Seyler a jelentkezők meghallgatása után választotta ki a zenekari tagokat. A Zenekar kezdetben 4-6 énekesből és hasonló számú zenészből (elsősorban vonósokból) állt. Közöttük sok volt a külföldi származású énekes és zenész, akik közül páran végleg Esztergomban is maradtak, gyermekeik itt jártak iskolába és lassan elmagyarosodtak. De voltak olyanok is, akik pár év után megunva Esztergom kisvárosias mivoltát odébbálltak. A zenekar tagjai között mindig volt pár „mellékállású” is, egy-egy jó hangú vagy hangszeren jól játszó férfi a primási alkalmazottak vagy városi hivatalnokok közül.

Az egyházzenei életnek a főszékesegyházi zenekar vezetője mellett másik fontos szereplője a Főkáptalan succentora volt. A succentor egy egyházi feladatkör, de egyúttal beosztás is. A succentor (értelmi fordítása alkantor) munkakörét tekintve gyakorlatilag az éneklő kanonok helyettese volt. A succentor feladata elsősorban a liturgia meghatározásához, az azokat végzők kijelöléséhez, a karkáplánok (akik a kanonokok segítségét jelentették a liturgia során a gregorián vagy egyéb éneklésben) irányításához kapcsolódott, de kötelessége volt a liturgikus énekek betanítása és esetenként a zenetanítás is. 1832-ben Jordánszky Elek, a Főkáptalan éneklő kanonokja az addig Pozsonyban működő Feigler Miklóst, Feigler Ferenc papi pályára lépett legkisebb fiát nevezte ki succentornak, javadalmazását is ő biztosította.¹⁴ Magától értetődő, hogy Feigler Miklósnak szoros munkakapcsolata volt a székesegyház liturgikus zenéjét vezető Seyler József karigazgatóval.

Feigler Miklósról nem tudjuk, mennyire volt muzikális. Esztergomi gimnazista korában bizonyára ő is énekelt diáktársaival a templomi szertartásokon, és semináriumi éveiben a liturgia oktatása során az alapfokú egyházzenei ismereteket is elsajátította. Az, hogy ilyen korán ilyen komoly, zenéhez is köthető feladathoz jutott, utalhat arra, hogy jó muzikalitással rendelkezett. Magyar nyelvű leveleiben egyébként önmagát az esztergomi Káptalan „*karnokja*”-nak nevezte, ami a nyelvújítás törekvéseinek ismeretére utal. 1836-ban nagyon fiatalon meghalt, vérhas járvány vitte el. Mentora és előjárója, Jordánszky Elek a Bazilika már elkészült kriptájába temettette el, sírtáblája ma is ott látható.

A Bécsben élő Beethoven 1823. áprilisában levelet írt Rudnay primásnak és felajánlotta az akkor elkészült Missa Solemnis művét az épülő Bazilika felszentelési ünnepségére. Beethoven a „*műért ötven dukát mérsékelt honoráriumot*” kért. Rudnay „*Egyáltalán nem kételkedem abban, hogy legújabbán komponált nagy miséje tökéletesen meg fog felelni a zenei világban oly híres nevének*” kezdetű válaszában a Bazilika felépítésének hatalmas kiadásaira hivatkozva Beethoven felajánlását udvariassan visszautasította. Beethoven Missa Solemnis-ét később 1824-ben Szentpéterváron mutatták be először.¹⁵

Seyler József gyökeret eresztett Esztergomban, haláláig ott élt. Leánya, a még Budán született Katalin – aki művészien zongorázott – a már említett Feigler Ferenc János nevű fiához ment feleségül, aki 1831-ben, apja halála után lett primási főépítőmester. 1833-ban meghalt Seyler József felesége. Az idősebb Seyler fiú, József ekkor már nős volt és a primási uradalomban dolgozott vidéken. A kisebbik fiú, Károly, aki zenei pályára készült, a bencés gimnázium elvégzése után még két évig édesapjától tanulta a zenei tudományokat és játszott a főszékesegyházi zenekarban is. Édesanyja halála után (akitől 1350 forintot örökölt)¹⁶ további zenei tanulmányokra Bécsbe ment. Már 1834-ben a Kärntnertor-Theater, majd később a Wiener Hofoper zenekarában játszott. Winninger bécsi selyemkereskedő támogatása tette lehetővé, hogy munkája mellett Seyfrid Ignáctól, a bécsi zene-konzervatórium tanárától zeneszerzést is tanuljon.¹⁷ Jó híre lehetett, mert Pyrker János egri érsek őt kérte fel, hogy ünnepi misét írjon a Hild József építette új egri székesegyház felszentelésére. 1837. május 7-én a felszenteléskor az alig 21 éves Seyler Károly maga vezényelte művét Egerben. Szereplésével Pyrker annyira elégedett volt, hogy saját kezűleg írt levélben fejezte ki dicséretét Seylernek.¹⁸

Az egyedül maradt Seyler József a gyászév letelte után Feigler Ferenc Anna nevű lányát, vejének, Feigler Jánosnak nővérét vette feleségül és a Buda utcai nagy Feigler házba költözött. Érdekesség, hogy Seyler a város adókönyveiben ezekben az években – mivel nem volt polgárjoga – folyamatosan „zselléreként”(!) szerepelt, és mint ilyen, nem fizetett semmiféle adót.¹⁹

1829-ben meghalt Rantzmayer, aki a királyi városban 34 évig volt kántor és városi tanító. Halála után az új templomi karigazgató és a leányiskola tanítója a Szegedről érkezett Linnert Tamás orgonista lett. Rantzmayer özvegye leltár ellenében adta át a templom hangszereit az új karigazgatónak.²⁰ Linnert éves fizetése 230 forint volt. Linnertet a Város nem csak arra kötelezte felvételekor, hogy két segédtanítót alkalmazzon, akik „*muzsika értők*” legyenek, hanem volt vele szemben egy írásban is megfogalmazott elvárás. Idézzük szó szerint: „*A nemes Tanátsnak és városnak úgy a Ns Publicum javára és rész szerént tulajdon könnyebbségemre Muzsika Oskolát minden héten négyszer az oskola után való órákban tartani és a gyermekeket, akiknek tudni illik a szülei kívánni fogják az Éneklésben és Muzsikában minden különösebb jutalom nélkül oktatni köteles leszek.*” Vagyis Linnert a Város költségén (hiszen az fizette a karigazgatót) külön fizetség nélkül köteles volt rendsze-

res ének-zeneoktatást végezni, ha arra volt igény. Ez lényegében elvárás volt már a korábbi tanítóktól is, de először foglalták azt a feladatot írásba. Ez mindenképpen előremutató, a zenei életre kedvező hatású lépés volt a város részéről.²¹

1831. őszén a kolerajárványban egy nap különbséggel halt meg Feigler Ferenc és felesége. Együtt temették el őket a Belvárosi temetőben. A fennmaradt számla szerint Linnert Tamás karigazgató 2 ezüst forintot kért „*a boldogult Feigler és hűtös-párja tetemei eltakarítása alkalmával tett muzsikai szolgálatokért ...*”.²²

1833-ban a német század feloszlott. Leipolder Antal őrmester jelentette a városnak, hogy a német polgárőrség zenekarának hangszerei elvesztek. A város vizsgálata kiderítette, hogy a hangszereket Deininger Jakab, a másik német század kapitánya vitte el egyes követelései fejében. Nem ismerjük az ügy további sorsát.²³

Úgy tűnik, Linnert Tamás sem templomi karigazgatóként, sem tanítóként nem állt zenei hivatásának magaslatán. 1836-ban mindössze négy zenésze volt a templomi zenekarnak (éves fizetésük 10-10 forint volt). Érthető, hogy a csekély fizetség ellenében a templomi zenekar csak a nagyobb egyházi ünnepek alkalmából zenélt, talán még azok közül sem mindegyiken. 1840-ben panaszt emeltek Linnert ellen a városnál, hogy nem tartja meg a muzsika-oktatást, a templomi zenekarban pedig kevés és rossz muzsikust tart. Linnert sérelmezte, hogy az ügyét kivizsgáló Bleszl Albert nyilvános helyen is kifogásolta munkáját, a városi jegyzőkönyv szerint „*kávéházban többek előtt meggyalázta*”. Azzal védekezett, hogy ő senkit se kényszeríthet muzsika és ének tanulásra, ha nincs ezekre jelentkező, akkor persze hogy nem tanít muzsikát. Védekezése nem arra vall, hogy mindent megtett a város zenei életének fellendítéséért. A város az ügy lezárásaként írásban figyelmeztette Linnertet, tartsa be a kinevezésekor vállalt kötelezettségeit, nevezetesen a templomi zenekart tartsa a legjobb karban, a gyermekeket minden különbség és fizetség nélkül tanítsa énekre és muzsikára, és olyan segédtanítókat tartson, akik erre is alkalmasak.²⁴ Valami hatása lehetett az elmarasztalásnak, mert a zenekarba rövidesen új zenészek kerültek. Helischer József beszámolója szerint 1841-ben Kohlhuber Mihály „hangász” lett például a zenekar tagja, aki ezért évi 10 forintot kapott a várostól és 4 forintot a plébánia pénztárából.²⁵

Seyley József nagyon termékeny zeneszerző volt, a katonaságnál töltött ideje alatt jó pár indulót és „török muzsikát” komponált, később írt egyházi műveinek száma pedig meghaladja a százat.²⁶ Művei elsősorban kéziratos másolatokban terjedtek, nyomtatásban csak nagyon kevés műve (egy mise, egy rekviem és pár dal) jelent meg. Mivel művei partitúráját nagyon szívesen kölcsön adta, nagyon sok szerzeménye elveszett. Az 1930-as években előkerült D-moll miséjét, amelyet I. Ferenc császár névnapjára írt, pár éve előadták egykori templomában, a Mátyás templomban. A maga korában elismert zenemű énekes és hangszeres szólamai túlságosan bonyolult megformálásával a mai kor hallgatóságának azonban idegennek tűnt, és a zenekar tetszését sem nyerte el.²⁷ Sic transit gloria mundi!

Esztergomban az első ismert nyilvános hangversenyt 1834. február 10-én Bleszl Albert Buda utcai vendégfogadójának, a Magyar Királynak nagytermében rendezték. A jótékonyági hangversenyt Seyler József „*primatiális muzsikai igazgató*” szervezte.²⁸

ESZTERGOM.
Szombaton Junius' 1-én 1839.
SEYLER KÁROLY
A' Bécsi ca. h. udvari zenekar' tagja által
A' Magyar Király fogadó teremében

HANGVERSEN
fog adati.
A' Jövdelem' fele az itteni Sz. K. Város' Kórházad.
Előadatik:

1-őr Sextet (1-55 Szalkasz) Onslowtól.
2-őr Marie. Ének: zongora és violoncella kísérettel, szer-
resenyadó.
3-őr Változatok „La Gitana” spanyol thema felett; zongorára
's játsza a' Versenyadó.
4-őr Kettős Dall zongora kísérettel.
5-őr Változatok. Egy tyrol thema felett. Violoncellora, szoró
adja Grimm Ur.
6-őr A) Capriccio, szerző F. Mendelsohn Bartholdy.
B) Ének szó nélkül } szerző a' Versenyadó.
C) Bravour Galoppe }
Játsza a' Versenyadó.
t. t. nagy érdemű Közönség' kedvére ajánlja magát mély tisztelettel
Seyler Károly,
a' Bécsi ca. h. udvari zenekar' tagja.

Belépti jegy ára: 24 kr. p. p.
Kezdeté délután pontban 5 órakor.

Seyler Károly hangversenye 1839.

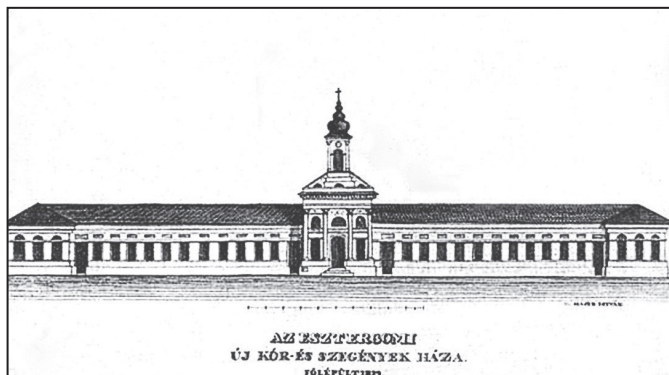
Seyler Károly több hangversenyt is tartott Esztergomban. Az első – amiről tudunk – 1837. májusában volt, amikor Egerből visszaindulva Bécsbe rövid időt Esztergomban töltött. Ezen fellépett Seyler Károly, „*a híres violinista Balogh úr, ki most Esztergomban lakik*” (nem tudtuk beazonosítani), pár hangász a főszékesegyházi zenekarból és Feigler asszonyság, vagyis Feigler Jánosné Seyler Katalin, akinek ekkor már kilenc gyermeke volt! (1. tábla) Seyler Károly 1839-ben ismét hazalátogatott Bécsből és ismét szervezett hangversenyt, ezúttal az árvíz után újjáépítendő városi Ispita javára. Seyler saját műveit játszotta, de kortársának, a fiatal zeneszerző Mendelssohnnak szerzeményeiből is adott elő. A zenekari kíséretet és az énekeseket a főszékesegyházi zenekar adta.²⁹

Seyler József 1841-ben nyugdíjba vonult. Nyugdíjasként már csak egyre szaporodó számú Feigler unokáinak zenei nevelésével foglalkozott, a végén már hét fiú volt belőlük közös otthonukban, a Feigler házban. Az unokák édesanyjuk révén örökölték a Seylerék kiváló zenei tehetségét.

Seyler utódjával a Főszékesegyház zenekarának vezetésére fiát, a huszonhat éves Seyler Károlyt hívta haza Kopácsy primás Bécsből. Kopácsy jó kapcsolatban volt Pyrker egri érsekkel, akinek ajánlását elfogadva, Hild Józsefre bízta az esztergomi Bazilika további építését. Nem lehetetlen, hogy egri szereplése után a még mindig nagyon fiatal Seyler Károlyra is Pyrker hívta fel Kopácsy figyelmét. Seyler 1841-től több mint négy évtizedig volt az esztergomi főszékesegyház karnagya. Emellett édesapjához hasonlóan, aktívan részt vett Esztergom világi zenéletében is.

Ez idő tájt, de legkésőbb 1840-ben telepedett le Esztergomban az 1815-ben született Éliás Márton,³⁰ aki a Főszékesegyházi zenekarban zenélt.³¹ Nem lehetetlen, hogy a Rudnay által felállított presbitériumban is tanított éneket. Mesterképzői (tanítóképzői) végzettséggel is rendelkezett, így érthető, hogy 1842-ben az akkor alapított esztergomi mesterképzőben Éliás lett a „*zenemester*”, vagyis az ének-, zene- és orgonatanár. A mesterképző létrehozásának célját Majer István³² a mesterképző vezető tanára fogalmazta meg: „*jó népnevelőket készíttetni és a Nemzeti nevelésnek üdvös irányt adni.*” Ha azt vesszük figyelembe, hogy Éliáson kívül csak

Majer István és még egy paptanár, Rendek József oktatta az első évben beiratkozott 32 növendéket, az ének-zenetanításnak – nem beszélve a kántori feladatokra való felkészítésről – nagyon fontos szerepet szánhattak az eljövendő nemzeti nevelésben is.

Az esztergomi Ispita (Majer István metszete)

Éliás Márton minden bizonnyal szlovák származású volt, vagy szlovák nyelvi környezetben nőtt fel. Ennek bizonyítéka közös munkája Ján Hollyval, a szlovák papköltővel. Holly szlovák nyelvű katolikus templomi énekeskönyvet akart kiadni, minden egyes éneket a hozzátartozó énekkottával. Mivel a zeneszerzésben nem volt járatos, 1840-ben segítségért fordult a szlovák irodalmi életet Budán szervező Hamulyák Mártonhoz, kérve, szerezzen neki egy szlovák nyelven értő muzsikust. Éliás, aki a segítségkérésről Bartakovics Béla esztergomi kanonoktól, a későbbi egri érsektől értesült, szívesen elvállalta, hogy segíti Hollyt munkájában. Éliás eredeti dallamot komponált Holly 56 verses énekszövegéhez, a többi énekszöveghez régi énekeskönyvekből válogatott megfelelőt.³³ Holly katolikus énekeskönyve a *Katolíckí spevník* 1842-ben Budán, majd 1846-ban Bécsben is megjelent, benne Éliás dallamaival. Közülük jó pár a mai szlovák templomi énekes könyvben is szerepel.

Majer István bizonyára becsülte Éliás Márton zenei képességeit, mert amikor ifjúsági színdarabokat írt Schmidt Szörény esztergomi bencés tanárnak ajánlva, a színdarabokban lévő dalok komponálására Éliást kérte fel.³⁴

Seyler Károly a főszékesegyházi karnagysága mellett továbbra is rendezett hangversenyeket. 1843. márciusában a Honderű folyóirat beszámolt a március 12-én tartott – szintén jótékonysági – hangversenyéről. A hangverseny keretében Rummy Károly³⁵ „a *Sírhoz* című *alagyát [elégiát] szavalt magyar és német nyelven, mindkettőt a közönség zajos tetszése között.*” A hangverseny tiszta jövedelme 264 forint 24 krajcár „a *csehérczhegyési szegények felségelésére és az esztergomi koldulás eltörlésére fordított.*”³⁶

A városi polgárőrséget 1839-ben újrászervezték. Ekkor 16 fős zenekaruk volt egy karvezetővel, akinek egyedi díszegyenruhája és díszes tamburmajor botja is volt.

Korábban már említettünk jótékonysági bálokat, de más táncos rendezvényekről is tudunk. Esztergomban mint megyeszékhelyen tartották a farsangi időszakban a megyei bálokat, de rendezett bált a polgárórség (például 1840-ben és 1841-ben, 1846-ban még majálist is!) és lehetett még több is. A zenét a tánchoz meghívott alkalmi zenekarok (tudjuk, hogy Egressy Béni és zenekara is játszott megyebálon), a polgárórség zenekara vagy a híres klarinétos Sági Balogh Miska és bandája, az első esztergomi cigányzenekar szolgáltatta.

Seyler Károly és Éliás Márton 1844-ben Bartay Endre, a Nemzeti Színház igazgatójának felhívására indultak a Kölcsey Ferenc Himnuszának megzenésítésére kiírt pályázaton. A pályázat a Regélő Pesti Divatlap március 3-i számában jelent meg, 20 arany jutalmat tűzve ki a győztesnek. A májusi határidőig 13 jelí-gés pályamű érkezett be, köztük volt Seyler Károly két pályaműve mellett Éliás pályázata is. Éliás Márton „Aki széppel köti össze a jót, az bölcs az igazi poéta” jelí-gés pályázta a 6. sorszámot kapta. Amint közismert, Erkel pályaműve nyert. 1844. július 2-án a Nemzeti Színház díszelőadásán Erkel művét, a ma is énekelt Himnuszt, és a további 6 dicséretben részesített pályaművet, köztük Éliás Márton valamint Seyler Károly mindkét kompozícióját nyilvánosan is bemutatták.³⁷ A két esztergomi zeneszerző mellett Egressy Béni, Travnyik János (aki közreműködött Erdélyi János magyar népköltészet-gyűjtésének énekeire és zongorára alkalmazásában) és Molnár Ádám kapott még dicséretet.

1844-ben meghalt a plébániatemplom karigazgatója, Linnert Tamás. Helyére karnagynak és leányiskolai tanítónak többen is jelentkeztek, köztük Éliás Márton is. A Város végül 1844. április 15-én az esztergomi származású Hulényi Ferencet választotta meg.³⁸

Hulényi az esztergomi bencés gimnáziumot végezte el, közben a zenei tudományokra Seyler József tanította. Nagyon szép énekhangja volt, és már gimnazista korában kiválóan zongorázott és hegedült. Hulényivel szemben a Város ugyanolyan kötelezettségeket támasztott, mint elődjével, Linnerttel, azzal a kiegészítéssel, hogy a zenét-éneket tanuló tanítványai félévenként nyilvánosan mutassák be tudásukat. Hulényi remek választásnak bizonyult, és haláláig, 1886-ig a plébánia karnagya, illetve a leányiskola tanítója, idővel igazgatója maradt.

Hulényi első feladata a templom hangszereinek leltár szerinti átvétele volt Linnert Tamás özvegyétől.³⁹ Ezek után nekilátott a templomi zenekar és a templom hangszereinek rendbetételéhez, ám ez végül egy évtizednél hosszabb időt vett igénybe, mert közbenjött az 1848-49-es szabadságharc. Kezdetként 1846-ban a Város egy új bőgőt vett 28 forint 12 krajcárért a templomi zenekarnak.⁴⁰

Hulényi Ferencet 1844-ben a Város a polgárórség karvezetőjének is kinevezte, és a zenekart további öt zenésszel kiegészítette. A szabadságharc kezdetekor a polgárórség végleg megszűnt, a hangszereiket 1867-ben adta át Hulényi mint használhatatlanokat a Városnak.⁴¹

Hulényi zeneszerzéssel is foglalkozott, elsősorban egyházi zenét komponált, de dalokat is szerzett. Egyes vélemények szerint ő írta a híres „Esik eső karikára” kezdetű Kossuth-nótát. Kossuth toborzó körútján, 1848. október 18-án esős időben tartott beszédet a Fürdő szálló ablakából. (Más vélemények szerint a dal az esztergomi hajóállomásnál az esőben Kossuthra várakozó tömegben született és a szerző Nagy Antal nagysallói református lelkész volt.)

A szabadságharc időszakából még egy zenei eseményt kell megemlíteni. 1849. májusában a honvédsereg visszafoglalta az osztrák haderő által megszállt Buda várát. Az ostrom alatt az osztrák várvédők – védelmi szempontokból teljesen feleslegesen, csupán barbár bosszúból – ágyúzással elpusztították a pesti Duna-parton álló épületeket. Június 24-én Esztergomban Seyler Károly jótékonyági hangversenyt rendezett a károsultak javára, amint a fennmaradt hirdetmény⁴² mondja „*HANGÁSZAT melly vasárnap folyó év Junius 24-én a Budapesti ostrom alkalmával károsultak számára Seyler Károly igazgatása alatt Esztergomban földőházban teremben adatik.*” A hangversenyen Seyler Károly, Éliás Márton, Hulényi Ferenc, Riedl János⁴³ és a főszékesegyházi zenekar pár énekese mellett „műkedvelőként” fellépett zongorajátékával a legidősebb Seyler unoka, Feigler Sándor, aki korábban esztergomi nemzetőrként Komáromban szolgált. (2. tábla)

Amikor 1820-ban Seyler József Esztergomba költözött, ő volt a városban az egyetlen, aki alapos zenei felkészültséggel és komoly zeneoktatói képességgel rendelkezett. Alig negyed évszázaddal később, amikor ő már nyugdíjasként szinte csak unokáival foglalkozott, Esztergomban két helybeli tanítványa személyében (az egyik saját fia, Károly, a másik Hulényi Ferenc) nagyképeségű utódai lettek, karnagyságban és zeneoktatásban egyaránt. Kettőjükhöz Éliás Márton személyében (aki Seyler zenekarában muzsikált) egy harmadik kiváló zenepedagógus járult.

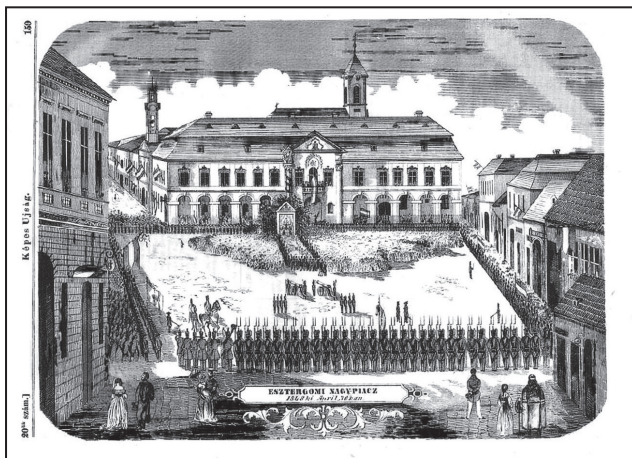
Az 1840-es évek végére minden feltétel adottnak tűnt ahhoz, hogy Esztergomban a kiváló egyházzenei élet mellett pezsgő polgári zeneélet bontakozzon ki. A tragikus véget ért 1848/49-es szabadságharc azonban Magyarországon hosszú időre minden fejlődést megakadályozott.

Éliás a mesterképzőben tanított annak 1849-ben történt megszűnéséig. Utolsó tanítványainak egyike volt Klinda Rezső⁴⁴ a későbbi városi tanító, aki a főszékesegyházi zenekarban is hegedült, és évtizedekkel később a városi plébánia karnagya lett. Éliás rövid ideig maradt állás nélkül, mert a város felvette városi tanítónak. Miután az Entwurf a gimnáziumokban bevezette fakultatív tárgyként az éneket, 1853-ban Éliás Márton volt a bencés gimnázium első énektanára.⁴⁵

Éliás Márton mindemellett Feigler János prímási főépítőmester családjánál a gyermekek házitanítója is volt. Elsősorban énekelni tanította őket, besegítve ezzel Seyler Józsefnek, aki unokái zenei nevelését irányította. A család ma is őrzi Feigler Sándornak azt a kottás füzetét, amelybe Éliás Márton másolta be a megtanulandó énekeket.

1854. őszén meghalt Seyler József, de akkor már Feigler unokái közül a legfiatalabb, Ede is elmúlt 10 éves. Pár héttel később Éliás Márton is meghalt. Addigra azonban tanítványaik már mind elsajátították azokat a zenei alapismereteket, amelyek további zenei fejlődésükhöz szükségesek voltak.

Seyler Józsefet és Éliás Mártont egyaránt a Belvárosi temetőbe temették el. Éliás Márton sírkövén mementóként ott díszlett a felirat: „Éliás Márton volt esztergomi elemi igazgató tanár és képzőművészeti zeneigazgató 1815–1854. Örök emlékül bálás tanítványaitól, a Feigler családtól”⁴⁶.

*Esztergomi nemzetőrök eskütetele a Fő-téren 1848. április 30.
(Majer István metszete)*

1856. augusztus 31-én ünnepélyesen felszentelték az esztergomi Bazilikát, habár bejárata a porticussal és a két toronnyal még nem készült el. Scitovszky primás Liszt Ferencet kérte fel, aki erre az alkalomra megkomponálta első zenekari kíséretes egyházi művét, a híres *Esztergomi misét*, melyet Liszt személyesen vezényelt az ünnepi szentmisén. A bemutatóra az Opera és más pesti zenekarok valamint a főszékesegyházi zenekar zenészeiből szerveztek ünnepi zenekart. Liszt Esztergomi miséjében betétként Seyler Károly *Graduálé*-ja, *Offertórium*-a, *Tu Deum*-a valamint templomszentelési antifónái is elhangzottak. Ezeket Seyler vezényelte, és a főszékesegyházi zenekar adta elő. Hollósi Kornéliával duettben énekelt Feigler Sándor, a zenekar első tenor énekese, egy másik Seyler unoka Feigler János pedig a zenekar hegedűse volt.⁴⁷

A Bazilika felszentelése után, 1856-tól a Szent Ignác templomnak saját orgonistája, énekkara és karnagya lett, a vízivárosi kántortanító Riedl János személyében.

A továbbiakban legfeljebb érintőlegesen foglalkozunk Esztergom későbbiek során is magas színvonalú egyházzenei életével. Azt azonban látni fogjuk, hogy ezeknek az egyházi zenekaroknak a karnagyai és hivatásos zenészei Esztergom világi zeneéletében is meghatározó szerepet tölthettek be fellépéseikkel és mellékfoglalkozásként űzött zeneoktatásukkal egyaránt.

A Dalárda kora

Lombardia 1860-ban történt elvesztése után Ferenc József osztrák császár hatalma meggyengült, ami magyarországi abszolutista politikájának megváltoztatására kényszerítette. Az Októberi Diploma kibocsátása és az országgyűlés összehívása a politikai szigor enyhülésével járt. 1861-ben ugyan feloszlatta az országgyűlést, és visszatért az abszolutista kormányzáshoz, de az már nem tudott olyan szigorú lenni, mint az előző évtizedben. Ezek a politikai változások kedvezően hatottak a polgári fejlődés önszerveződéseire, sokszor a nemzeti jelleget is hangsúlyozó egyesületek létrejöttére, és azok hivatalos engedélyezésére. Esztergomban ilyenekre már korábban, az 1850-es évek második felében is voltak példák, utalunk itt a Kaszinó 1856-ban történt újjászervezésére (1860-ra már kétszáznál több tagja volt), vagy a korábban németnyelvű Kereskedelmi Társulat immár magyar nyelvű újjászervezésére. Volt azonban a polgári önszerveződésnek még egy, akár mozgalomnak is nevezhető, országosan jelentkező formája is, mégpedig a dalárdák létrejötte.

Az első polgári ének-férfikarok, nyelvújítási nevén a dalárdák Angliában alakultak meg, a XVIII. században. Magyarországra a dalárdák német közvetítéssel érkeztek. Legelsőként azokban a városokban jöttek létre, ahol nagyobb lélekszámú német közösség volt, ezért ezeknek a dalárdáknak a nyelve és az előadott dalok többsége is német volt. A XIX. század második harmadában indult meg mozgalomként minél több férfi énekkar szervezése, ekkor már kifejezetten a magyaros nemzeti jelleg hangsúlyozásával, amit a népies dalirodalom ápolásával váltottak valóra. A dalárda mozgalom szinte jelmondszerűen hirdette: *„A nemzeti zene a nemzeti nyelv kiegészítője”*. A dalárda mozgalom sikerei a települések zenei életének felpozícióba hozása mellett hozzájárultak a városok polgárságának múlt századi magyarosodásához is, hiszen a „daláregyletek” mindig csak magyarul énekeltek. Természetes volt, hogy a dalárdák életében idővel és helyenként megjelent a hangszeres zene is. A Dalárdák nagy részénél igyekeztek minél több lehetőséget megragadni, hogy énekkaruk, és egyéni zenét játszó tagjaik tudását bemutassák, ennek érdekében hangversenyeket rendeztek, tagságuk utánpótlása érdekében pedig néhány helyen ének- és zeneiskolákat szerveztek.

Magyarország többek által elsőnek tartott magyar nyelvű dalárdáját⁴⁸, a Pest-budai Dalárdát Thill Nándor⁴⁹ szervezte. A szervezéssel azonban nem volt könnyű dolga. Első négytagú énekkarát magántanítványaiból állította össze, majd 1852-ben kérte Pest-Budai Dalárda néven egyesületként való működéshez a hivatalos engedélyt. Kérését a minden szervezkedést és összejövetelt gyanúsnak tartó Bach-korszak hatóságai azonban elutasították. Mivel énekkarának tagjai lakására

jártak próbálni, a hatóságok felfigyeltek rá (ne felejtsük, alig három év telt el a szabadságharc leverésétől), és Thillt rendőri ellenőrzés alá helyezték. Végül a dalárdát csak azért engedélyezték, mert Ferenc József 1854. évi pesti látogatása alkalmából Thillt kérték fel a fogadó ünnepség zenekarának vezénylésére, amit csak a dalárda működésének engedélyezéséért cserében vállalt el. Az engedélyt megkapta, az természetesen németnyelvű volt, és a dalárda hivatalos neve is a „Pest-Ofner Gesangverein” lett, így alakult meg hivatalosan 1856. januárjában.

1861-ben Halász József⁵⁰, – később, 1863-ban ő alapította a szekszárdi Dalárdát – így fogalmazta meg a dalárda-mozgalom okait és addigi eredményeit idősebb Ábrányi Kornél⁵¹ zenei újságjában, a Zenészeti Lapokban:

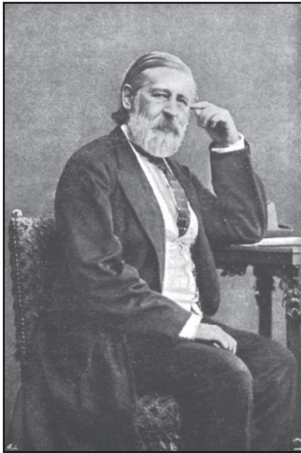
„Minden rossznak megvan a maga jó oldala. Lehetetlen e példabeszéd alaposságát be nem ismernünk, ha tekintjük, hogy árva hazánk jelenlegi mostoha sorsában a politikai térről leszorított egészséges erők mennyi szorgalommal, mily bámulatos kitartással és sikerrel fordulnak azon térre, hol a mozgás szabadabb és oly eszközök léteznek, mely a nemzeti nagy cél kiviteléhez, hazánkknak európai művelődés színvonalára emeléséhez tényezőkkül tekinthetők.

A figyelmes vizsgálódó előtt lehetetlen volt fel nem tűnni, hogy újabb időben alig van város vagy népesebb hely, hol kisebb-nagyobb számú egyénekből úgynevezett dalárdaegyletek ne alakultak volna, melyek mind gyönyörű népdalaink betanulásán és terjesztésén fáradoznak.”⁵²

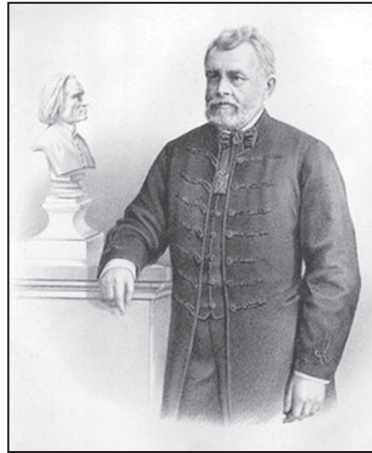
A gyönyörű népdalok valójában népdal átdolgozások, de leginkább műdalok, és pedig legtöbbször neves magyar költők, mint Petőfi Sándor, Kisfaludy Károly, Vörösmarty Mihály magyar zeneszerzők által megzenésített versei voltak.

Halász József vetette fel egy országos dalárdaszervezet megszervezésének ötletét, amit az idősebb Ábrányi Kornél felkarolt, és ő javasolta az Országos Dalárünnepélyek évenkénti megszervezését is. Halász javaslata nyomán az első találkozót már abban az évben, 1863-ban Sopronban meg is szervezték. Erre az eseményre azonban a szomszédos Ausztria városaiból is hívtak énekkarokat, németnyelvű kórusművek is elhangzottak, ezért ezt később nem ismerték el az első magyar dalárdatalálkozóknak. Így az első dalárda találkozó megszervezésének dicsősége Pécsre illett meg, amely az 1864. évi rendezvényére 18 dalárdát hívott meg. Biztosan szívesen hívtak volna többet is az akkor már országszerte működő közel száz Dalárdából, de nem volt azokkal kapcsolatuk, többségükről talán nem is tudtak.⁵³

Ez is közrejátszhatott abban, hogy Ábrányi Kornél Pécsre jelentette be egy „országos magyar daláregyesület” szervezésének megkezdését. Megnyerte az ügynek a kor magyar zenei életének legelismertebb képviselőit: Erkel Ferencet⁵⁴, Mosonnyi Mihályt⁵⁵, Reményi Edét⁵⁶, Engeszer Mátyást⁵⁷ a Zenede tanárát (aki később, 1871-ben az első női énekkart alapította Pesten), és a már említett Thill Nándort. Amint majd később látjuk, egy-két év szervezési munka után az országos egyesület ötletéből valóság lett.⁵⁸

id. Ábrányi Kornél

Engeszer Mátyas

Visszatérve a nemzeti öntudatosodás jegyében megszületett Dalárda mozgalomhoz, annak híre, eredményessége Esztergomba is visszhangra talált. Mint mindenfajta egyesület létrejöttéhez, úgy egy dalárda megvalósulásához is nélkülözhetetlen pár ember, de legalább egy valaki, aki azt nagyon fontosnak tartja, érti és tudja az ügy lényegét, végül fáradságot nem kímélve elvállalja a szervezés eléggé hálátlan feladatát, amihez segítőkre is szüksége van. Esztergomban volt ilyen ember: Bellovics Ferenc.⁵⁹ Nem Esztergom szülőtte volt, Érden látta meg a napvilágot, zenei érzékkel rendelkező családban: apja kántor-tanító volt, öccse, Bellovics Imre⁶⁰ Prágában a Zeneakadémián Szmetanánál tanult, majd zenetanárként élt Pesten.

Bellovics fiatal és szinte kezdő okleveles tanárként érkezett Sümegről, ahol a helyi alreál iskolában tanított. Esztergom városa 1860-ban indította be az alreál iskola III. osztályát, Bellovics az új tanári helyekre meghirdetett pályázatra jelentkezett. Így került Esztergomba az alreál iskolába, amely 1898-ban történt nyugdíjba vonulásáig az első számú munkahelye maradt, bár közben óraadóként más esztergomi iskolákban is tanított.

Bellovics Ferenc gyönyörűen zongorázott. Nagyon kevés zeneművet is alkotott, közülük érdekességként megemlíjtük azt a cselló és zongora kísérettel vegyes-karra komponált zenéjét, amit 1893-ban XIII. Leo pápa 50 éves püspökségére rendezett ünnepségen adtak elő. Ez a zenemű, amelyet a Főkáptalan nyomtatásban is kiadott, egyike a korban szerzett számos pápai himnuszoknak. Seyler Károly is komponált egyet 1892-ben, sőt Demény Dezső⁶¹ esztergomi növendékpapnak – a Zeneművészeti Főiskola későbbi tanárának – pápai himnusza is ismert 1888-ból.⁶² Megjegyezzük, ezeknek a himnuszoknak egyike sem azonos a ma is énekelt „*Hol Szent Péter ...*” kezdetű, nem hivatalos pápai himnusszal, amelynek zenéjét Feley Antal pesti zenetanár szerezte 1858-ban.

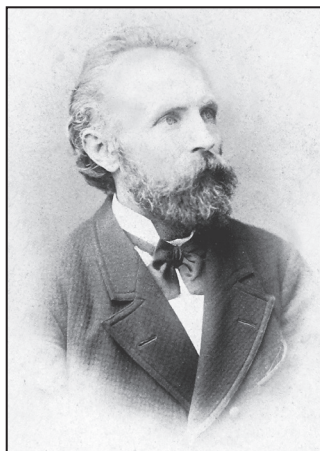

Esztergom, Fő tér 1868-ban (Beszédes Sándor felvétele)

Bellovics Esztergomba érkezése után nekikezdett egy világi férfi énekkórus, vagyis dalárda szervezéséhez. Terve megvalósításához nélkülözhetetlen volt, hogy a helyi zenei élet meghatározó szereplői is felsorakozzanak mellette segítőként. Közülük elsőként Seyler Károlyt kell kiemelni, de szintén fontos volt a már említett két templomi karnagy, Hulényi Ferenc és Riedl János, az utóbbi a Főszékesegyházi zenekar gordonkása is volt. Hármójuk révén elvileg a Főszékesegyház és a többi templomi zenekar egy-két tagjára is számíthattak. A szervezésben sokat segített az esztergomi mesterképzőben végzett Klinda Rezső belvárosi tanító, aki a főszékesegyházi zenekar hegedűse is volt. Támogatta a dalárda létrejöttét Seyler József unokája, a „fővárosi szaktekintély”, az esztergomi születésű Feigler Viktor⁶³ zeneszerző, akinek zenei sikereire Esztergom városa büszke volt. Feigler Viktor /használta a Győző és Géza nevet is/ a pesti Zenede zeneszerzési tanára és a Pesti Unió nevű dalárda vezetője volt. Természetesen felsorakoztak a dalárda ügye mellett Feigler Viktor muzikális testvérei, akiket szintén nagyapjuk tanított a zenélésre: Sándor, Gusztáv, János és Ede.⁶⁴

Egy újsághírből úgy értesülünk, hogy 1884. augusztusában néhány dalárda-tag szűkkörben megünnepelte a Dalárda 24. születésnapját.⁶⁵ Úgy hisszük, ez az 1860-as „születésnap” azonban nem a valós működés megkezdésének időpontja, – hiszen Bellovics ekkor érkezett csak Esztergomba – hanem talán egy megbeszélésé, ahol Bellovics és pár lelkes zenekedvelő helybeli elhatározta, hogy jó lenne egy dalárdát létrehozni. De valószínűbb, hogy az ünneplő társaság Bellovics Esztergomba érkezését tartotta a Dalárda születésnapjának. Bellovics hivatalos nekrológiájában a következő szerepel: *”maga köré gyűjté a hatvanas évek elején a város, a megye, az érsekség és a főkáptalan szolgálatában lévő tiszteket és városunk egyéb fiatal erőit, kikkel aztán 1862-ben vetette meg alapját a híres esztergomi dalárdának”*. Ez az

időpont sokkal realisabbnak tűnik, hiszen a Dalárda 1863-ban mint egy „baráti kör” már folyamatosan működött.

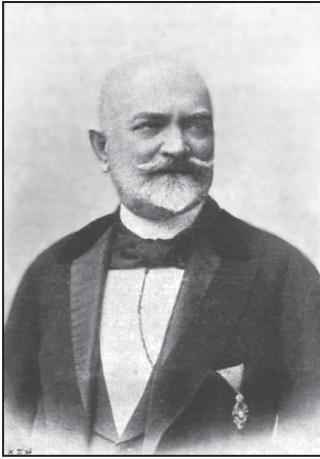
Bellovics Ferenc

Szántófy Antal kanonok

Első ismert fellépésük alkalmával, az 1863. április 6-án a Seyler Karolina által „felerészben” a helybeli reáltanoda javára rendezett hangversenyen „esztergomi dal-egyleti műkedvelők” névvel szerepeltek (3. tábla). Ekkor Vörösmarty *Himnusz*-át és J. E. Storch nagy férfikarra írt *Élet és dal* c. művét énekelték.⁶⁶ November 25-én az „alföldi szűkölködők” megsegítésére tartott jótékonyági hangversenyen újra felléptek és három dalt énekelték.⁶⁷ 1864-ben Schleiffer Mátyás⁶⁸ Lőrinc utcai kávéházában már rendszeres, próbákkal összekötött heti összejöveteleket is tartottak.⁶⁹ Ekkor írta az Esztergomi Újság a következőket: „[...] mindkét föllépésnél városunk legújabb időben engedményezett dalárda egylete közre fog működni”. Nem tudjuk pontosan, mit jelent az „engedményezett” jelző, talán a hangversenyrendezést be kellett jelenteni a városnál, és az engedélyezte, hogy a jog szerint nem létező egylet rendezhessen hangversenyt. 1864. májusában Szabadi Frank Ignác⁷⁰ hangversenyén Feigler Viktor *Népdalá*-t énekelték.⁷¹

Schleiffer Mátyás 1865-től bérbe vette a Fürdő szállót és vendéglőt, ott rendezte be kávéházát is, a leendő Dalárda pedig vele költözött. Így 1865. januárjában már a Fürdő szállóban rendezték Reményi Ede hangversenyét, akit zongorán Plotényi Nándor⁷² kísért. A hangversenyen „a hangversenyző iránti szívességből műkedvelői közreműködésként” pár énekelt a Bellovics Ferenc vezette kórus adott elő, köztük Feigler Viktor *Alkony* című férfikarra írt darabját. Február végén ugyanott „az énekműkedvelők az általuk improvizált valódi házi mulatságot képező estéllyel” zárták le a farsangi idényt. A jó hangulatú összejövetelen „a műkedvelők voltak szívesek több rendű szép dalok szabatos előadásával kedveskedni és pedig többi között egy igen jól sikerült francia-négyessel és a Rákóczy-indulóval”, majd ezután következett a csárdás. A tudósító kötelességének érezte, hogy a műkedvelőknek, „a leendő dalárdánknak” köszönetet mondjon a rendezésért.⁷³

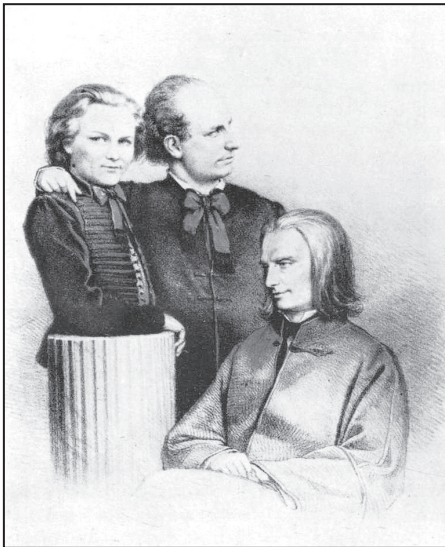

Zimay László

Feigler Viktor

A tagság nagy része fontosnak tartotta, hogy a Dalárda ne csak működjön, hanem „*a törvényes létjoggal bíró egyesületjellegét vegye föl*”, vagyis váljon valódi, a hatóságok által elismert egyesületté, ne csak „*engedményezett*” legyen. Ebben szerepe lehetett a helyi közvéleménynek is, amely tudott arról, hogy más városokban már hivatalosan is működnek dalárdák. Ezekről az Esztergomi Újság rendszeresen hírt adott, 1865. tavaszán például a nagyszombati dalárda megszületéséről számolt be. Látva a helyi „műkedvelők” jó és gyakori szerepléseit, az esztergomiak tőlük is elvárták, hogy igazi dalárdává váljanak. Végül is – vélekedhettek az esztergomiak – énekar minden nagyobb templomban van, viszont ezek, akárcsak a műkedvelők nem igazi dalárdák, hiszen azok hivatalosan is elismertek.

Liszt Ferenc, Reményi Ede (középen) és Plotényi Nándor (balra)

A „törvényesítés” felé az első lépések már 1864-ben megtörténtek, ám a Magyar Királyi Helytartóság 1864. november 28-án kelt rendelkezésében a benyújtott Dalárda alapszabályt nem hagyta jóvá, hanem előírta annak az arra tett észrevételek szerinti átdolgozását.⁷⁴ 1865. elején a „műkedvelők” egy négy tagból álló ideiglenes vezetőiséget választottak (Bellovics Ferenc elnök-karigazgató, Burány János⁷⁵ titkár, Klinda Rezső és Kruplanicz Ödön⁷⁶) egy új alapszabály tervezetének elkészítésére. Az elkészült alapszabály tervezetét 1865. március 20-án (később ezt a napot tekintették a Dalárda hivatalos születésnapjának) a „műkedvelő társaság” tagjai egy alapító közgyűlésen elfogadták, és gróf Forgách

Ágoston főispáni helytartón keresztül felterjesztették a Helytartósághoz jóváhagyásra. Gróf Forgács 1865. április 6-án a felterjesztéshez írt kísérőlevelében hangsúlyozta, hogy ez az alapszabály a korábbi észrevételeknek megfelelően átjavított, ezért kérte annak jóváhagyását. Ezek után nem meglepő, hogy pár nap elteltével, április 12-én a Helytartótanács nevében Jagasics Sándor⁷⁷ újabb észrevételek nélkül a Dalárda alapszabályát (4–5. tábla) jóváhagyta.⁷⁸ A Helytartótanács azonban az ügyiratra rávezette, hogy az egyesület elnökválasztási eredményét Esztergom városa polgármesterének jóvá kell hagynia.

Időközben a Dalárda ügyének támogatására és annak elnöki tisztének betöltésére – feltehetően Seyler Károly segítségével – sikerült megnyerni Szántófy Antal⁷⁹ kanonokot, aki örömmel vette a megkeresést. A korábbi Pest-belvárosi, majd budavári plébános Szántófy 1861-ben lett esztergomi kanonok, majd 1865. áprilisában kinevezték a bazilika plébánosának. Szántófy azzal tette örökre híressé magát Pest-józsefvárosi plébánosként, hogy az 1849. október 6-án kivégzett Batthyány Lajos holttestét titokban a pesti ferencesekhez szállította, hogy ott tisztelességgel eltemessék. Ő eskette 1850. nyarán Scitovszky primás külön engedélyével Petőfi Sándor özvegyét, Szendrey Júliát és Horváth Árpádot. A Dalárda ügyében Szántófynek a közéleti tekintélye volt a fontos, ami hitelt és rangot adott a további szervezéshez.

Az alapszabály aprólékos részletességgel szabályozta a Dalárda működését. Talán nem is véletlen, hogy az egyesület működési céljai között első helyen szerepel a vallásos célú éneklés, és csak ezt követi a „*magyar karének gyakorlása és fejlesztése*”. Emellett célja még a közös énekgyakorlás, alkalmi nyilvános hangversenyek és énekestélyek rendezése, az énektanítás, sőt „*dalárdai kirándulások*” szervezése is. Az énekkart az egyesület *működő tagjai* alkották, ezek felvételét előzetes meghallgatás után a karigazgató ajánlotta felvételre. A pártoló tagsághoz az egyesület tisztségviselőinek vagy működő tagjának ajánlása kellett. A működő és pártoló tagok felvételéről a választmány határozott, a tiszteletbeli tagokat a közgyűlés választhatta meg. A működő tagok kötelesek voltak az énekkari próbákon és a Dalárda minden fellépésén részt venni. Természetesen volt felvételi díj (2 forint) minden tagnak, havonkénti járulék a működő tagoknak és éves tagdíj a pártoló tagoknak.

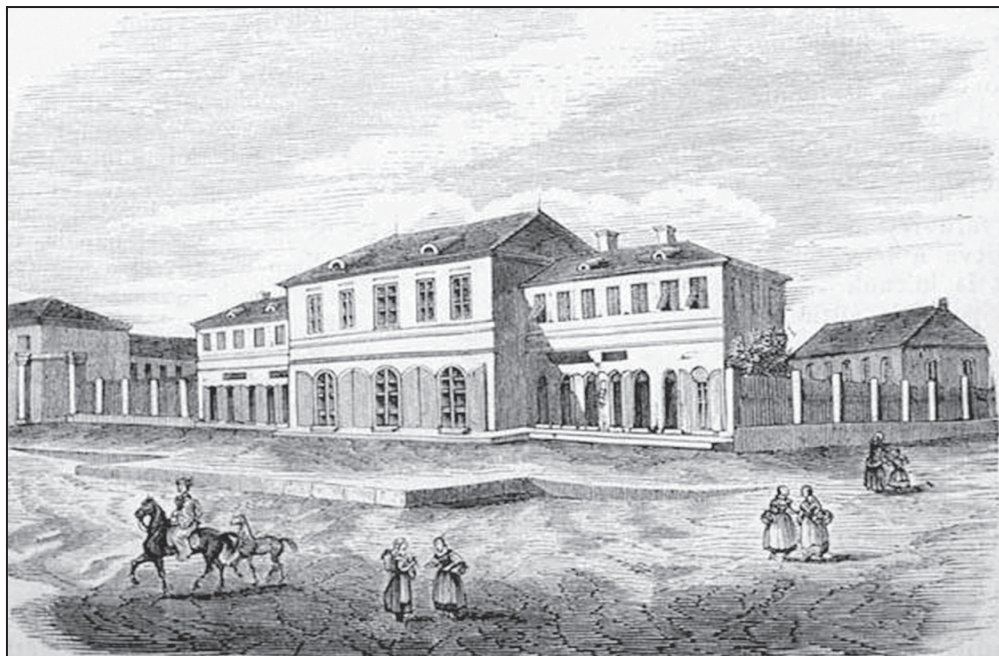
Az egyesületet egy igazgató választmány vezette, amelynek tagja volt az elnök, az alelnök, az első és másod kar-igazgató, a titkár, a pénztárnok, a levéltárnok, az ügyvéd és 25 választmányi tag: 10 a működő tagok, 10 a pártoló tagok és végül 5 a tiszteletbeli tagok közül, ez utóbbiak képvisellel vettek részt a választmányi munkában. Választmányi ülést „*lehetőleg minden hónapban kell tartani*” írta elő az alapszabály, de ezt nem mindig tartották be. Az elnököt, az alelnököt és a két karigazgatót három évre, a választmány többi tagját egy évre választották. A karigazgatók kaphattak tiszteletdíjat munkájukért, a választmány többi tagja azonban társadalmi munkaként végezte feladatait. Az alapszabályban szerepel, hogy

az énekek közül „*minden vallási érzelmet vagy erkölcsiséget sértő s általában rendőri kifogás alá eső ének darabok előadása kizáratik*”.

A jóváhagyott alapszabály birtokában az Esztergomi Dalárda 1865. augusztus 6-án a Fürdő szálló nagytermében hivatalosan is megalakult.⁸⁰ Az alakuló közgyűlésen megválasztották a Dalárda első vezetőit: Szántófy Antalt elnöknek, Seyler Károlyt alelnöknek, Bellovics Ferencet karigazgatónak és Klinda Rezsőt másod karigazgatónak. Megválasztották a 25 tagú választmányt is, továbbá titkárnak Zubcsek Mihályt⁸¹, ügyvédnek Takács Gézát⁸² és egy személyben pénztárnoknak és levéltárnoknak Kruplanicz Ödönt. A 8 énekkari hangvezető kiválasztását Bellovics Ferencre bízta, aki hamarosan el is készült a névsorral: Feigler Ede, Feigler János, Feigler Sándor, Felsenburg Gyula⁸³, Helcz Antal⁸⁴, Hulényi Ferenc, Hübschl Sándor⁸⁵ és Klinda Rezső.

A következő napon, augusztus 7-én a Dalárda frissen megválasztott vezetősége és tagjai ismét összejöttek, ezúttal a Bazilikában. Bellovics Ferenc esküvőjén vettek részt. A fiatal feleség Seyler Károly lánya, a művészien zongorázó Karolina volt. Ezzel a házassággal Bellovics Ferenc közeli rokonságba került a Feigler testvérekkel is, akik anyjuk, Seyler Katalin (Károly nővére) révén Karolina unokatestvérei voltak.

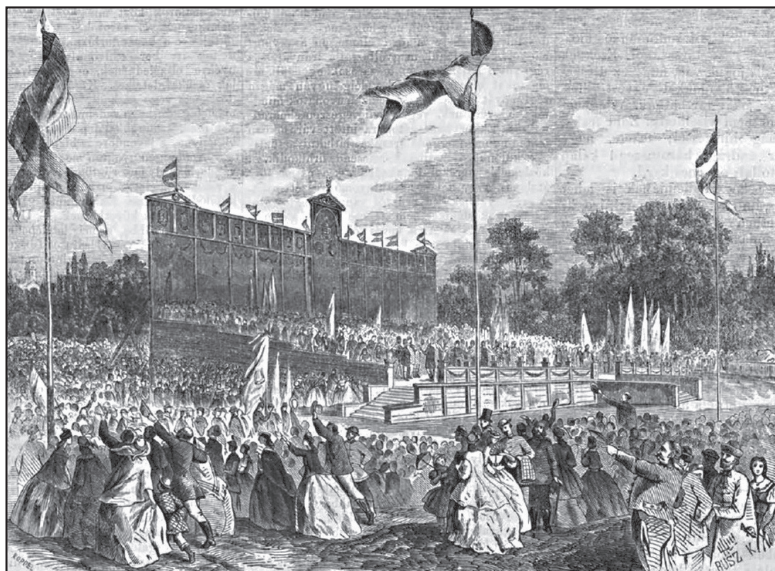
A megalakult Dalárda első idegenbeli nyilvános szereplése Pesten, a Pest-Budai Hangászegyleti Zenede alapításának negyedszázados ünnepségén volt. Előtte még Szántófy vendégül látta a Dalárda tagjait a Fürdő szállóban, ahol azok énekekkel köszönték meg a meghívást.

Az esztergomi Fürdő-szálló az 1860-as években (Majer István rajza)

Az 1865. augusztus 19–21 közötti pesti ünnepségre meghívták az ország összes ismert dalárdáját és a magyar zenei élet kiválóságait, közöttük Mosonyi Mihályt és Reményi Edét. A díszvendég Liszt Ferenc⁸⁶ volt, aki pár nappal az ünnepek megkezdése előtt maga vezényelte a Vigadóban a Pestbudai Zenede együttese élén Szent Erzsébet legendája című oratóriumának ősbemutatóját. A meghívott dalárdák közül szinte mindenki megjelent, köztük a kis késéssel bejelentkezett esztergomi Dalárda is 32 (más forrás szerint 50) fővel.⁸⁷

Augusztus 19-én a megjelent dalárdák tagjaiból összeállt 1200 fős alkalmi kórus Erkel Ferenc vezényletével több próbát tartott az előre szétküldött és megtanult énekszámokkal. Augusztus 20-án délután – egy eléggé szerencsétlenül megszervezett városligeti közös ebéd után – a pesti Városerdőben (ma Városliget), a Lövölde közelében az erre a célra épített emelvényen lépett fel a közös kórus és nagy sikerrel adta elő a megtanult énekeket. Ezután volt a szereplést vállaló dalárdák színrelépése, közöttük az esztergomi Dalárda bemutatkozása is. Jól szerepeltek, hiszen a hat dicséretet kapott dalárda (pozsonyi, aradi, pestbudai, budai, győri és esztergomi dalárda) között végeztek. A dalárdák szereplése után a közös kórus Erkel Ferenc vezényletével elénekelte a Szózatot – nyilvánosan, 1865-ben! A többnapos ünnepség befejezéseként augusztus 21-én délután „dalárközgyűlést” tartottak. Ekkor határozták el, hogy a következő évi országos találkozó Aradon lesz, és akkor alapítják meg az Országos Dalár Egyesületet, amely alapszabályának elkészítésével Ábrányi Kornélt és felkért társait bízták meg.⁸⁸

*A Pest-Budai dalárda ünnepe a Városligetben
(Vasárnapi Újság, Keleti Gusztáv rajza)*

A Dalárda igazgató választmánya augusztus 24-én ült össze a Fürdő szállóban. Rengeteg gyakorlati kérdésben kellett állást foglalniuk a pénzügyektől kezdve az

elkövetkezendő egy év zenei programjának összeállításáig. De más kérdésekkel is foglalkoztak. A jegyzőkönyv tanúsága szerint „*előjegyzetnek a dalárda tiszteletbeli tagjai*”, akik megválasztásáról majd a következő évi közgyűlés dönt. A névsor: Erkel Ferenc, Feigler Viktor, Liszt Ferenc, Mátray Gábor⁸⁹, Mosonyi Mihály és Volkmann Róbert⁹⁰ összesen hat híres és ismert zenésze a korszaknak.⁹¹ Ekkor határozták el azt is, hogy az augusztus 26-án Scitovszky primás látogatására érkező Liszt Ferencet és Reményi Edét a Dalárda énekkel köszönti a primási palota előtti téren, ami meg is történt.⁹² Döntöttek arról is, hogy a Dalárda alapszabályát nyomtatásban is kiadják.⁹³

A Dalárda rengeteg gyakorlati tennivalói között első helyen szerepelt az egyesület elhelyezése. Schleiffer Mátyás a Főkáptalan tulajdonában lévő Fürdő szálló bérlője térítésmentesen és kizárólagos használatra átengedte a szálló nagytermét és kistermét, csupán a fűtésért kért térítést és némi ellentételezésért a termék alkalmankénti használatát. Minderről szerződést kötöttek. A helyiségeket be is kellett rendezni. Mindenek előtt vettek 310 forintért egy zongorát a pesti Fehér János hangszerkereskedőtől, majd egy iratszekrényt, egy hangjegytartó (kottatároló) szekrénykét, 22 széket, gyertyatartókat és képeket a falakra. Két év alatt 180 kottát is vásároltak. Alkalmaztak egy teremszolgát is évi 60 forint fizetéssel. A teremszolga egyben mindenek is volt: ő kézbesítette az Esztergomban élő tagoknak az értesítéseket, a másolt kottákat, a meghívókat, takarította a termet, a rendezvényeken ruhatáros volt és még egyéb feladatokat is végzett.

1865. decemberében foglalkozott a választmány a Dalárda jelvényének elkészítésével. Előbb Brinkmann Antalt⁹⁴ bízták meg minták beszerzésével Bécsből, ám ezek nem nyerték el a választmány tetszését. Ezért felkérték Bellovics Ferencet, hogy Feigler Viktor dalárdajelvény gyűjteményéből kérjen el párat megtekintésre. Bellovics a kölcsönként darabokat bemutatva, mire rábízták, hogy azok alapján a működő tagok véleményét kikérve készíttesse el a dalárdajelvény rajzát és készíttesse el a jelvényeket a szükséges példányszámban Bécsben. 1866. végén még nem kapták meg a jelvényeket, ezért sürgették Bellovicsot a jelvények beszerzésére. A Dalárda zászlójának ügyét Bellovics Ferenc vetette fel az Aradra 1866. augusztus 12-re meghirdetett országos dalárdatalálkozóra való felkészülés részeként. Ezen a találkozókon a dalárdák saját zászlóik alatt vonultak fel, ezért javasolta, hogy az esztergomi Dalárdának is legyen saját zászlója. A zászlót (színét, feliratokat, stb.) a választmány pontosan eldöntötte és rögzítette a jegyzőkönyvben. Az 1866. évi aradi találkozó azonban az országos kolera járvány és a kitört osztrák-porosz háború miatt elmaradt, pontosabban áttették 1867-re. Feltehetően emiatt a zászlókészítés is átmenetileg lekerült a napirendről és csak 1868-ra készült el.

A Dalárda készítetett egy nagyméretű, üres lapokból álló könyvet (7. tábla), amelyre *Az Esztergomi Dalárda jegyzőkönyve* címkét ragasztották.⁹⁵ Ebbe – mint egy emlékkönyvbe – gondosan bemásolták az egyesületi titkár által a választmányi ülésekről és közgyűlésekről készített jegyzőkönyveket. Sajnos, a jegyzőköny-

vekhez tartozó mellékleteket nem másolták le, azokat bizonyára az eredeti jegyzőkönyvekkel együtt az iratszekrényben őrizték. Az egyesület iratainak rendben tartása a levéltáros feladata volt.

Brinkmann Antal

Hulényi Ferenc

1865. szeptember 12-én a Dalárda a nemrég felavatott új Lövölde épületében lépett fel, ez volt hivatalosan Esztergomban „a Dalárda első zenei estélye”. Műsorán Mendelssohn kórusműve, Feigler Viktor művei és záró énekként a Rákóczi induló szerepelt Liszt Ferenc átírásában. A műsort vacsora, majd hajnalig tartó táncmulatság követte.⁹⁶ A helyi újság közreadta Gyökeresy Ferenc *Dalárdánk* címmel az első dalestély tiszteletére írt versét (6. tábla).⁹⁷ 1866. januárjában a „második zenei estélyen” ismét szerepelt Feigler Viktor *Alkony* című kórusműve is.⁹⁸

Az 1866. január 29-i választmányi ülés tárgyalta azt a kérést, hogy az előző évben alapított esztergomi Kisdedőví javára rendezzenek „*tánczvizgalommal egybekötött dalestélyt*”. A választmány hosszas vita után úgy döntött, hogy nagyobb jövedelmet hozhat dalestély helyett egy hangverseny rendezése (tánc nélkül). A továbbiakban a rendezvények szervezésére egy zenei vezetőt, Bellovics Ferencet nevezték ki, a gyakorlati szervezési teendők ellátására (terem berendezése, műsorlapok, meghívók, falragaszok nyomtatása stb.) pedig létrehoztak egy „*hangversenyrendező gazdasági bizottságot*” Brinkmann Antal vezetésével. Gyakorlatilag ekkor döntöttek el, hogy a dalestélyeket követheti társasági táncmulatság, a hangversenyeket azonban nem (ezt sem tartották be mindig).

Március 4-én megtartották a Kisdedőví jótékonyági hangversenyét, amelyen fellépett a Pestről meghívott Siposs Antal⁹⁹ és Hagyi Krisztina¹⁰⁰, közreműködött Seyler Károly és énekével a Dalárda kórusa is. A hangverseny után azonban a Dalárda nyilvános szerepléseiben hosszabb szünet következett, sőt a tervezett dalárdai kirándulás is elmaradt.

Az 1866-os, de az 1867-es év is tele volt olyan eseményekkel, amelyek elvonták a figyelmet, illetve nagyban nehezítették a dalárdák működését. Már említettük az osztrák-poroszháborút és a kolera járványt, amely csak az ősz elejére

ért véget Esztergomban. Súlyos aszály is volt ebben az évben, Scitovszky prímás halála miatt pedig Esztergomban hosszabb gyászünnepet rendeltek el. Ezért a szeptember végén megtartott rövid választmányi ülésen elhatározták az éves közgyűlés következő évre halasztását. Tervezték ugyan egy dalestélyt, de az is elmaradt. Nem sokkal volt jobb a helyzet a következő évben sem. 1867-ben a kiegyezés és Ferenc József koronázása kötötte le a figyelmet. Mindezek miatt az erre az évre halasztott aradi országos dalárdatalálkozó is majdnem elmaradt. Aradon végül jóval kevesebb dalárda jelent meg – az esztergomi Dalárda is távol maradt – mint két évvel korábban Pesten.

Feigler Sándor

Klinda Rezső

1867-ben a farsangi időszakban és július 7-én volt dalestély. 1867. augusztus 23-24-én a Szent László Társulat (a mai Szent László lovagrend létrehozója) Simor János meghívására Esztergomban tartotta közgyűlését, amely részeként a prímási kert üvegházában egy *zene és szavalati est*-et is rendeztek. Az estélyen Majer István (a népszerű „*István bácsi naptára*” írója) felkérésére a Dalárda énekkara több dalt adott elő. Október 13-án is tartottak dalestélyt, de a jelek szerint ezeken az estélyeken nem csak énekeltek, hanem zenéltek is. Az Esztergomi Újság a dalestélyről beszámoló írásában arról tájékoztat, hogy az estély legnagyobb sikerét Feigler János aratta hegedűjátékával.

Azt természetesnek tekinthetjük – és ez elsősorban azokra a dalárdákra igaz, ahol a városban több képzett zenész is lakott –, hogy a Dalárda rendezvényein a vokális zene mellett azonnal megjelent a hangszeres zene is. Ennek többféle oka is volt. A Dalárdában több hivatásos (egyházi zenekartagok, ének- és zenetanárok) zenész mellett pár magas színvonalon játszó amatőr zenész is volt. Ők mindannyian szívesen vállalkoztak, mondhatni készíttetés érezték és törekedtek arra, hogy tudásukat dalárdatársaiknak vagy a szélesebb nagyközönségnek is bemutassák. A dalárdatagok – a működők és a pártolók egyaránt – azt is szívesen vették, ha az ügyesen játszó gyermekeik tudásukat nyilvánosság előtt is bemutathatták – amíg

működött az ének-zene iskola, természetesen azok nyilvános vizsgáin, később a zenei esteken. Az is tény, hogy a pártoló tagok részéről is volt ilyen elvárás, hiszen közöttük számosan voltak klasszikus zenét kedvelők. Mindezek együttesen okozták azt, hogy a Dalárda zártkörű és nyilvános fellépésein egyaránt az énekkar mellett hangszeres zene is szerepelt, első sorban a Dalárda tagjainak fellépésével. A Dalárdának ezen kívül is voltak fellépései, közreműködtek egy-egy híresebb előadó esztergomi hangversenyén énekkel, alkalmanként nem a teljes kórossal, hanem csak szólóénekléssel vagy a kórustagokból szervezett férfi-négyessel. Ez történt Szuk Róza¹⁰¹ gordonka művésznő 1867. novemberi 9-én rendezett hangversenyén¹⁰² is, amelyen a négy Feigler testvér alkotta férfinégyes Zimay László¹⁰³ megzenésítésében Petőfi versét, a *Boldog éjjel* dalt énekelték (8. tábla).

Szuk Róza

Reményi Ede és Plotényi Nándor

1867. július 21-én volt a Dalárda közgyűlése, amelyen Szántófy hosszasan ismertette az elmúlt két év nehézségeit, de büszkén rámutatott a sikerekre is: felsorolta a dalestélyeket, a Dalárda pesti dicséretet kivívó szereplését, a Kisdedóvó javára rendezett jótékonyági hangversenyt. Dicsérte az eredményes gazdálkodást is, amit a beterjesztett pénzügyi beszámoló igazolt. Építve az eddigi bevételekre is, 1868. júliusára 854 forint 78 krajcár eredményt terveztek. Rögtön meg is szavaztak a két karigazgatónak, Bellovics Ferencnek és Klinda Rezsőnek 100-100 forint „*pénzbeli jutalmat*”.

A választások során új titkárt, pénztárnokot, levéltárnokot (Kruplanicz Ödön már súlyos beteg volt) és ügyvédet választottak. A 25 tagú választmányba beválasztották Feigler Gusztávot, Feigler Jánost és Feigler Sándort is. Első ízben választottak tiszteletbeli tagokat, a még 1865-ben elhatározott hat névből álló lista további hét zenésszel bővült, köztük volt Ábrányi Kornél, Reményi Ede, Siposs Antal (aki ingyen lépett fel a Kisdedóvók javára rendezett jótékonyági hangversenyen) és Szénffy Gusztáv¹⁰⁴. A közgyűlésen a Dalárda erős anyagi helyzetére való tekintettel döntöttek „*énektanoda és hegedűosztály*” létesítéséről, amelynek

gyakorlati megvalósítását a választmányra bízták. A pártoló tagok száma már 250 fölé emelkedet, közöttük szerepelt idősebb Feigler János primási főépítőmester és további két fia: a primási gazdatiszt, Feigler József Héregről és Feigler Miklós Csémről. Mivel Feigler Viktor tiszteletbeli tag lett, a legfiatalabb Feigler Ede pedig működő tagként már hangvezető volt, így már idősebb Feigler János primási főépítőmester és mind a hét fia tagja volt a Dalárdának.

Mint említettük, a Dalárda nem vett részt az Aradon 1867. őszén megtartott országos dalárdatalálkozón. Okát nem ismerjük, erről a júliusi közgyűlésen sem esett szó. A találkozóra Ábrányi Kornél és társai elkészültek az alapszabály tervezettel, azt 1867. júliusában megjelentették a Zenészeti Lapokban. Az Országos Magyar Daláregyesület Aradon, a III. Országos Dalártalálkozón 1867. augusztus 12-én 16 Dalárda részvételével¹⁰⁵ megalakult. Az egyesület elnökének Madarassy Pált¹⁰⁶, titkárának id. Ábrányi Kornélt választották meg. Az alapítók elfogadták a Debreceni Dalárda felajánlását a következő évi országos találkozó megrendezésére. Az egyesület határozatai között szerepelt az is, hogy a jövőben az országos találkozókat nem augusztusban, hanem szeptemberben kell tartani, de még az iskolakezdések előtt, hogy a találkozókon a tanítók is részt tudjanak venni.

A Dalárda választmánya már az 1867. augusztusi ülésén áttekintette a tervezett énekiskola költségvetését (tanárok tiszteletdíja, terembérlés, hangszerek beszerzése, amelyek egy része a tandíjból fedezhető) és két kérdésben döntött: a tanulók felvétele csak dalárdatag ajánlására történhet és a tandíj évente 4 forint, de az azonos családból a második és további gyerekek kedvezményt kapnak.¹⁰⁷ Az október 7-i választmányi ülésre tisztázódott, hogy Klinda Rezső a hegedűiskola, Hulényi Ferenc a női énekiskola tanári feladatait évi 50 forintért elvállalja azzal a kitételrel, hogy ha a vártnál kevesebb tanuló lesz, ez a díj csökkenhet, illetve nagyobb számú beiratkozásnál emelkedhet. Heti 3 óra tanítás mellett döntöttek: hétfő, kedd és csütörtök este 1-1 óra. Ugyanekkor elhatározták, hogy az oktatáshoz a Vároستól elkérik a belvárosi leányiskola egyik termét és az iskola megkezdését meghirdetik falragaszokon is. 1867. november 3-án, vasárnap megtartották az énekiskolában a Veni Sancte-t, és másnap a több mint 40 tanuló számára megkezdődött a tanítás.

1868. januárjában egy zártkörű dalestélyt rendeztek. Pár nappal ezután soron kívüli felkérés érkezett a Dalárdához az Esztergomi Honvédegylet 1868. február 3-i táncestélyén történő fellépésre. Ebből nagy vita kerekedett, hogy az ilyen jellegű fellépések valóban szolgálják-e „*a zeneművészet becsének és méltóságának emelését*”, avagy egyszerűen a táncestély vendégeinek szórakoztatásról van szó. Végül ezt a felkérést is teljesítették, mondván, annak elutasítása „*igen könnyen a dalegyletre is hátrányos félreértésekre adna okot*”. Ez a hangverseny 500 forint támogatást hozott a Honvédegyletnek. Február 16-án hangversennyel összekötött farsangi estet tartottak, amelynek tiszta jövedelmét a Dalárda zászlajának költségeire fordították. Az eredmény: az eladott belépő jegyekből 434 forint jött össze, míg az est meg-

rendezése mindössze 141 forint 10 krajcár volt! Az est pénzügyi elszámolását még az Esztergomi Újság április 2-i számában is közzétették, amelyben még a rendezői jelvényekre fordított összeg is szerepel. A zászló végül 346 forint 20 krajcárba került, a hangverseny jövedelmét a Dalárda a tagdíj bevételekből egészítette ki. Áprilisban az egész országban örömmünepségeket tartottak Mária Valéria főhercegnő születése alkalmából, a budai Várat ki is világították. A Dalárda Mária Valéria tiszteletére április 26-án soron kívüli dalestélyt rendezett.¹⁰⁸ Pár héttel később a Dalárda felkérte az új primást, Simor Jánost, hogy vállalja el a Dalárda fővédnökségét, amit Simor meg is tett. A Dalárda az új fővédnököt májusban egy díszkötéses emlékkönyvvel ajándékozta meg, amit egy öttagú küldöttség adott át.¹⁰⁹

A rendezvények hallgatóságával azonban gondok is voltak: a hölgyek és az urak az előadások alatt végig társalogtak, cserélgették az ülőhelyeiket. Ez a gond odáig fajult, hogy az 1868. május 5-én tartott dalestélyen pár énekszámot nem is tudtak elénekelni az állandó zaj miatt. Ennek a botrányos esetnek nagy visszhangja lett, még az Esztergomi Közlöny is foglalkozott vele május 10-i számában, írva: „*némely jelenlevő hangos beszélgetése miatt az éneklés is elmaradt*”. Ezért a legközelebbi választmányi ülésen kijelöltek pár dalárdatagot, akik felügyeltek a rendre és figyelmeztették a hallgatóság fegyelmezetlen tagjait. Átrendezték a teremben az ülőhelyeket is, szoros egymás mögötti sorokba rendezve a székeket. A rendezők ezúttal kék színű szalagot tűztek ki, mivel a dalárdajelvények még mindig nem készültek el. Jelvényügyben ismét sürgették Bellovicsot – nem tudjuk, végül készültek-e jelvények, ilyenekkel nem találkoztunk. Ugyanezen alkalommal jegyzőkönyvi dicséretben részesítették Feigler Sándort és Feigler Jánost, mint akik „*a társulat fennállása óta az egyleti estélyek érdekét fényes tehetségükkel önzéstelenül emelni mindig készen voltak*”.¹¹⁰

A Debreceni Dalárda Egylet 1868. április elején küldte szét a meghívókat a szeptemberi találkozóra, közöttük az esztergomi Dalárdának is. A Dalárda gyorsan elfogadta a meghívást, és jelentkezett a találkozó dalárdaversenyére is.

A meghívással egy időben az Országos Magyar Daláregyesület körlevelet intézett a dalárdákhoz, buzdítva őket a debreceni találkozón való részvételre és a Daláregyesülethez való csatlakozásra. A felhívás részletezte a csatlakozás feltételeit, köztük, hogy a jelentkezőknek be kell adniuk a dalárdatagok névsorát is.

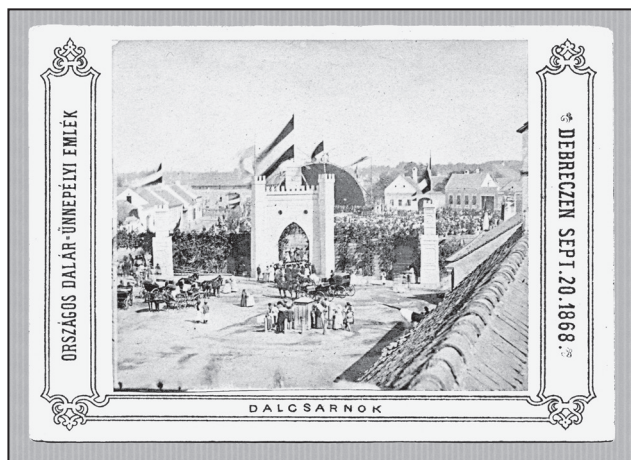
1868. június 7-én a Dalárda a Pilismarót melletti Basaharci-erdőbe kirándult. Kibérelték a Honvéd nevű gőzhajót, amely a basaharci csárdánál kötött ki és innen gyalogoltak fel egy erdei tisztásra, amely elő volt készítve a letelepedésre. Ebédre gulyáslevest és túrós csuszát kaptak, de evőeszközt mindenkinek magának kellett vinnie. Ebéd után volt karéneke, társasjáték és persze tánc is (10–11. tábla).

A debreceni találkozóra készülve az esztergomi Dalárda 1868. július 22-én „*átérezve az országos magyar daláregyesület hivatását*” belépett az dalárdák egyesületébe.¹¹¹ Az Alapszabályt és a tagnévsort a tagsággal vállalt kötelezettségként megküldték az Országos Magyar Daláregyesületnek.

A Dalárda 1868. augusztus 2-án hangversenyt rendezett, amely bevételéből a debreceni részvétel költségeit kívánta fedezni. A hangversenyen Bellovicsné Seyler Karolina és a mindössze tízéves Feigler Janka¹¹² zongorázott, a Dalárda pedig elénekelt Mosonyinak a debreceni összejövetelre írt *Szentelt bantok* című dalát.¹¹³

1868. szeptember 8-án volt a Dalárda ünnepélyes zászlószentelése a Bazilikában. Az ünnepély programját kinyomtatták és mint meghívót terjesztették (12. tábla). Kezdeként a Dalárda elnöke, Szántófy Antal mondott szentmisét, amelyen a Dalárda kórusa Schmidt Péternek¹¹⁴, a pécsi Dalárda egyik alapítójának miséjét énekelt. A szentmise után Szántófy felszentelte a zászlót, amely égszínkék, nehéz selyemből készült, egyik oldalán stilizált aranylant, a másikon aranykoszórúban Esztergom felirattal. A zászlórúdra később rákerült a Debrecenben nyert aranyérem másolata és a pesti Unió dalegylet ajándékba küldött emléklemeze. A szentelés után a zászlóanya, Forster Jánosné¹¹⁵ a zászlóra díszes kék-fehér szalagot kötött, amelyen aranybetűkkel a Dalárda jelmondata: „*Dalunk hő szózata: Isten, király, haza*” szerepelt.

Az ünnepség egyik díszvendége Feigler Viktor volt, és jelen volt a budai és pesti dalárda, a pesti Unió zeneegylet és a komáromi dalárda több tagja is. Az ünnepi ebéd után a Dalárda tagjai és a vendégek a Lövöldébe vonultak ünnepi lövészetre, majd újabb éneklések után hajnalig zenés-táncos multság volt.¹¹⁶

*A debreceni dalárdatalálkozóra épített díszbejárat
(Letzer testvérek felvétele)*

A debreceni országos dalárdatalálkozó megszervezése hatalmas feladatot jelentett a Debreceni Dalárdának. A résztvevők számára kedvezményes vasúti jegyeket biztosítottak, amihez névszerinti utas jegyzéket kellett összeállítaniuk és hivatalos igazolást adni a dalárdáknak a vasútjegyek megvásárlásához. Nem volt egyszerű maga az odautazás sem, hiszen a vasúthálózat kiépítése még a kezdeteknél volt, így például Aradról csak Szolnokon keresztül lehetett eljutni Debrecenbe. Pár különvonatot is szerveztek a nagyobb városokból, amelyek köztes állomásokon

vették fel a többi dalárda tagjait. A több mint ezer résztvevő számára nem volt elég szállodai hely, ezért ezeket magán szállásokon, mintegy „vendégként” helyezték el. Sokan kerültek a híres debreceni református kollégiumba (még nem volt tanítás), azoknak viszont ágyneműről kellett gondoskodni, ezt is gyűjtéssel szedték össze kölcsönbe a lakosságtól. Az elhelyezési gondokat fokozta, hogy egy nap eltéréssel Debrecen adott helyt a több mint 400 fős országos erdész találkozónak is.

Ki kellett választani a közös kórus által énekelt darabokat, ezek kottáit a begyakorlás miatt el kellett juttatni minden jelentkező dalárdához. Gondoskodni kellett a díjakról, az emlékérmek veretéséről, a díszvendégekről, a hivatalos program összeállításáról, nem is folytatjuk a sort. Magának a zenei eseményeknek az összeállítása is gondot jelentett. A kedvezőtlen időjárásra gondolva egy 700 fő befogadására alkalmas ideiglenes csarnokot¹¹⁷ és eléje egy díszkaput építettek. Ennek költségeire 5000 forintot irányoztak elő, végül 7200 forintba került. (A találkozó végül 10 200 forintba került, a bevétel pedig csak 7200 forint volt.)¹¹⁸

A korábbi találkozókról az volt a tapasztalat, hogy a dalárdaversenyre is jelentkező kórusok hangkímélés miatt csak ímmel-ámmal vettek részt a közös éneklésben. Ezt a szervezők úgy oldották meg, hogy a fellépéseket nem két napra osztották el, hanem egy közös programba foglalták, váltakozó sorrenddel a közös kórus szereplését, a meghívott művészek és a versenyző dalárdák fellépéseit.

A debreceni dalárdatalálkozón 54 dalárda jelent meg, összesen 845 taggal. Az esztergomiak előzetesen 23 taggal jelentkeztek, ám végül a szeptember 18-i megnyitóra 39 dalárdatag érkezett meg. Szeptember 19-én voltak a közös próbák, szeptember 20-án pedig a résztvevő dalárdák – köztük az esztergomi Dalárda saját – dalárda-zászlóik alatt közösen vonultak ki a Cegléd utcában felépített nagy dalszarnokhoz. Az ünnepség megnyitásakor a több száz fős közös kórus a Him-

*A debreceni dalszarnok 1868
(Vasárnapi Újság, Munkácsy Mihály rajza)*

nuszt, befejezőkor a Szózatot énekelte Erkel Ferenc vezényletével, és ő vezényelt a kórus további szereplésén is. A közös kórus-éneklések között voltak a versenyző dalárdák és a meghívott művészek fellépései.

A nézőközönség soraiban ott volt egy huszonnégy éves fiatalember, Lieb Mihály, aki rajzot készített az ünnepségről – később Munkácsy Mihály névvel festőként lett világhírű.

A találkozó befejező része szeptember 21-én az Országos Magyar Daláregyesület közgyűlése volt. Ezen egyebek mellett elhatározták, hogy ezentúl csak két-évenként rendeznek országos találkozót, amelynek helyszínét az egyesület vezetősége választja ki a jelentkezők közül. A Zenészeti Lapok, mint az egyesület hivatalos közlönyének kiadását is elvállalták (ettől aztán 1872-ben visszaléptek). Erkel ekkor választották meg az Országos Magyar Daláregyesület „örökös karnagyává” és egy díszes karmesteri pálcával¹¹⁹ is megajándékozták, a fellépő dalárdától pedig egy ezüst serleget kapott (ehhez a Dalárda 20 forinttal járult hozzá), amibe belevésték az ajándékozó 22 dalárda nevét.¹²⁰

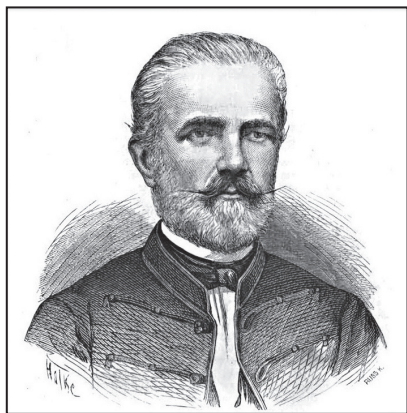
Az esztergomi Dalárda a versenyen résztvevő 21 dalárda közül – a győztes pécsi dalárda után és a harmadik helyezett aradi dalárda előtt – Huber Károly¹²¹ *Édes lánykám* dalával¹²² a második díjat, a találkozó aranyérmét nyerte el.¹²³

Érthető ezek után, hogy a Dalárda 1868. október 19-én tartott tisztújító közgyűlésén jó hangulat uralkodott. A közgyűlés elején a debreceni találkozó-ról hangzottak el beszámolók és Szántófy Antal bemutatta a tagságnak az elnyert aranyérmét. Elhatározták, hogy a rendezésért köszönő levelet írnak a szervező bizottságnak, a debreceni Dalárda elnökének (Komlóssy Imrének) pedig egy díszalbumot küldenek.¹²⁴ A díszalbum elkészíttetését és a fényképek összegyűjtését Brinkmann Antalra bízták. Megtárgyalták az ének és zene iskola első évét, azt sikeresnek ítélve elhatározták a következő tanév elindítását is. Döntöttek abban is, hogy a Dalárda a jövőben rendszeresen nyomtassa ki az évkönyvét, benne az egyesület fontosabb eseményeivel (ezeket tételesen meg is határozták) és a mindenkori tagnévsorral, amelyből egy díszkötéses példányt Simor János primásnak kell ajándékozni.

Ezek után következett a három évenként esedékes tisztújítás. Szántófy Antalt közfelkiáltással választották újra elnökké. Seyler Károly már korábban jelezte, hogy egyéb elfoglaltságai miatt a jövőben nem kíván alelnök lenni, helyette Brinkmann Antal törvényszéki bírót választották alelnöknek. Megújult a tisztikar és a választmány is. Feigler Gusztáv építési elfoglaltságára hivatkozva nem jelöltette magát, helyette öccsét, Feigler Edét választották meg. Újabb tiszteletbeli tagokat is választottak, természetesen elsőként a lemondott Seyler Károlyt, sőt annak Karolina leányát, Bellovicsnét is, a Feigler Viktor vezette Pesti Únió dal-egyletet és Zimay Lászlót, a kor híres dalszerzőjét.¹²⁵

1868. év végére elkészült az emlékalbum, amit egy kísérőlevéllel küldtek el Komlóssy Imrének. Az albumban Szántófy Antal Dalárda-elnök és a debreceni

dalárdaversenyen részt vett 39 Dalárda-tag fényképe,¹²⁶ valamint Esztergom és környéke 9 látképe szerepel (lásd 1. melléklet és 13–15. tábla). Az album fényképeinek többségét, köztük a látképeket Beszédes Sándor¹²⁷ esztergomi fényképész készítette.¹²⁸ Az albumról a Zenészeti Lapok is hírt adott.¹²⁹

Komlóssy Imre

Huber /Hubay/ Károly

A Dalárda 1868. évi évkönyve (9. tábla) 1869. év elején készült el.¹³⁰ A kiadvány az év eseményei mellett – köztük Brinkmann Antal részletes beszámolóját a debreceni dalárdatalálkozóról – tartalmazta a Dalárda „*tisztiszemélyzetét*” azaz elnökségét (8 fő), az állandó rendezőket (5 fő), a választmány tagjait (25 fő) és póttagjait (8 fő), a tiszteletbeli tagokat (20 fő és a pesti Unió Dalegylet). Működő tagot, vagyis akik a kórusénekesek is voltak 38-at sorol fel, közülük többen benne voltak az elnökségben, vagy a választmányban is. Közzétették a helybeli (233 fő) és vidéki (108 fő) pártoló tagok, valamint 43 „nőtag” névsorát is. A dalárdatagok összlétszáma 402 fő volt. A továbbiakban azonban a Dalárda évkönyvét nem adták ki, csak 1869-ből ismerünk egy nagyívrét méretű egylapos kiadványt *Az esztergomi Dalárda működő és pártoló tagjainak névsora az 1869-ik évre* címmel. Ebből tudjuk, hogy a Dalárda összlétszáma 446 főre emelkedett.

Természetes, hogy a Dalárda létrejötte, és sikerei jótékony hatással voltak a város zenei életére, amit más külső tényezők is elősegítettek. A bencés gimnáziumban választható tárgyként már 1853-tól folyt énekkoktatás, első énektanárunk Éliás Márton volt. Ferenczy Jakab¹³¹ igazgató az 1864/65-ös tanévben a bencés gimnázium ének-zenei életének fejlesztése érdekében „*a kormánya alatti ifjak zenetársulatának*”, vagyis az akkor alakult gimnáziumi zenekarnak¹³² 200 forintért Bécsben a következő hangszereket vásárolta: „*A zenede számára az Igazgatóság által következő hangszerek szereztettek; és pedig a) vonók: 1. Violon két vonóval; 1. Violon cello; 1. Viola három vonóval; b) fúvók: 2. Trombett; 1. Euphon; 1. Trombone; (posaun) 4. Corno; 9. különféle Clarinett; 1. Flauto piccolo*”. A gimnázium zenekara Bellovics Ferenc vezényletével 1865. július 2-án nyilvános hangversenyt is adott.¹³³ Pár évvel később, 1868-ban Hulényi a gimnázium dalárdáját is megszervezte 51 di-

ákból.¹³⁴ A gimnáziumban 1869-től rendkívüli tárgyként bevezették a „műének” tantárgyat. A kezdőket Bellovics Ferenc, a haladókat Hulényi Ferenc oktatta.¹³⁵ Hulényi már korábban, 1865. tavaszán a tanítóképzőben is szervezett zenekart, amely Kisfaludy *Pártütők* című darabjának előadásán szerepelt először a nyilvánosság előtt.¹³⁶ A kiegyezés után Eötvös József oktatási reformja kötelező tantárggyá tette az *énekoktatást* az elemi és középfokú iskolákban egyaránt. Mindezek közrejátszhattak abban, hogy az esztergomi erősödő polgári rétegben részben divattá, részben elvárttá vált a kóruséneklés, a lányok zongorázni tanulása, és hogy a fiúk is tanuljanak meg legalább alapfokon valamilyen hangszeren játszani.

Az 1869-es év első zenei eseménye január 10-én Reményi Ede hangversenye volt (16. tábla). Reményi ezúttal is Plotényi Nándorral érkezett, de a hangversenyen énekelt a Dalárda is egy Zimay és egy Schubert dalt és elhangzott egy szavalt is. A Dalárda januárban egy dalestélyt, majd február 8-án egy hangversenyt rendezett. Ez utóbbin olyan dalok szerepeltek, amelyeket a Dalárda kiváló debreceni szereplése tiszteletére írtak a szerzők. Seyler Károly például Bajza József *Ébresztő* és *Saphir Rózsa* című versét zenésítette meg, Zimay László pedig a *Subhog a szél* című dalával tisztelgett az alkalomra.¹³⁷ A műsorlapon a versek szövegét is közzétették. A hangversenyen a debreceni sikerért az esztergomi hölgyek Bellovics Ferencet egy „*gazdagon ezüstözött útenypálcával és egy értékes gyémántgyűrűvel*” ajándékozták meg.¹³⁸ Az év következő dalestélyét május 6-án rendezték.

A komáromi dalárda meghívta a Dalárdát az 1869. május 17-i kertavató ünnepségére. Bellovics Ferenc vezetésével 32 dalárdatag már az előző este 11 órakor megérkezett hajóval Komáromba. Másnap a Szent András templomban a szentmisén az esztergomi Dalárda énekelt. Délután a komáromi dalárda zászlaja alatt vonultak a két dalárda tagjai – kiegészülve pár érsekújvári dalárdataggal – az ajándékba kapott kerthez. A kertben addigra felépítettek egy fedett csarnokot, ebben állt össze a három dalárda tagjaiból alakult kórus és elénekelték a Szózatot. Ezután a rögtönzött dalárdaverseny következett, amelyen a komáromi és esztergomi dalárda felváltva több dalt énekelt el – győztek az esztergomi énekesek. Az ünnepség a kertben rendezett szabadtéri vacsorával, majd tánccal folytatódott, amelyben – a tudósító szerint – a komáromiak győztek.¹³⁹

Az esztergomi Dalárda énekkel-zenével összekötött juniális multságára meghívták az országos egyesület vezetőit. A juniális eredetileg majális lett volna a Sintérréti-erdőben, azonban a kitűzött időpontra az ottani mulatóhelység nem készült el, ezért elhalasztották az összejövetelt júniusra. A vendégek közül Ábrányi Kornél pár társával, köztük Engeszer Mátyással és Zimay Lászlóval már 19-én az esti hajóval megérkezett. Meghívták a komáromi Dalárdát is, ők 20-án reggel érkeztek, szintén hajóval. Sajnos az esős időjárás elmosta a várostól mintegy háromnegyed órányira lévő Sintérréti erdei mulató ligetben tervezett szabadtéri rendezvényeket, de a kulturális és kulináris programokban nem okozott zavart. A délelőtti városnézéssel és a Bazilika kincstárának megtekintésével telt el, majd ebéd

után azért megtekintették a mulató ligetet is. Végül az eredetileg szabadba tervezett zenei és társas programra a Fürdő szállóban került sor. A zenei programon fellépett a komáromi és az esztergomi Dalárda. Elsősorban Ábrányi és Zimay műveket énekeltek, de elhangzott pár külföldi szerző dala is. Érdekességként szolgált, hogy a komáromiakkal érkezett Tilinkós Nagy Jakab¹⁴⁰ euphoniumon pár népdalt adott elő. Természetesen ezután a társasági élet következett vacsorával, tánccal.¹⁴¹ A juniális megrendezése nem volt olcsó, csak az ebéd közel 150 forintba került (személyenként a 3 fogásból álló ebéd kenyérrel 60 krajcár volt), a vendégek szállítására pedig egy helybeli „kocsi-tulajdonosnak” 15 forintot fizettek.

Az Országos Magyar Daláregyesület az 1870-ben esedékes országos találkozó megrendezésére az esztergomi Dalárdát kérte fel. Az 1869. augusztusában Pesten tartott éves közgyűlésen Brinkmann Antal alelnök a felkérést udvariasan elhárította. Több mindenre hivatkozott: Esztergomban nincs elegendő szálláshely, nincs ekkora rendezvény befogadására alkalmas terem, a város kis lélekszáma miatt kevés lenne az érdeklődő és anyagi gondok is vannak. Az esztergomi Dalárda javasolta, hogy a következő országos találkozó Budán legyen. Ezt a helyszínt egyrészt anyagi megfontolásokból tartotta kedvezőnek, mert ott nyilvános hangverseny rendezésével jelentős bevételre tehet szert az országos egyesület, másrészt Budára nagyon könnyű eljutni az ország minden részéről. Brinkmann Antal javaslatát azonban csak félig fogadták el és a szavazatok többségével a találkozó Pest-Budán történő megrendezését határozták el.¹⁴²

Brinkmann Antal minderről részletesen az október 5-én tartott választmányi ülésen számolt be. Akkor döntöttek arról, hogy az év során még két hangversenyt rendeznek, október 14-én és november 24-én. Az utóbbit a majális hely kiépítésének támogatására rendezték és mindkettő *tánczvigalommal* volt összekötve. Ekkorra már kialakították azt a rendet, hogy táncmulatsággal összekötött dalestélyeken este 6 órakor kezdték a zenei műsort, ami 8 óráig tartott, majd egyórás szünet után 9 órakor kezdődött a tánc. Meghatározták a belépti díjakat is: személyenként 1 forint, illetve a családi jegy 2 forint volt. Pár nappal később foglalkoztak az ének-zene iskola ügyével. Mivel az előző évben a november 1-i tanévkezdést a kevés jelentkező miatt egy hónappal el kellett halasztani, az iskolai év pedig komoly ráfizetéssel végződött, ezért az iskola általános ügyeinek intézését egy Brinkmann Antal vezette háromtagú testületre bízták. Ez a bizottság kénytelen volt a tandíjat megemelni, igaz megvették az addig csak bérelt physharmonikát (a fújtatós harmónium elődje). A tanárok közül az éneket tanító Hulényi Ferenc helyébe lépő Bellovics Ferenc fizetését 80 forintban, a hegedűtanár Klinda Rezsőét 50 forintban állapították meg. Eldöntötték, hogy október 15-ével induljon a tanítás. A jelentkezők száma azonban továbbra sem emelkedett, az iskola hamarosan meg is szűnt.

Az esztergomi Dalárda éves beszámolója az 1869. évi működéséről (amelyet a Zenészeti Lapok *Esztergomi műviszonyok* címmel december 5-i számában teljes

egészeben közzétett) az ének-zene iskola körüli gondok mellett részletesen beszámol a november 24-én tartott zeneestról. Eredetileg ennek bevételét kellett volna átadniuk az országos egyesületnek, ám bejelentették, hogy ez a bevétel a majális hely (a Sintérréti erdei mulató ligetben) építésének befejezéséhez kell. A következő évben viszont nem egy, hanem két hangversenyt rendeznek majd az országos egyesület javára, az egyiket farsangi összejövetellel egybekötve. A beszámoló a hangversenyen fellépők közül kettőt emel ki: Freisinger Ármint, akinek „szép hangú, finom árnyalatú, kellemes és iskolázott fellépését” dicséri és Feigler Jánost, akinek hegedű játékát magasztalta: „A magánrészek előadásánál Feigler János hegedű játéka [...] bármely nagy és művészeti erőiben gazdag város hangversenyében is helyt állott volna.” Azt is szóvá teszi, hogy a hangversenyen nagyon kevés érdeklődő jelent meg, sőt a dalárdatagok közül is többen mindenféle előzetes bejelentés nélkül távolmaradtak. Sérelmesen ad arról tájékoztatást, hogy a hangversenyen fellépésre felkért főszékesegyházi zenekar kérésüket „kerekén megtagadta”. A bevétel is elmaradt a várakozástól, mindössze 90 forint gyűlt össze. Pár nappal később, december 3-án karnagyuk, Bellovics Ferenc tiszteletére rendeztek „művész-estélyt” névnapja alkalmából. A zártkörű rendezvényen a Dalárda énekkarában egy Lugosról érkezett dalárdatag is énekelt, sőt, tenor szólóval külön is fellépett. Itt jelentették be a jelen lévő Seyler Károlynak, hogy a Dalárda tiszteletbeli karnagyának választják, és erről majd díszes oklevelet is fog kapni, ha majd az elkészül.¹⁴³

Az 1870. évi első választmányi ülést Szántófy Antal lakásán tartották. Döntöttek a két farsangi estély (január 25. és február 22.) valamint a közgyűlés (március 6.) időpontjáról. Az ülés után a megjelentek Szántófy tiszteletére pár Zimay-dalt énekeltek.¹⁴⁴

Sajnos a Dalárda jegyzőkönyvébe ez év májusától már nem másolták be a választmányi ülések és közgyűlések jegyzőkönyveit, így a Dalárda további működésére a források nagyon szűkössé válnak, szinte csak a szétküldött meghívókra és újságtudósításokra szorítkoznak.

Az 1870. május 22-én az Országos Daláregyesület javára rendezett hangversenyre meghívták annak teljes vezetőségét, akik közül Ábrányi Kornél vezetésével többen – közöttük Zimay László – meg is jelentek. A hangversenyen fővárosi művészek is felléptek, köztük Bellovics Imre, Feigler Viktor és Szuk Lipót (Szuk Róza édesapja), és szerepelt Seyler Károly vezetésével a főszékesegyházi zenekar is. A Dalárda Zimay László tiszteletére annak legújabb dalát adta elő. A hangversenyen felolvasták Ábrányi Emilnek, Ábrányi Kornél fiának ez alkalomra írt *Emlékül az esztergomi dalárdának* című versét. Ábrányi a hangversenyéről írt beszámolójában el volt ragadtatva Bellovics Ferenc tanítványának, a tizenkét éves Feigler Jankának zongorajátékától, aki Beethoven *I. szimfóniáját* játszotta el. Dicsérve említette a pesti művészeket és Feigler János „érzésteljes, átértzett és szabatos hegedűjátékát”, ami a Pestről érkezett vendégek körében is osztatlan sikert aratott. A hangverseny végül 150 forintot jövedelmezett az országos egyesületnek.¹⁴⁵ Július 10-én

ismét vendégeket fogadtak, ezúttal a budai Dalárdát és kísérőit, mintegy 400–500 embert. Noha a borús vasárnap nagy része – akárcsak az előző évi juniálison – a látnivalók megtekintésével és a díszebéddel telt el (egy csoport a Lövöldében, egy másik a Vajand vendéglőben, a többiek a hajón kaptak ebédet), azért a délután folyamán az esztergomi és budai Dalárda külön-külön és közösen is énekelt.¹⁴⁶

A Dalárda alapszabályában szerepelt célként a közös kirándulások és azok során a szabad természetben éneklés. A kirándulásokat azonban nem volt könnyű megszervezni, és az időjárás is közbeszólhatott. A kirándulások meghívójához mindig mellékeltek a kinyomtatott részletes programot és a tudnivalókat, köztük a költségeket is. Általában hajón tettek kirándulást, mint a már említett Basaharc-i kirándulás esetében 1868-ban, mert ezekre az utakra kedvezményesen tudtak hajót bérelni a gőzhajó társaság helyi kirendeltségétől. Gyakran a Dalárda fogadott kirándulókat, mint 1869-ben a komáromi Dalárdát és 1870. júliusában a budai Dalárdát, de az Országos Daláregyesület vezetői is szívesen látogattak el Esztergomba.

A kirándulások mellett más is igazolja, hogy a társasági-közösségi együttlét majdnem annyira fontos volt, mint maga a közös éneklés és zenehallgatás. Ez azért is érthető, mert így alkalom volt arra, hogy a pártoló tagok – akiknek anyagi támogatása nélkül a Dalárda működésképtelen lett volna – ezeken a társasági összejöveteleken személyesen találkozhassanak a „támogatott” működő tagokkal. 1870-ben a Dalárda kizárólag a tagsága részére kibérelte az Etter-féle Sörcsarnok épületét a hozzátartozó nagy kerttel májustól szeptemberig (17. tábla). A szórakozóhely délelőttől késő estig volt nyitva, a bérbeadó gondoskodott konyháról és még tekepálya is volt. Augusztus 7-én itt tartották a Dalárda dalestélyét is, amelyen a közelgő pesti dalárdaversenyre megtanult énekeket adták elő. Természetesen a műsort tánc követte (18. tábla).

A Dalárda a legnagyobb sikerét 1870-ben a Pest-Budán tartott országos dal és zene ünnepélyen aratta. Ezen az augusztus 18–22 közötti találkozón a Dalárda 46 fővel képviseltette magát.¹⁴⁷ Maga az országos találkozó nem valami fényesen sikerült, sőt!

Eleve a bejelentkezett 1200 dalárdatagból végül csak mintegy 800 érkezett meg, a közös énekarban pedig ezeknek alig fele vett részt, a Zenészeti Lapok szerint: *„A többi eljött mulatni, látni, élvezni, de nem valóban képviselni, támogatni az ügyet”*. Rengeteg bajt okozott az időjárás, szinte végig zuhogott az eső, elmosta az összes szabadba tervezett eseményt, a tervezett zászlós felvonulásokból is csupán egyet tudtak megtartani. Az esős idő miatt a Városligetbe tervezett nagy hangversenyt át kellett helyezni a Vigadóba, ugyanitt összevontan kellett megtartani a nyitóünnepséget, a zászlóavatást és a dalárdák versenyét. A lakosságot az ünnep miatt azonban nem tudták a változásokról falragaszok útján vagy másképpen értesíteni. Még folytathatnánk a gondokat, amit tetézt, hogy a szervezés teljesen összeomlott a váratlan nehézségektől. Pedig a megnyitó ünnepségen, ahol a

zászlóavatás is lezajlott, megjelent a meghívott Liszt Ferenc és a zászlóanyaságot elvállaló Jókainé Laborfalvy Róza is.¹⁴⁸

A sok zűrzavar ellenére az esztergomi Dalárda fennállása legnagyobb sikerét érte el az országos találkozóon. A dalárda versenyre benevezett 12 dalárda közül megelőzve a debreceni és kecskeméti dalárdát az első helyen végzett, amiért egy díszoklevelet kapott. Elismerést jelentett az is, hogy az augusztus 22-én tartott közgyűlés Brinkmann Antalt megválasztotta levezető elnöknek. És mindezt megkoronázta az a szerenád, amit 21-én este a Pesti Nemzeti Dalkörrel közösen adtak Liszt Ferencnek, aki a belvárosi plébánián szállt meg. Liszt Ferenc a szerenád hallatára kijött, behívta őket a plébániára és megkérte, hogy énekeljék el Erkel Ferenc neki ajánlott művét, a *Dalra magyar* című versenynegyest. Mivel a pestiek ezt nem tudták, Bellovics Ferenc vezényletével az esztergomi dalárdatagok adták elő Erkel dalát.¹⁴⁹

A sikeres szereplés egyik következménye volt, hogy a választmány Bellovics Ferencnek a jövőre nézve évi 300 forint tiszteletdíjat szavazott meg. Az őszy folyamán még két dalestélyt tartottak (egyiket az országos egyesület javára) október 9-én és november 20-án.¹⁵⁰

Az esztergomi Dalárda emléklapja Liszt Ferencnek

A Dalárda egy díszes emléklapot-oklevelet is készítettett a tiszteletbeli tagok és az egyesület életében fontos más személyeknek történő adományozás céljából. A Bécsben készült nagyméretű lap mintarajzát 1869. nyarán mutatták be a választmánynak, de csak 1870-ben készült el. Az emléklapon felül középen szószalagon „AZ ESZTERGOMI DALÁRDA” felirat, tőle balra és jobbra magyar lobogón a Dalárda jelmondata szerepel. Az emléklapon alul középen Esztergom látképe (Beszédes Sándor fényképe után), tőle balra a Dalárda zászlószentelésének egyik

jelenete, jobbra a Dalárda ének- és zenekari próbájának a képe látható. Mivel a két jeleneten azonos arcok is vannak, lehet, hogy valós dalárdatagokat ábrázolnak. A tiszteletbeli tagok (ekkor már 23 volt) ezt a nevükre kiállított emléklapot kapták a Dalárda elnökének és titkárának aláírásával.¹⁵¹ A Dalárda vezetősége 1870. októberében az 59. születésnapját ünneplő Liszt Ferencnek egy jókívánásait tartalmazó levéllel küldte el mint tiszteletbeli tagnak a nevére kiállított emléklapot.¹⁵²

A Dalárda életéből 1871-ben csak egy eseményről tudunk. Ez áprilisban volt, amikor Reményi Ede és Plotényi Nándor közös hangversenyén léptek fel pár énekszámmal.

1872. áprilisában a Dalárda az országos dalégyesület javára rendezett hangversenyt. A Nagyváradon szeptember 5-én kezdődő országos dalártalálkozóra az elsők között, már júniusban bejelentkeztek egy 32 tagú kórossal, ám végül 35 tagú kórossal (13 tenor és 22 basszus) vettek részt az ünnepi eseményen. A dalárdák versenyébe azonban az esztergomiak nem neveztek be. A Nagyváradon szerepelt dalárdák teljes névsorát, így az esztergomi dalárdáét is a Zenészet Lapokban közzétették.¹⁵³ Bellovicst ezen az összejöveten megválasztották az országos egyesület választmányi tagjának. Hulényinek is ismertebb lehetett a neve zenész körökben, mert Nagyváradon Erkel Ferenc, Ábrányi Kornél, Reményi Ede, Székács József¹⁵⁴ és Engeszer Mátyás társaságában beválasztották a verseny illusztris zsűrijébe.¹⁵⁵ (A debreceni, a pesti és a nagyváradai találkozón részt vett dalárdatagok névsorát a II. számú mellékletben közöljük.)

*Dalsarnok, Nagyvárad 1872
(Lojanek János felvétele)*

A Dalárda pár héttel a nagyváradai találkozó után, 1872. október 19-én, szombaton rendezett dalestélyt. A műorból a Fővárosi Lapok a kórusénekeket, Feigler Janka zongorajátékát és Feigler János virtuóz hegedűjátékát emeli ki.¹⁵⁶

Szokatlan módon 1873. év elején a Dalárda három nyilvános hangversenyt is adott Bellovicz Ferenc szervezésében: január 25-én, február 24-én és március 24-én. Mindhárom hangversenyen a Dalárda énekszámait mellett zongora és hegedű szólók is szerepeltek. A januári hangversenyéről írt tudósítás Feigler Janka zongorajátékát emeli ki, és szól arról is, hogy a hangversenyen a dalárdatagok mellett hat „*úrbölgy és kisasszony*” is bemutatkozott játékával. A februári hangversenyéről

két értékelés is fennmaradt. Az *Eredeti tudósítás* Feigler Ede „meglepő cythera játékát” és a Dalárda által énekelt „*Sching Schong Schöng bring der Schung Scheng zöngedelemteljességgel előadott chinai népnótát és több kiváló dallamát*” dicséri. Az akkor még érettségi előtt álló Kőrösy László¹⁵⁷ a hangversenyről a következőket jegyezte fel naplójában: „Nagyszerű hangverseny. Feigler Janka k.a. pompásan zongorázott. Atyja gyönyörűen hegedült. Feigler Ede ügyesen citerázott. A híres dalárda – Bellovits Ferenc vezetése alatt – szívhez szóló magyar nótákat zengett. Az egész hangverseny igazán nemzeti szellemű volt ...”¹⁵⁸ Ezek szerint Kőrösyt a kínai népdal paródiája nem ütötte szíven, a nála alig fiatalabb Feigler Janka viszont a szomszédja volt. A márciusi hangversenyen a Dalárda Seyler Károly dalokat énekelt, sőt maga Seyler Károly is zongorához ült és eljátszotta két új szerzeményét, a *Tündérek menete* és a *Fegyvertánc* című szöveg nélküli dalokat (19. tábla). Mindhárom zenei est részletes műsora ismert: az elsőről a *Zenészeti Lapok*, a másodikról az *Eredeti tudósítás Esztergomból* című kétleveles kisnyomtatvány ad hírt, az utóbbi két hangversenynek ismert a műsorlapja is.¹⁵⁹

Liszt Ferenc hosszabb távolét után 1873. október 31-én érkezett Bécsből Budapestre. Az érkezésére szervezett fogadóbizottság pár tagja, köztük Ábrányi Kornél és Reményi Ede elébe utazott Párkány-Nánáig, ahol csatlakoztak hozzájuk az esztergomi dalárdatagok. A beérkező vonatról leszálló Liszt Ferencet énekkel köszöntötték. Ábrányiék ezután Liszt Ferencsel utaztak vissza Budapestre.¹⁶⁰

*A kolozsvári dalárdatalálkozó záróünnepsége 1874-ben
(Vasárnapi Újság, Sárdy István rajza)*

A Dalárda 1874. március 8-án Seyler Károly tiszteletére rendezett hangversenyt, amelyen csak az ünnepelt Seyler Károly világi zenei műveit adták elő a Fürdő szálló nagytermében. A legnagyobb sikere Seyler *Rákóczi ábrándjának* volt (20.

tábla). Az 1874. május 10-én az ugyancsak a Fürdő szállóban rendezett nyilvános hangverseny bevételeit Feigler Janka Budapesten folytatott tanulmányai további támogatására ajánlották fel.¹⁶¹ Nem meglepő módon a hangversenyen csak a Feigler család tagjai léptek fel: Feigler Janka, aki Liszt, Bach és Schubert műveit adta elő és zongorán kísérte apja, Feigler János hegedűjátékát, nagybátyja Feigler Sándor és bátyja Feigler Károly¹⁶² pedig énekeltek (21. tábla).

A Dalárda 1874-ben már áprilisban jelentkezett a Kolozsvárra szervezett országos dalárdatalálkozóra, és a jelentkező dalárdatagok száma fokozatosan 61-re emelkedett. A dalárdák versenyére azonban nem neveztek be, holott erre Ábrányi Kornéltól még burkolt felkérést is kaptak.¹⁶³ Az utazási költségek részbeni fedezésére augusztus 23-án a Fürdő szállóban rendezett nyilvános táncest előtt léptek fel énekszámokkal (két héttel korábban, augusztus 8-án is volt egy hasonló, ám zártkörű rendezvényük), de támogatásként mindössze 61 forint gyűlt össze.¹⁶⁴ Végül csak 32 dalárdatag vett részt a dalárdák találkozóján, akik a szokásos alkalmi közös kórusban énekeltek. Sikert aratott viszont Győrffi Iván¹⁶⁵ prímási főtanító pohárköszöntője, Bellovicsot pedig újra beválasztották az országos választmányba. Ez volt minden eredménye az odautazásnak.¹⁶⁶

Szomorú fellépése volt 1874. október 3-án a Dalárdának: Feigler Viktor temetésén énekeltek. Feigler Viktor rendszeresen hazajárt Esztergomba, és a Dalárda – amelynek tiszteletbeli tagja volt – nyilvános fellépésein szinte mindig szerepeltek művei. 1874. nyarán egy Salzburg környékén tett kirándulásról betegen jött haza az esztergomi szülői házba. A betegség tüdejére húzódott és Feichtinger Sándor¹⁶⁷ gondos orvosi kezelése ellenére 32 éves korában meghalt.

1874-ből származik az a forrásunk is,¹⁶⁸ amely szerint a Dalárdának két zongorája volt, amelyek rendszeres hangolásáért alkalmanként 6 forintot fizettek Kucsera Vencel hangszerkészítőnek.¹⁶⁹

Az 1870-es évek közepére a Dalárda aktivitása lecsökkent, a kezdeti évek lendülete mintha kifulladt volna. Ebben szerepe lehetett annak is, hogy Szántófyt, a Dalárda elnökét kinevezték nógrádi főesperesnek, így elfoglaltsága megnőtt és időnként távol volt Esztergomtól. Bár érdemi munkát a Dalárdában ő nem végzett, hiányozhatott figyelme és jelenlétének erkölcsi súlya. Más működési nehézségek is jelentkeztek. Bellovicsot egyre jobban lekötötték népesedő családja gondjai (Ödön kisfia tífust követően elvesztette hallását és beszédképességét, Vácra került a siketnémák intézetébe¹⁷⁰) és rengeteg kenyérkereső munkája. Főállású tanár volt az alreál-iskolában, voltak magántanítványai, óraadó tanár volt a vízivárosi irgalmas nővérek leánynevelő intézetében, később Eckert Irma¹⁷¹ magániskolájában is (a rivális Lovászy Fanni¹⁷² magániskolájában ugyanekkor Palásthy Erzs¹⁷³ kisasszony volt az énektanár).¹⁷⁴

A Dalárda működő tagjai elsősorban a városban élő vármegyei és városi tisztviselők, prímási alkalmazottak, tanítók és kereskedők voltak, kiegészülve néhány hivatásos zenésszel, akik a főszékesegyházi zenekarban játszottak és pár környék-

beli földbirtokossal, prímási alkalmazottal. A Dalárda működő tagjának, vagyis kórustagnak lenni komoly elfoglaltsággal járt, hiszen a fellépésekre készülni kellett, folyamatosan új és új dalokat kellett betanulni. A nyári szünettől eltekintve a heti két, alkalmanként akár több órás próba és a fellépések sok időt elvettek a családtól avagy a magánélettől. Ezt nem biztos, hogy minden háznál az otthon maradtak szívesen élték meg. A szabad idő eltöltésére ugyanakkor versenytársaként jelentkeztek az újabb és újabb polgári szervezetek összejövetelei is. Nem csodálkozhatunk tehát azon, hogy pár év elteltével a kezdeti lelkesedés csökkent, és a dalárdatagok egy része lemorzsolódott. De volt más kedvezőtlen adottság is. A dalárdatagok között szép számmal voltak a prímási gazdaság alkalmazottjai, akiket idővel vidékre helyezhettek, és emiatt teljesen kiestek a Dalárda életéből. Még ha Esztergom közelében is éltek, akkor sem tudtak folyamatosan részt venni a próbákon, anélkül pedig a közös éneklésben sem lehetett számítani rájuk. A dalárdatagok heti közös gyakorlása az elmaradozások miatt az 1870-es évek közepe körül már néha akadozott, az évtized második felében pedig időszakonként esetleges is lett. Úgy gondoljuk, ez a jelenség, vagyis a csökkenő létszámú és kisebb reper-toárral rendelkező kórus is abba az irányba terelte a Dalárda vezetését, hogy rendezvényeiken egyre nagyobb mértékben helyet adjanak a hangszeres zenének és az alkalmilag fellépő családtagoknak. Végül az is igaz lehet, hogy a minden új ügy iránt a kezdetkor érezhető lelkesedés is csökkent.

A Dalárdának a városban addig élvezett osztatlan elismertségének fokozatos elvesztését többen egyenlővé teszik a Dalárda „hanyaglásával”. Pedig a népszerűségvesztésnek nagyon sok és összetett oka lehetett. Ezek között természetesen ott van, amint már említettük a kezdeti lelkesedés lohadása, a dalárdatagok és az érdeklődők körében egyaránt. Az is valószínű, hogy a népszerűségvesztéshez nagy mértékben hozzájárult a Dalárda meglehetősen zártkörű működése is. Nyilvános fellépéseket a nagyközönség számára elég ritkán szerveztek, ezek szinte csak az évente kötelező két hangversenyre (ezek közül az egyik volt az országos egyesület javára rendezett, a másik általában valamilyen jótékony célú fellépés) és a templomi szereplésekre vagy ünnepségekre szorítkoztak, nem beszélve a mindig Esztergomon kívül rendezett országos dalárdatalálkozókon történt fellépéseikről. A próbáik – amelyek idővel szintén megritkultak – jellegükénél fogva eleve zártkörűek voltak. De zártkörűek voltak a társasági összejöveteleik is, amelyeken ugyan felléptek egy-két énekszámmal, vagy hangszeren is játszó dalárdatagjaik szereplésével, azonban a hangsúly egyre inkább az ezeket követő társasági életre tevődött át. Arról is szólni kell, hogy a rendezvények egy része a pártoló tagok társasági életének is színtere volt, és mint ilyenek a Dalárda kezdeti éveiben nem sok vetélytársa volt. A kiegyezés utáni években aztán az újabb és újabb esztergomi civil szerveződések is kínáltak hasonló lehetőségeket, bár többségük ének vagy zenei műsorok nélkül.

A Dalárda életében a hangszeren játszó dalárdatagok szereplése jelentette mindössze a klasszikus zenét, és ezt többen kevesellték. Voltak olyanok is, akiknek nem tetszett, hogy a Dalárda – habár nagyon ritkán – nem magyar szerzők dalait is énekelte (megtették ezt más dalárdák is, sőt az országos találkozók is hangzottak el külföldi zeneszerzők dalai). Végül biztosan nagyon sokat ártott a Dalárda helybeli megítélésének, hogy a korábban megszokott országos sikerek elmaradtak.

Még egy dolgot megemlíthetünk a Dalárdával kapcsolatban, amely elsősorban a róla alkotott vélemény változásában, de magukban a dalárdatagoknak a Dalárdához való kötődésében is szerepet játszhatott, noha nem tudatosan. Emlékeztetünk a dalárdamozgalom egyik már idézett jelmondatára: *zenei nyelv nélkül nincs nemzeti nyelv*. Az 1860-as évek elején, közepén a reménykeltő, ám 1861-ben feloszlott országgyűlés utáni nemzeti ellenállás időszakában ennek a jelmondatnak volt egy határozott politikai üzenete is. Szóltunk már arról, mennyi nehézséggel járt abban az időben bármiféle, különösen magyarságot felvállaló szervezkedés. A Dalárda léte pedig a magyar azonosságtudat felvállalásával egy nyílt kiállítás volt az abszolutista osztrák hatalommal szemben, ami az akkori Magyarország lakói többségének és Esztergom város társadalma számára is tiszteletre és elismerésre méltó volt. Tehát ez egyfajta összetartó erő lehetett a Dalárdán belül és a Dalárdát támogató külső környezetben is. A kiegyezés után azonban – és ezt akár természetesnek is tekinthetjük – magától értetődő volt „magyarnak lenni”, magyar ügyek mellett kiállni. Ezért az ilyen jellegű tevékenységek (nem csak a dalárdáké!) elismerése csökkent, és az azokból fakadó összetartó erő is gyengült. Ennek nem mond el-lent az sem, hogy a kiegyezés után százával alakultak helyi dalárdák, ám azok első sorban a helyi kulturális élet fellendítésére jöttek létre, és még csak részben sem politikai megfontolásokból. Gyorsan hozzá tesszük mindehhez, és erről később is szó esik, hogy az esztergomi Dalárda magyaros, pontosabban szólva 48-as szellemiségét továbbra is megtartotta.

Utólag úgy tűnik, a Dalárda megítélésének sem a város társadalma, sem a Dalárda tagsága szemében nem tett jót az sem, hogy az országos szintű sikeres szerepléseknek köszönhetően a Dalárda vezetése 1870-től évi 300 forintos fizetést szavazott meg Bellovicznak a karnagyi feladatok ellátásáért. Sokan gondolhatták, hogy a Dalárda irányítását végző Bellovics Ferencről ezek után elvárható, hogy még több energiát fordítson a sikeres szereplésre.

Mindezek a működési gondok és a társadalmi környezet változása okozhatta azt, hogy a Dalárda működése és annak társadalmi megítélése Esztergomban az 1870-es években megváltozott. A Dalárda azonban nem szűnt meg, és az 1870-es évek közepéig – sok gonddal küszködve, ahogy azt a korábbiakban részleteztük – biztosan folyamatosan működött.

Az esztergomi Dalárdáról eddig napvilágot látott írások ezzel szemben azt állítják, hogy annak működése Szántófy főesperesi kinevezése után az 1870-es évek

elejétől megszűnt, vagy más vélemények szerint, attól kezdve fokozatosan hanyatlott és évek alatt szép lassan kimúlt.

Ezt a véleményt a korábban leírt események és történések határozottan cáfolják. Mi lehetett akkor az alapja ennek az eddigi, a Dalárdát valójában súlyosan elmarasztaló – és sajnos, általánosan elfogadott – álláspontnak?

Úgy gondoljuk ennek a véleménynek az egyik (és időben első) oka az Esztergom és Vidéke 1902. május 1-i számában megjelent Bellovics Ferenc nekrológban a Dalárdára vonatkozó megjegyzés lehet. Idézzük: „[...] 1870-ben a Buda-Pesten tartott országos dal és zene ünnepélyen, hol az első díjat nyerte el. Ez volt a dalárda fénypontja, amit 12 évi, az egyesületek kebelében majdnem természetszerű időleges szünet váltott fel, melynek utánna 1883 május 28-án a »dal és zenekedvelők egyesülete« címet véve fel, újjá alakult” A nekrológ szövege később több helyen is megjelent, például a városi reáliskola 1901/1902 évkönyvében is. Nem tudjuk, a nekrológíró mire alapozta ezt a megállapítását.

Ha valaki utána akart nézni a nekrológban leírtaknak, elsőként két olyan adattal is találkozott, amelyek látszatra egyértelműen annak valóságtartalmát igazolták. Elsőként említjük, hogy a Dalárda jegyzőkönyvében 1870. elejétől nem szerepel semmilyen bejegyzés, egészen 1883-ig nem másoltak bele a további működést tanúsító jegyzőkönyveket. A másik adat, hogy Szántófy Antalt 1870-ben kinevezték nógrádi főesperesnek, aminek akár következménye is lehetett, hogy elköltözött Nógrád megyébe. Ha valaki csupán ebből a két adatból akarta meghatározni a Dalárda 1870-es évekbeli történetét, könnyen juthatott arra a következtetésre, hogy Szántófy eltávozott Esztergomból és ezzel a Dalárda működése megszűnt – tehát a Bellovics nekrológban szereplő megállapítás igaz. Ezt a véleményt erősítette az is, hogy a Dalárda jegyzőkönyvén túl más források a Dalárda történetének megismeréséhez alig álltak rendelkezésre. A leghitelesebb forrás lett volna a Dalárda hivatalos irattárának anyaga, amely azonban vagy lappang valahol, vagy megsemmisült, tehát nem áll rendelkezésre. Megbízható források lehetnek még a helyi újságokban megjelent híradások. Sajnos Esztergomban 1866. és 1874. között gyakorlatilag csak kísérletek voltak helyi újság rendszeres kiadására. Az 1870-es évek második felében ugyan ennél jobb volt a helyzet, megjelent az Esztergom című hetilap, viszont ehhez is nagyon nehezen lehet hozzáférni, hiánytalan sorozat nem is ismert ezekből. A fővárosi vagy más vidéki lapok pedig csak elvétve foglalkoztak esztergomi eseményekkel.

Az előbbi, a megszűnést igazolni látszó két adat értelmezését viszont vitatjuk. Szántófy ugyanis nem költözött el Esztergomból, és maradt a Bazilika plébánosa is. A nógrádi főesperesség nem tette szükségessé az elköltözést, hivatalát Esztergomból is el tudta látni, bár amikor felkereste a Nógrád megyei esperesi kerületeket, időnként távol lehetett. Ami pedig a Dalárda jegyzőkönyvét illeti, emlékeztetünk arra, hogy az csupán egy „emlékkönyv”, amibe a választmányi ülések és közgyűlések jegyzőkönyveit bemásolták. Ha arra gondolunk, hogy határoztak

például országos találkozókra való részvételekről 1872-ben és 1874-ben is, akkor kellett hogy legyenek választmányi ülések, csak azok jegyzőkönyveit nem másolták bele a dalárdakönyvbe. Miért nem? Nem tudjuk.

Összefoglalva: az a véleményünk, a korábban leírt események igazolják, hogy a Dalárda nem szűnt meg 1870-ben, hanem nehézségekkel, csökkenő lelkesedéssel, országos sikerek hiányában kevés elismertséggel tovább működött.

Csak érintőlegesen említjük, hogy Ábrányi Kornél minden erőfeszítése ellenére a „hanyatlás”, pontosabban fogalmazva, a szervezeti élet folyamatos nehézségei és talán a népszerűségvesztés az Országos Magyar Daláregyesületet sem kímélték. Ebben szerepe volt annak is, hogy az egyesület kissé túlnötte önmagát, ami a hivatali munka ugrásszerű megnövekedésével is járt, a központban és a tagszervezeteknél egyaránt. Az 1870-ben Pesten rendezett országos találkozó jelentős anyagi veszteséget okozott, ennek következményeit hosszú évekig megsínylették. A Magyar Országos Daláregyesület hiába szeretne volna összefogni a gomba módra szaporodó dalárdákat, ekkora tömegben arra képtelen volt. Megjegyezzük, sok helyen nem is volt igazán lelkesedés egy távol lévő, adminisztrációs körtöttekkel és tagdíjjal járó fővárosi központ iránt. Az alapszabály se hatott vonzóan: kezdetben a tagszervezeteknek csak kötelezettségeket írtak elő, jogokat nem. A szigorú alapszabály előírta a tagszervezeteknek a tagok foglalkozását is feltüntető névsor negyedévenkénti(!) megküldését, mert annak alapján állapították meg az egyesületi tagdíjat. Kezdetben egy tag után havi egy krajcárt, vagyis évi 12 krajcárt kellett fizetni, ami később növekedett. Az esztergomi Dalárda a maga 400 főnél nagyobb tagságával (ebben a számban a működő, vagyis énekkari tagok mellett a pártoló tagok is benne voltak) 80 forint körüli tagdíjat fizetett 1868-ban. Ezt a tagdíjrendszert aztán bonyolultsága miatt meg is szüntették, és egységes tagdíjat vezettek be. Tagsággal járó kötelezettség volt évente egy hangversenyt rendezni és annak tiszta jövedelmét az országos egyesületnek befizetni. Az ilyen előírásoknak, mint a tagnévsor beküldésének, a tagdíj és egyéb befizetéseknek sokan nem tettek eleget. Magának az alapszabálynak az évenkénti változása (noha csak az észlelt gondokat javította) sem volt népszerű, akárcsak a dalárdák évenkénti működéséről készített beszámoló. Az országos találkozók egyre költségesebbek lettek, a helyi dalárdák veszteségeit legalább részben pótolni kellett. Az országos találkozók megrendezésére egyre kevesebb lett a jelentkező (ezért volt Debrecenben (1868.; 1882.) és Kolozsváron (1874.; 1880.) is két-két találkozó) és folyamatosan csökkent a dalárdaversenyre jelentkezők száma is. Egyre több volt a kilépő dalárda egyesület, több dalárda is megszűnt, gyakran a szervezést végző karnagy elköltözése vagy halála miatt.

Nem okozott örömet az sem az Országos Daláregyesületnek, hogy egyre több megyei szintű dalárdatalálkozót szerveztek, amelyre könnyebb és olcsóbb volt az eljutás, mint az országos találkozókra. Ezért az ilyeneket, mint például az 1871.

évi Békés megyei dalárdatalálkozót az országos egyesület nem szívesen támogatta, mondván, az vetélytársa az országos találkozóknak. Az egyre nagyobb számban megalakuló nemzeti kórusok nyelvi okok miatt be se léphettek az egyesületbe. Az sem szolgálta az országos egyesület érdekeit, hogy szaporodtak a különböző országos szakmai szervezetek és más jellegű polgári egyesületek, amelyek mind versenytársakat jelentettek idő, elfoglaltság és pénzügyi tekintetben egyaránt – amint láttuk, ez igaz volt az esztergomi Dalárda esetében is. Minden önmagára valamennyit is adó szakma dicsekedhetett saját helyi és országos szervezettel és azok is megszer-

Az Országos Magyar Daláregyesület emlékérmé

vezték országos találkozóikat. Maga Ábrányi Kornél is úgy emlékezik vissza, hogy az 1876-os esztendő az országos egyesület működésének „legsivárabb éve” volt.¹⁷⁵ Mindezek a nehézségek azonban nem eredményezték az országos egyesület megszűnését, ám további működéséből már hiányzott a kezdeti lelkesedés és lendület, és talán ezért is a társadalom korábbi megkülönböztetett érdeklődését elvesztette.

Ugyanakkor az Országos Daláregyesület jelentős szerepet játszott a Zeneakadémia 1875-ben történt létrejöttében. Ábrányi Kornél a Zenészeti Lapokban egymás után jelentette meg az akadémia létrehozása érdekében írt cikkeit, az egyesület elnöksége pedig nyílt felhívásokat intézett a magyar társadalomhoz és a kultuszminiszterhez. A Zeneakadémia ügye lett az oka az Ábrányi és a Feigler Viktor közti rossz viszonynak. Feigler (talán kicsit a Zenede többségi véleményét is tolmácsolva) véleményét a Zeneakadémiáról a Reform című újságban fejtette ki. Szerinte az nem az ország zenei kultúrájának egészét, hanem csak egyes nagyon tehetségesek érdekét szolgálja, roppant nagy költségekért. Véleménye szerint az ország érdeke jobban megkívánja az általános műveltség maradi színvonalának az emelését, ezért ha van pénz, azt arra és nem a művészetek felsőrendű fejlesztésére kell fordítani. Attól is tartott, hogy a Zeneakadémiára külföldi tanárok és hallgatók kerülnek, és az lehet, hogy nem szolgálja a magyarság ügyét. Nem írta le, de kiérzik írásából az a széles körben elterjedt vélemény, hogy a magyar kormány a Zeneakadémia megteremtésével akarja végleges itthon maradásra bírni Liszt Ferencet. Ábrányi Kornél hosszú vezércikkben cáfolta Feigler érveit, nem egészen tisztességesen arra is célozva, hogy Feigler Viktor véleményét a Zenede kiváltságos helyzetének elvesztése miatti félelem is befolyásolta.¹⁷⁶ Hozzá kell tennünk ehhez, hogy a magyar zenei társadalomban nem egyedül Feigler Viktor ellenezte

a Zeneakadémia ügyét, többeknek volt az a véleménye, hogyha van pénze az államnak a zenei életre, akkor létesítsen előbb a városokban állami zeneiskolákat.

Összességében az Országos Daláregyesület működésére is igaz az a bölcs megállapítás, hogy egy szervezetet mindig könnyebb létrehozni, mint működtetni.

Visszatérve az esztergomi Dalárdához, az 1875. év elejéről egy pápai tudósításból értesülünk arról, hogy 1874-ben a dalárdatagok minden héten a szerdai napon szerveztek társas összejövetellel egybekötött gyakorlást, a társulat lelke Feigler János hegedűművész, a szervezője pedig Niedermann Pál¹⁷⁷ főkáptalani ügyész, aki korcsolyaegyletet is létrehozott (Bellovicsot nem is említi).¹⁷⁸ Feigler János egyébként Esztergom vármegye központi szolgabírója, majd árvaszéki ülnöke volt, és nem hivatásos zenész, bár több évtizedig volt a főszékesegyházi zenekar első hegedűse is. Nem csak művészien játszott – Kőrösy László nevezte el „Esztergom hegedűművészenek”, aki mindig kotta nélkül játszott –, hanem mester-hegedűje is volt. Az esztergomi tudósítások többször említik Feigler János „öreg”, máskor „híres” vagy „csodás” hegedűjét. Nekrológiájában írják, hogy „... az a régi Paganini úgy sírt, úgy zokogott az ő csodás varázsujjai között”.¹⁷⁹ A Vasárnapi Újságból tudjuk, hogy az a „Paganini hegedű” valójában egy Steiner hegedű volt. Az újság arról adott hírt 1887-ben, hogy Magyarországon mindössze egy Steiner hegedű van, Feigler János árvaszéki ülnöké Esztergomban, ráadásul az a 12 választófejedelemnek készített Steiner-Elector néven ismert hegedűkből fennmaradt három egyike.¹⁸⁰

Valamikor az 1870-es években jött divatba (bár korábban is előfordult), hogy a dalestélyeken mintegy betétként, egy-két szavalat vagy ismertebb színdarabokból egy-egy monológ is elhangzott. Feltehetően ez elnyerte a hallgatóság tetszését, mert ez később általánossá vált. Arra is tudunk példát, hogy a zenei esthez rövidebb műkedvelő színdarab előadások társultak. 1875. április 2-ra a Dalárda meghívót küldött szét egy *Hangverseny és műkedvelő előadás*-ra. A szombati estélyen előbb Feigler Janka zongorázott Schuman, Mendelssohn, Chopin és Beethoven műveket, majd *A váróteremben* című egyfelvonásos vígjáték került színpadra. Ezt megint zongoraszámok követték, ami után egy másik darabot, Varga János *A véletlen* című, 1852-ben Pesten játszódó vígjátékát adták elő. A színészek a helybeli Műkedvelő Társaság tagjai lehettek. A műsort a Dalárda éneke zárta.¹⁸¹

A Dalárda a jótékonysági hangversenyek rendezését az évtized közepén is folytatta, kettőt is ismerünk ezek közül. 1875. június-júliusban rendkívül szélsőséges és csapadékos időjárás volt, június 26-án fél Budát elmosta az özönvízszerű eső, július 7-én pedig Esztergom vármegye nyugati részén mindent elvert a jég. A károsultak megsegítésére a Dalárda 1875. július 24-én rendezett hangversenyt a „zivatar-károsultak javára”, amelynek tiszta bevétele 302 forint volt.¹⁸² 1876. feb-

ruár végén hatalmas jeges ár öntötte el Esztergomot, a víz visszahúzódása az elöntött városrészekről hetekbe tellett, és 400 ház ment tönkre. 1876. május 13-án a Dalárda az árvízkarosultak javára rendezett hangversenyt, amelyre a fővárosból meghívták Feigler Jankát, aki ekkor már Liszt Ferenc tanítványa volt a Zeneakadémián és Plotényi Nándort is. Egyéb darabok mellett Feigler Janka Chopin *Grand allegro*-ját játszotta, Plotényi Nándor Mendelssohn hegedűversenyéből játszott részleteket. A pesti művészek fellépései között a Dalárda is több dalt énekelt. A befejező szám Liszt *Rapszódia*-ja volt, Joachim hegedű átíratában, amit Feigler Janka és Plotényi Nándor közösen adtak elő. De a jótékonysági bevétel messze elmaradt a várakozástól. Magyarozatként az esemény tudósítója megjegyezte, „... annyira ki vagyunk sajtolva, hogy már az adóprés se tudna eredményt elérni, pedig az aztán még az ökör alatt is bornyút keres!”¹⁸³

Az 1876-os esztergomi árvíz (Beszédes Sándor felvétele)

1876. körül¹⁸⁴ egy új zenei közösség jött létre Esztergomban. Tagjai a helybeli polgárok és az idegenből, gyakran külföldről Esztergomba települt főszékesegyházi zenekari tagok voltak, akik elsősorban a klasszikus hangszeres zenéért lelkesedtek. Úgy érezték, a Dalárdában nem találják meg azokat a zenei élményeket, amikre vágytak, vagy csalódva a Dalárdában, másféle zenei életre és közösségi együttlétre volt igényük. Szinte kivétel nélkül maguk is játszottak valamilyen hangszeren – említjük közülük a főszékesegyházi zenekarban zenélő Riedl Jánost és Takács Imrét¹⁸⁵ –, de hozzájuk csatlakozott a zongorázó és tenorénes Feigler Sándor is. Annyira baráti társaságnak tekintették magukat, hogy alapszabályuk sem volt, így nem voltak, de nem is akartak hivatalosan elismert egyesületté válni. Ez a társaság hétfőnként jött össze a Fürdő vendéglőben, ezért is nevezték magukat *Montags Clubbnak*, de *Montagsgesellshaft* néven is emlegették őket. Mint az elnevezése is utal rá, a főszékesegyház zenekarából több németnyelvű zenész is volt köztük. Zenélni azonban csak önmaguknak zenéltek, ha nagy ritkán ide-

genből fogadtak fellépőt, általában azok a rendezvényeik is zártkörűek voltak. A társaság zárkózottsága, de elsősorban a német nyelv használata miatt csípős megjegyzéseket kapott, ezért egy-két év után önmagukat Hétfői körnek is nevezték, de emlegették őket Hétfői társaság néven is.

Az első években csak mintegy tíz-húsz fős volt a társaság, később valamennyivel többen lettek, így ismertebbeké is váltak. Mint már írtuk, hetente jártak össze, és ezeken az összejöveteleken önmaguknak zenéltek. Ehhez a társasághoz csatlakozott az Esztergomban letelepedet Prokopp János,¹⁸⁶ aki később az 1880-as évek elején fontos szerepet játszott az ekkor már Hétfői körként emlegetett társaság további sorsának alakulásában. Távól maradt a Montags Clubbtól Seyler Károly, aki bizonyára azt tartotta, hogy a Dalárda és a riválisnak tekinthető társaság közötti időnkénti ellentétéktől a Főszékesegyház karnagyaként távol kell tartania magát.

Németes jellegük miatt még 1880-ban is kaptak támadásokat. Az egyik fővárosi lapban vitriolos hangvételű cikk jelent meg róluk, ilyen megállapításokkal: *„A szégyen érzete kell, hogy elfogjon bennünket, ha látjuk, hogy Magyarország hajdani székvárosában csak úgy hemzseg a német elem; hogy egy magát Montagsgesellschaftnak tituláló kör ütötte föl fejét, hogy úgy szerepeljen mint egy szabadalmazott germánizáló testület a maga dicsőségére, a magyar szellem pellengérezésére”*[...] *Ha azok az urak ott [Esztergomban] társaságba akarnak menni, ott a casinó, nyitva áll előttük; ha azok az urak énekelni akarnak, ott a dalárda, úgy is lézeng, mint a hazajáró lélek, lépjenek be oda; mit akarnak ők a magok „Montagsgesellschaft” -jökkel? [...] Most a midőn nagyobb mérvű és több rendbeli intézkedés történt hazánkban a magyar nyelv érdekében, nem mulaszthattuk mi sem el, hogy rá ne mutassunk e szemetszűrő társaságra, mely az elnémetesedés apostolaként kíván városunkban szerepelni.*[...]”¹⁸⁷

A cikk L. A. aláírással jelent meg, szerzője feltehetően esztergomi lehetett. Kőrösy László, aki az Esztergom és Vidéke szerkesztőjeként a Budapesten megjelent cikket leköszölte, ahhoz szerkesztői megjegyzéseket fűzött, megvédve a város tisztességét, ám pár figyelemreméltó és Kőrösy szabadelvűségét ugyanakkor kissé nacionalizmusát is bizonyító érvel. Azzal a gondolattal indít, hogy egy zártkörű klub élete mindaddig magánügy, amíg erkölcsöt nem sért. Viszont Montagsgesellschaft szereplései néha nyilvánosak is, ezért hazafias kötelesség *„tiltakozó szavazatunkat fölemelni s figyelmeztetni azokat az urakat, hogy eddigi irányukat változtassák meg s ne bécsi levegőt hozzanak az esztergomi társadalomba, hanem alkalmazkodjanak a nemzeti szellemhez, melyet még zártkörű társaságnak is, egy tősgyökeres magyar városban megvetni bűn!*

A lap következő számában Ekkert Antal¹⁸⁸ vette védelmébe a megtámadott zenei társaságot. Szerinte a teljesen zártkörű, alapszabály nélküli társaság a zene ápolásán kívül semmi mással nem foglalkozik, különösen nem germanizálással, de különben sem gyakorol semmiféle hatást környezetére. Ha kifelé megnyilvánulnak, akkor önmagukat az utóbbi időkben már magyarul Hétfői körnek nevezik, a zártkörű rendezvényeikre a meghívóikat is magyar nyelven nyomtatják. Az igaz,

hogy egymásközi beszélgetésekben gyakori a német szó, de ezzel senkinek nem ártanak. Mindezekért nem érdemlik meg azokat a súlyos vádakat, amelyekkel őket illette a cikkíró. Befejezésül azonban hozzát teszi, a zenei kultúra terjesztésének biztosan nem ártana, ha egymás között is gyakrabban beszélnének magyarul.¹⁸⁹

Ebből a részletesebben ismertetett vitából arra következtetünk, hogy a Hétfői kör hatása a város zenei életére ezekben az években nem volt jelentős, azonban létezése része volt a város zenei életének.

A Dalárda az 1876-ban Szegeden tartott országos dalárdatalálkozó versenyébe sem nevezett be, ami sok kritikát váltott ki. Előbb augusztusban az „Esztergom” nevű helyi lapban jelent meg egy hosszabb cikk arról, hogy a Dalárda immár 6 éve nyugszik korábbi babérjain, de valójában nem működik. Ebben szerepel az is, hogy a Dalárda küldöttsége elutazott Szegedre, de nem versenyzett, vagyis – ahogyan a helyi újságok tálalták – csak „kirándult”. Lehetett ebben akár igazság is, ha arra gondolunk, hogy a találkozózt az Országos Ipar-, Termény-, és Állat-kiállításal egy időben tartották (az ország minden részéből érkező ezernél több kiállító közül 4 (!) volt esztergomi, közülük Beszédes Sándor érdemérmert nyert „*baladást és újítást tanúsító fénynyomatú képeiért.*”). Az viszont tény, hogy az elutazott dalárdatagok többsége a megjelent 31 dalárda tagjaiból szervezett közös kóruséneklésben részt vett. A cikkíró szerint egyedül Brinkmann Antal alelnök (akit a következő évben polgármesternek is megválasztottak, ám végül hivataláról lemondott) ügybuzgalma miatt nem szűnt meg formailag is a Dalárda.

1876. október végén egy satirikus írás jelent meg a Dalárda rendezvényéről *Dalestély dal nélkül* címmel. Ebben szerepel, hogy valamikor volt egy lelkes Dalárda, amely gyönyörű dalokat énekelt, és ezek néha olyan jó hangulatot hoztak, hogy az éneklés után a megjelentek jókedvükben táncra perdültek. Mivel ezt nagyon jól sikerültnek tartották, elhatározták, hogy ezentúl minden dalestély után legyen tánc is, majd szép lassan egyre kevesebb lett a dal és egyre hosszabb a tánc. Végül egy évtized után eljutottak addig, hogy a dalestélyeken maradt a tánc, de elmaradt a dal. Így született meg Esztergomban a Dalárda jóvoltából a „*dal nélküli dalestély*”, aminek már semmi köze a zenei élethez, a valóságban csak a hölgyek és urak magamutogatására szolgál.¹⁹⁰ Ez és az ehhez hasonló szellemű, a közvéleményt is formáló megnyilvánulások – amelyek mögött egyrészt ott lehetett az elégedetlenség is a korábbi években megszokott országos hírű sikerek elmaradása miatt, másrészt bizonyos mértékű igazság is – nem tettek jót a Dalárda hírnevének. A kritika ellenére a Dalárda 1877-ben is rendezett nyári dalestélyeket a Sör-csarnok kertjében (lehet, hogy továbbra is bérelték?), a június 16-án rendezettről még az „Esztergom” újság is kedvezően számolt be.

A Dalárdának az országos dalárdaversenyektől való távolmaradásnak azonban az is oka lehetett, hogy az Országos Daláregyesület folyamatosan változtatta a versenyszabályokat. Előbb előírta, hogy minden dalárda ugyanazzal a központilag eldöntött ének számmal lépjen fel, majd az ezt követő felháborodásra ezt úgy vál-

toztatta meg, hogy a versenyző dalárdák az első napon egy kötelező versenyszámmal, majd a következő napon egy szabadon választott énekkel lépjenek fel. Ez utóbbi kottáját azonban előzetesen be kellett küldeni, hogy az országos egyesület annak eléneklését jóváhagyja. Nem csoda, hogy az 1870-es években a versenyre is jelentkező dalárdák száma 10 körülire csökkent. Azt sem tudni, Bellovics nem volt-e az országos találkozók idején éppen beteg, vagy más családi ok miatt nem ért rá, márpedig távollétében, karnagy nélkül a Dalárda nem tudott versenyezni. Persze minderről a Dalárda kritikusai nem nagyon tudtak.

Brinkmann Antalt 1877. év végén kinevezték a Győrben felállított királyi törvényszék bírójának. Elköltözött Győrbe, de az egyesület alelnökségéről nem mondott le. Szántófy ekkor már sokat betegeskedett, amúgy sem foglalkozott már sokat a Dalárdával, így Brinkmann távozása komoly veszteség volt, mert ő nem csak alelnök volt, hanem a Dalárda rendezvényeinek egyik fő szervezője is volt.

Egészen 1879. végéig nincs adatunk a Dalárda szervezetszerű működéséről, csak egyes dalárdatagok (például Klinda Rezső, Feigler János, Felsenburg Gyula) egyéni zenei fellépéseiről. Azt tudjuk, hogy a Pécsre meghirdetett 1878. évi országos dalárdatalálkozó Bosznia megszállása miatt elmaradt, tehát azon se részt nem vehettek, se annak dalárdaversenyén nem indulhattak. 1879. szeptemberében az „Új Esztergom” helyi lapban felhívás jelent meg, hogy a Dalárda rendezzen az óbudai tűzvész károsultjai javára hangversenyt – ezek szerint a Dalárda akkor létezett –, de nem tudjuk, lett-e a felhívásnak eredménye.

A dokumentumok és más hírforrások miatt azt sem tudjuk, tartottak-e tisztújításokat, és ténylegesen kik voltak a Dalárda vezetői ezekben az években. Brinkmann Antal még 1880-ban is alelnök volt, hiszen ilyen minőségében választották meg akkor Kolozsváron az országos egyesület választmányi tagjának. Szántófyról halála alkalmából az Esztergom és Vidéke mint a Dalárda „első elnökéről” ír, ami többféleképpen is érthető.

Ugyanakkor az 1870-es években a Dalárda és a Hétfői kör mellett már más esztergomi egyesületek is szerveztek zenei rendezvényeket. Élen járt ezek közül a Kereskedő Ifjak Önképző és Betegsegélyező Egylete, amely évente rendezett hangversenyt, énekkarát pedig Borovicska /később Borús/ Adolf⁹¹ vezette. 1876. november 8-án az ő meghívásukra lépett fel a nálunk Flórenci négyesként emlegetett Johann Becker vezette Firenzei vonósnégyes¹⁹² a Fürdő szállóban (22. tábla). A vonósnégyes előadásának nagy sikere volt¹⁹³, ami nem volt meglepő, hiszen remek játékukról budapesti fellépésük után Liszt Ferenc is elismeréssel szólt. Liedl Ferenc¹⁹⁴ – akit Seyler Károly látott vendégül Esztergomban – 1879. november 6-án tartott hangversenyéről írt tudósításból idézünk: „*Közönségünk már elszokott a zeneestélyek élvezetétől s valószínűleg ez okozta, hogy oly gyér számmal jelent meg.*”¹⁹⁵ 1879. év végén a magyar származású Joachim József – akit nagyon sokan a XIX. század legnagyobb hegedűművészenek tartanak – ügynöke tett ajánlatot egy fellépésre Esztergomban, ám az elmaradt, mert az esztergomiak által felajánlott

fellépési összeg kevésnek bizonyult.¹⁹⁶ Úgy látszik, egy hangverseny önmagában, társasági együttlét nélkül nem hozta lázba az esztergomiakat.

Időnként a Kaszinó¹⁹⁷ is szervezett zenei programmal összekötött társas összejöveteleket, – például farsangi estélyeket – amelyeken rendszeresen felléptek a Dalárda tagjai ének vagy zeneszámokkal, néha maga a teljes kórus is. A Szemináriumban is volt valamennyi ének-zenei oktatás, érthetően elsősorban egyházi és liturgikus zenei téren. Valamilyen énekkaruk mindig volt, de elsősorban a Szeminárium egyházi rendezvényein és ünnepségein szerepeltek, és csak nagyon ritkán a nyilvánosság előtt. De tudunk az utóbbira is példát: 1872-ben a Szent Jobb tiszteletére rendezett ünnepségen fellépett a „*növendéki énekkar*”. A gimnázium ünnepségein gyakran szerepelt a gimnáziumi dalárda is, sőt a Tűzoltó Egyletnek is volt időszakosan rézfúvós zenekara.

Jónás Pali hangversenye 1880.

Jónás Pali

Esztergom társasági életéhez még egy kifejezetten szórakoztató zenei műfaj tartozott, és pedig a cigányzene. Vagy fél évszázadon keresztül Sági Balogh Miska zenekara szolgáltatta a tánczenét Esztergomban és az egész vármegye nagyobb multságain, de időnként még külföldre is eljutott zenekarával. Abban különbözött a többi cigányprímástól, hogy szívesebben klarinétozott, avagy flótázott, mint hegedült. Őt követte mintegy harminc évig veje, Jónás Pali¹⁹⁸ prímás és bandája, vagy ahogy magukat néha nevezték, a „*népzenei társaság*”. Jónás Pali a híresebb cigányprímások közé tartozott, 1861–1867 között Patikárius Ferkó zenekarával Nyugat-Európában muzsikált, majd 1868–1873 között saját zenekarával Csehországban és Németországban játszott. 1874-ben telepedett le Esztergomban, de később is többször muzsikált Bécsben vagy felkérésekre más városokban is, a millenniumi ünnepségek alatt pedig Budapestre hívták meg. Természetesen elsősorban a tánczenét szolgáltatta az estélyeken, de azon ritka cigányprímások közé tartozott, akik önálló hangversenyeket is tartottak, ahol más híres cigányzenészek, mint Bihari János, Boka Károly (Kossuth kedvenc cigányprímása volt Deb-

recenben) vagy Dankó Pista, de akár Lavotta János nótáit is eljátszották. Kortársai szerint senki nem tudta nála szebben eljátszani a *Boka kesergőt*. Amikor 1906-ban meghalt, noha nagypénteken temették, nem csak a környék összes cigánybandája kísérte zenéjével utolsó útján, de nagyon sok esztergomi kedvelője is. Az 1890-es években már gyakran másodprímása, Balogh Géza vezette a zenekart, ő aztán Jónás Pali után tovább is vitte az együttest. (23. tábla)

Mindezeket úgy foglalhatjuk össze, hogy Esztergom zenei élete a Dalárda 1870-es évek végi szegényesebb működése ellenére sem volt elhalóban, sőt egyre több szereplős lett. A Dalárda az új szereplők – ide értve a Hétfői Kört is – színrelépésével korábbi kizárólagos vezető szerepét azonban elvesztette, de ezzel a városban a vokális, elsősorban magyaros zene részleges dominanciája nem szűnt meg. Az immár több központú zenei élet szereplői között azonban nem volt együttműködés, hiányzott egy jól átgondolt, egységes, a város zenei életének folyamatos fejlődését biztosító elképzelés, és az annak megvalósítását felvállaló, jól működő szervezet. Hiányzott egy városi zeneiskola is, amit nem pótol az iskolai énekkoltatás.

1879-től kezdve Esztergom zenei életének felpezsdítéséért legtöbbet a már többször is említett Kőrösy László tett. Esztergomi születésű volt, orgonakészítő apja gyerekkorától a zene szeretetére és tiszteletére nevelte. Maga is zongorázott amatőr szinten, bár diák korában a diákmiséken orgonált is. Bölcsész diplomával tért vissza 1879. nyarán Budapestről Esztergomba, ahol az akkor induló „Esztergom és Vidéke” lapnál a szépirodalmi rovat vezetője, majd szeptember közepétől a lap szerkesztője lett – és maradt 12 éven át. Bemutatócikkében szabadelvű sajtójával a közösség érdekeinek szolgálatát ígérte. Kőrösy az egyetemi éve alatt megismerte a főváros rohamosan polgárosodó és kulturálisan fejlődő életét, ami után Esztergom közösségi életét provinciálisan elmaradottnak, polgárságát a közösségi életvitel iránt közönyösnek találta. Úgy hitte, a város polgárságának tiszteletét hatékonyan működő, polgári önszerveződés útján létrejött egyesületekkel lehet csak felrázni. Az „Esztergom és Vidéké”-ben sorra vette a meglévő egyesületeket, rámutatva működésük és szervezetük hibáira, sürgetve azok kijavítását. Vezércikkeiben új egyesületek létrejöttét, a párhuzamosan működő szervezetek összevonását, vagy munkájuk összehangolását kezdeményezte. Természetesnek tekinthető, hogy az egyesületek sorában ott volt a Dalárda is. Kőrösy tisztában volt azzal, hogy elsősorban a városban működő három kiváló egyházi karnagnak, a főszékesegyházi zenekar jól képzett zenészeinek és az iskolákban színvonalas énekkoltatást végző tanítóknak köszönhetően Esztergomban sokkal jobb az adottságok egy színvonalas városi zeneélethez, mint más hasonló nagyságú városokban. Érthető tehát, hogy a Dalárdával történt foglalkozása során ennek az adottságnak a kihasználását, mozgósítását a Dalárdán kérte számon, más zenei szervező erő igazán nem is lévén Esztergomban. Már 1879. szeptemberében megjelent első kritikus írása a Dalárdáról. Leírja, hogy a Dalárda azzal védekezik

a kritikákkal szemben, hogy nincsen tenor éneke. Kőrösy ezt cáfolja, majd így folytatja:

„[...] *de igen is van, csakhogy ezek a tenoristák nem a dalárda tenoristái.*

Vagy egy, vagy más okból visszahúzódnak a működő tagok; ezen okokat kutatni bajos, elbáritani lehetetlenség és a közönyösség alatt szenved a dalárda.

Az egyik nem akar, a másik akarna, de nem ér reá, a harmadik ráfogja, hogy nincs tebetsége és a dalárda — újra szenved.

*Az utolsó két, három évben úgy leolvadt a működő tagok száma, hogy alig merünk visszagondolni arra a régi dalárdára amely hozzá volt szokva győzelemre vezetni a zász-
lót, mely hozzá volt szokva Esztergomban a vezérszerepet vinni.*

Valjon meddig tart ez még így?

Írását egy nagyon ügyes, reményt keltő fordulattal zárta:

„*Talán majd a téli esték változtatnak ezen is. Talán a téli esték bosszúsága feléleszti a lelkesülést és a dalárda elfoglalhatja régi helyét városunk társadalmi életében.*”¹⁹⁹

November közepén egy újabb hírben már arról számol be, hogy a Dalárda „*zsibbadt pihenéséből talán új életre kell*”. Híradása szerint a Montags-Gesellschaft (nem Hétfői körként említi őket!) felkérte karmesterének Bellovics Ferencet, aki azt azzal a feltétellel vállalja el, ha összeolvadnak a Dalárdával.²⁰⁰ 1880. január elején már arról ad hírt, hogy a dalárdatagok közül néhányan újra összeálltak éneklésre, majd január 29-én tudósít, hogy a kórus csodásan énekelt a Kaszinó farsangi estjén és ez a Dalárda újjászületését is bizonyítja. A Dalárda a következő, február 7-én rendezett kaszinói hangversenyen is fellépett, Zimay *Subog a szél* című kórusművét és Liszt Ferenc *Csatadal*-át énekelték.

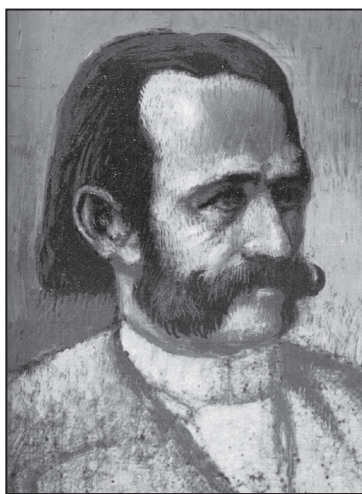
A Dalárda tagjainak évek óta tartó fellépései a Kaszinó rendezvényein lehetett az oka annak, hogy a farsangi est előtt pár nappal, az 1880. január 20-i megbeszélésen a Kaszinó vezetősége foglalkozott annak lehetőségével, hogy a Dalárda hivatalosan olvadjon be a Kaszinóba. Ez azért elég átgondolatlan felvetés volt, nem is lett belőle semmi, de mégis egy adalék ahhoz, hogy a Dalárdát önmagában nem tartották sem életképesnek, sem elégségesnek a város zenei életének szervezéséhez.²⁰¹

Február elején Kőrösy arról ad hírt, hogy a Hétfői kör (most már így nevezi őket) „... *mely eddig szerény visszavonultságban hódolt a zenének, múlt hétfőn válogatott vendégkoszorú előtt lépett a nyilvánosság elé.*” Részletesen ismerteti a műsort, kiemelve Haydn egyik vonósnégyesét előadó Feigler János, Borovicska Adolf, Klinda Rezső és Riedl János kvartettet, Felsenburg Gyula és Feigler Sándor énekszólóit. Megjegyezzük, közülük többen a Dalárda tagjai voltak.²⁰²

1880. februárjában beszámolt az újság, hogy a Dalárda teljes létszámban ott volt első elnöke, Szántófy Antal temetésén, ahol az *Óh, sírjátok* dalt énekeltek. A sír beszterelése után pedig a Dalárda elénekelt Vörösmarty megzenésített *Sírversé*-t, amit egy nap alatt tanultak meg Bellovics vezetésével.²⁰³ Bizonyára nem véletlenül választották ezt, amely először 1855-ben hangzott el Vörösmarty

Mihály temetési szertartásán, amelyet Szántófy Antal még mint pesti plébános végzett.²⁰⁴

A tavasz és a nyár folyamán többször olvashatunk a Dalárda újjáéledéséről, terveiről, különösen a Kolozsváron sorra kerülő országos dalárünnepélyre való felkészüléséről. A Dalárda eredetileg egy 36 fős (ebből 28 volt a működő tag) küldöttséggel jelentkezett be és jelezte indulását a dalárdák versenyén is, amelyre májustól kezdve lelkesen gyakoroltak. Kőrösy 1880. július 25-i vezércikkében megint az esztergomi egyesületek tragikus állapotával foglalkozik, megírva, hogy egy évtized alatt tíz esztergomi egyesület is megszűnt a városlakók közélet iránti közönyössége miatt. A cikk azonban ezután arról szól, hogy szerencsére van példa arra is, hogy egy egyesület újraéled, mint a Dalárda, amely komoly reményekkel indulhat a kolozsvári dalárdaversenyen és újabb dicsőséggel öregbítheti meglévő jó hírét. A vezércikk ezzel a mondattal zárul: *„Örömmel üdvözöljük dalárdánkat újjászületése hajnalán, melyen az újabb diadal csillaga ragyog feléje.”*

Kőrösy László

Felsenburg Gyula

A kolozsvári találkozóra történt felkészülést a Dalárda 1880. augusztus 7-én egy nagyszabású nyilvános hangversennyel zárta le, amelynek tiszta bevételét (56 forint) a kolozsvári részvételre fordították. Bár a tudósító a nézők létszámát kevesellte, hatalmas zenei sikerről számolt be.²⁰⁵

Kolozsvárra azonban csak 18 dalárdatag utazott el, és közvetlenül az elindulás előtt bejelentették, hogy a dalárdák versenyén mégsem vesznek részt. Tették ezt annak ellenére, hogy dalárda körökben előre odaítélték nekik az első díjat. A fokozott várakozás után ezt az esztergomiak hatalmas kudarcként élték meg. Erről szólnak az „Esztergom és Vidéke”-ben megjelent írások²⁰⁶ is, amelyek a Dalárdát mintegy megfutamodással vádolták. Kőrösy csak pár nappal későbbi vezércikkében írta meg, hogy Bellovics Ferenc karvezető gyenge egészségére hivatkozva nem vállalta az utazást, karvezető nélkül pedig a Dalárda nem tudott versenyezni.

A cikkből azonban kiérződik, hogy talán más ok is volt, amire már az augusztus 5-i számban történt utalás, de akkor a hír úgy szólt, hogy „*a versenyzetetés útjába nem várt akadályok gördültek, amelyeket azonban jóakarattal és kitartással sikerült elbárálni.*” Nem tudjuk, mi volt ez a nem várt akadály – Bellovics egészsége nem lehetett, mert az jóakarattal nem gyógyítható – és azt sem tudjuk, Kőrösy vezércikkében milyen okról ír burkoltan.

Feigler Károly – aki csak félórával a dalárdák közös fellépése előtt tudta meg, hogy az énekkar szólóénekeise „hangrekedés” miatt nem tud fellépni – beugróként Huber Károly *Fobászá*-nak tenor szölistájaként hatalmas sikert aratott. Sőt, fellépése után a kolozsvári színház azonnal szerződést is ajánlott neki. Így írt erről Kőrösy László:

„*De van a kolozsvári kirándulásnak emléke is. Egy aranyos hangú, kiváló képességű esztergomi fiút occupálta kies Kolozsvár; hogy legyen neki egy kitűnő tenoristája. Valóban úgy tűnt fel közöttük, mint a csillag. Váratlanul, véletlenül, mint azok a tehetségek, a kik előbb-utóbb megkövetelik jussokat. Van még tehát az esztergomi dalárdának jó nem-tője, aki megmentette a régi zászlót! Csillagot adott Kolozsvárnak, fényességet mineküink, Esztergomnak.*”²⁰⁷

Voltak más „részsikerek” is. Brinkmann Antalt két évre beválasztották az Országos Magyar Daláregyesület igazgatósági választmányába,²⁰⁸ Simonffy Kálmán pedig, aki az 1860-as évek végén mint karvai földbirtokos az esztergomi Dalárdában énekelt, az országos egyesület alelnöke lett.²⁰⁹ A század hátralévő éveiben szervezett országos dalárdatalálkozókön az esztergomiak már többet nem vettek részt, esetenként azonban valakivel, például Ábrányi Kornéllal képviseltették magukat.

A Dalárda kolozsvári szereplését és az utána következő elkedvetlenedését, elhallgatását Kőrösy összességében az újjáélesztésre tett erőfeszítések végleges kudarcának tekintette. A Dalárda életéről az elkövetkező hónapokban nincs hír az Esztergom és Vidékében, ha röviden még is említésre került, olyankor nemes egyszerűséggel halottként említik. Kőrösy a város zenei életének felpozítdítására új megoldást keresve, az ehhez szükséges szervező erőnek a Hétfői kört választotta. Írásában²¹⁰ üdvözli, hogy úrrá lettek az előző hónapokban történt viszálykodáson, majd rövid jellemzésük után véleményét és javaslatát így foglalja össze:

„*Mi a Hétfői Társaság tagjaiban egy olyan egyesület kezdetét látjuk, mely hivatva lehetne egész Esztergomnak és vidékének társadalmi életét erősen befolyásolni. Egészítse ki magát a kis kör minden igénybe vehető zenei erővel, vonja testületébe városunk összes zenekedvelőit, sőt erősbuljön még a szép szellemekkel általában, kik a művészetet és irodalmat többre becsülik a hétköznapi egyszerű élvezinél. És így szervezve folytassa tovább önművelődését, de a művelt közönségnek is tegyen szolgálatot.*

A zenészeti társulat ilyen irányú átalakulásához egész Esztergom örömmel sietne üdvözlétével s a clubb hivatva volna társadalmunkat a zeneművészet révén megélnkíteni s közönségünket finomabb zenei ízlésre oktatni, mely nélkül teljes műveltséggről sehol szó sem lehet. Ez lehetne most a társaság első törekvése.”

Kőrösy a lap 1880-as évi utolsó számában szomorúan vonja meg az esztergomi polgári élet éves mérlegét:

„Ritka esztendő temet el annyi egyesületet, mint az idei. A széptörekvésű Műkedvelő-Társaság a közönség közönyén oszlott fel; a tűzoltó-egyesület alig hogy pihog s már kiütöttek rajta a biztos halál tünetei; iparos ifjúságunk köre rendkívül alá-szállott hajdani nevezetességéről; lövöldénk a pártolás hiánya miatt bukott sírba; honvédegyesületünk részvétlenség folytán vesztegel a lét s nem lét között; Dalárdánk a legsiratottabb halottak sorára jutott s gazdasági egyesületünk minden erejével küzd a megsemmisülés ellen. A társulási szellem romlására következtetnek szomorú adataink.”

A következő, 1881. év zeneileg szinte eseménytelen volt. A kolozsvári csalódás után a Dalárda még nem tért magához. Csupán arról tudunk, hogy a megszo-
kott dalárdatagok felléptek ebben az évben is a Kaszinó estélyén. A Hétfői kör is csalódást okozott. Januárban ugyan rendezett egy zenés „női estélyt”, amelynek a zenei részét a tudósító nem találta említésre méltónak, viszont névszerin felsorolta a megjelent 52 hölgyet. Tavasszal terveztek egy kirándulást, de az a rossz idő miatt elmaradt. Kőrösy július 14-i vezércikkében foglalkozott ismét a város zenei életével, és abban a Dalárda újabb elparentálása mellett csalódva a Hétfői körben is, ezt írja:

„Nem tudjuk fönnáll-e még, de múlt évi szereplése által magára vonta figyelmünket egy zenei erőkből alakult kisebb társaság a Hétfői kör. Törekvéseiben nemes, képességeiben elismerésre méltó, de eredményeiben nem volt eddig kielégítő. Alaphibája az volt, hogy nem volt egyöntetű, nem volt szervezett.”

Az év folyamán két zenei eseményről emlékezünk meg. Április 12-én ünne-
pelték Seyler Károlyt abból az alkalomból, hogy negyven évvel korábban mutat-
kozott be mint a főszékesegyházi zenekar karnagya Esztergomban. Az „Eszter-
gom és Vidéke” hosszú cikkben méltatta munkásságát, felsorolva legfontosabb
műveit és külföldi elismeréseit. Mivel az évforduló a nagyhétre esett, csak szűk
körű ünnepség volt, amelyen Esztergom város zenei társadalmának küldöttsége
köszöntötte fel az ünnepeletet: a Dalárda képviselői, a város zenészeretői nevében
Hulényi Ferenc, és két unokaöccse, Feigler Sándor a Hétfői kör és Feigler János
a főszékesegyházi zenekar nevében.

1881. december 17-én a Dalárda és a Hétfői kör közösen rendezte a fővárosi
Népszínházhoz szerződött Feigler Károly búcsú hangversenyét.²¹¹ A hangverseny
műsorát már a betegségéből felépült Bellovics Ferenc állította össze és ő vezényel-
te a Dalárda kórusát, amely Huber Károly *Fobász*-át és *Nemzeti zászló*-ját énekel-
te. A hangversenyen zongorázott a Budapestről érkezett Krivácsy Ilonka, aki Liszt
Ferenc tanítványa volt, Wagner *Tannhäuser* operájának tenor részleteit énekelte
a búcsúzó Feigler Károly, Mozart *Quintette*-jét pedig Borovicska Adolf, Feigler
János, Klinda Rezső, Riedl János és Sztraka Iván játszották el. A hangverseny szín-
vonaláról az „Esztergom és Vidéke” tudósítója elismerően írt.

Az év végén egy újabb hír jelent meg a Hétfői körről, miszerint olyan hírek járnak, hogy hosszú viták után a Hétfői kör feloszlik és helyébe szinte ugyanazokkal a tagokkal egy filharmóniai társaság fog alakulni.²¹² Ebből ugyan nem lett semmi, maradt a Hétfői kör, változatlanul muzsikáltak önmaguknak és pár tagja fellépett különböző zenei műsorokkal egybekötött társas összejöveteleken. 1882. januárjában egy Bellovics Ferenc rendezte jótékonyági esten ismét közösen szerepeltek a Dalárdával. Ami a jövőjüket illette, feltételezzük, nem tudtak önmagukon belül egyezsége jutni a jövőt illetően: milyen irányban újítsák meg a Hétfői kört: önállóan egyesületként, vagy összefogva másokkal. Egy dologban viszont döntöttek: hosszú évek után elhagyták a Fürdő szállóban bérelt helyiségüket és 1882. év végén a Magyar Királyhoz vendégfogadó Prokopp János tervei szerint átépített nagytermébe költöztek.

A Dalárda 1882-ben is kemény kritikát kapott, hogy nem vett részt augusztusban az országos dalárünnepélyen, amit tizennégy év után újra Debrecenben tartottak: fájdalmasan emlékeztették arra, hogy Debrecenből korábban aranyéremmel érkeztek haza. A kritika ellenére a Város vezetése felkérte a Dalárdát a József főherceg esztergomi látogatásának fogadó ünnepségén való fellépésre, ahol nagy sikerrel két dalt (Zimay László *Pusztai élet* és Liszt Ferenc *Csatada*) is énekeltek.

Pár nappal később az Esztergom és Vidéke lelkendezve tudósított arról, hogy a Dalárda „*utolsó Mobikánjai*” összeültek és elhatározták, hogy ezentúl hetente egyszer próbálni fognak Bellovics Ferenc vezetésével, és új, fiatal dalárdatagokat toboroznak.²¹³ A tudósítás azonnal egy felhívást is intézett a város fiatalságához, buzdítva őket a minél nagyobb számban történő csatlakozásra. Szükség is volt erre, mert az 1868–1872. közötti időszak 70 működő tagja közül addigra már alig egy tucat maradt, a többi elköltözött, kiöregedett, elvesztette a hangját, meghalt, vagy valamilyen okból, például hivatali elfoglaltsága miatt lemondott, vagy egyszerűen elmaradt. Azt, hogy ezúttal nagyon komolyan vették a Dalárda megújítását, bizonyítja a helyi ügyekben mindig nagyon jól értesült Kőrösy újságjában 1883. februárjában megjelent hír:

„*A Dalárda meg a Hétfői Társaság eggyé fog olvadni, s czime lesz Dal és zenekedvelő egyesület. Az új egyesület a dalárda volt tagjaiból s a Hétfői Társaság mostani tagjaiból alakulva az új helyiségben, – a Hétfői Társaságéban fog gyülekezni. Az alapszabályokat tegnap revideálták, A revisio a Dalárda alapszabályainak módosítására vonatkozott. Az életre való nevezetes egyesület rendszeres zene oktatással fogja a művelt igényeket kielégíteni.*”²¹⁴

Az értesülés, ami a két társaság egyesülését tényként jelenti be, nem volt pontos, azonban tükrözi Kőrösy egyesítési törekvéseit és a reményeit is. Biztosak vagyunk abban, hogy a két társaság közötti megbeszéléseken ez a megoldás került szóba. Azt természetesnek tartjuk, hogy a Hétfői körnek feltételei voltak a jövőbeni közös működésre (ide tartozhatott egy új egyesületi név is) amelyeket rögzíteni akart az újjáalakuló Dalárda egyesületi alapszabályában. Az alapszabályokat a Da-

lárda is változtatni akarta a hatékonyabb működés miatt, és az egyesítés érdekében ennek során késznek mutatkozott a Hétfői kör igényeit is figyelembe venni. Ez a megoldás valójában a Dalárdának a Hétfői kör igényeinek is megfelelő átalakítását jelentette, de nem a formális egyesülést. Az egyé olvadásnak vagy más kifejezéssel egyesülésnek eleve jogi akadálya volt: a Dalárda önálló jogi személyiséggel rendelkező egyesület volt, a Hétfői kör azonban nem. Az egyesülés lehetséges jogi megoldása csak az lehetett, hogy a Hétfői kör mint baráti társaság feloszlik és tagjai belépnek a Dalárdába. A bekövetkezett eseményekből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a hír kibocsátása idő előtti volt.

Biztos, hogy a két társaság részéről a közös jövőt tekintve megvolt a nagyon erős és egybeeső szándék, és biztosra vehetjük azt is, hogy a két társaság megbízottjai közösen „revideálták” a Dalárda alapszabályát, vagyis elkészítették a Dalárda módosított alapszabály-tervezetét. Azonban az is biztos, hogy a két társaság illetékesei ezt a módosított alapszabály-tervezetet a hír közzétételekor még nem fogadták el. Ez a Dalárda esetében azt jelentette, hogy választmányának a tervezettel egyet kellett értenie, és azt egy rendkívüli alapszabály-módosító közgyűlésnek elfogadásra kellett ajánlania. Ha a rendkívüli közgyűlés elfogadja, akkor még a módosított alapszabály hatósági jóváhagyására is szükség volt, ami feltehetően csak formalitás lett volna. A Hétfői kör esetében – nem lévén egyesület – nem voltak eljárási kötöttségek, elég volt egy megbeszélés amelyen a tagok többsége részt vesz és dönthettek a módosított alapszabállyal való egyetértésükről. Tehát mindkét félnél a házon belüli részletes vita és az azt követő elfogadás (a Dalárdánál két fordulóban) még hátra volt. Márpedig az ördög mindig a részletekben van elrejtve, amint az köztudott.

1883. március 20-ra összehívták a Dalárda választmányát, amely megvitatta az elkészült alapszabály-módosítás tervezetét, benne az egyesület nevének megváltoztatását is. Egyértelműen állást foglalt az egyesület megújítása mellett, ami az egyesület nevének megváltoztatását, a város valamennyi zenei erőinek befogadását a megújult egyesületbe, a jövőbeni működésében a nagyobb nyitottságot a társadalom irányában, új feladatok, mint az ének-zenei nevelés fontosságát jelentette. Elhatározták, hogy március 31-re összehívják a Dalárda alapszabály-módosító rendkívüli közgyűlését és elfogadásra ajánlják az alapszabály módosítását. Az elhangzottak érdemi összefoglalását a Dalárda közel tizenöt éve nem vezetett hivatalos jegyzőkönyvébe 1883. március 20-án (pont a Dalárda születésnapján) bejegyezték.²¹⁵ Idézzük ebből a választmány állásfoglalását:

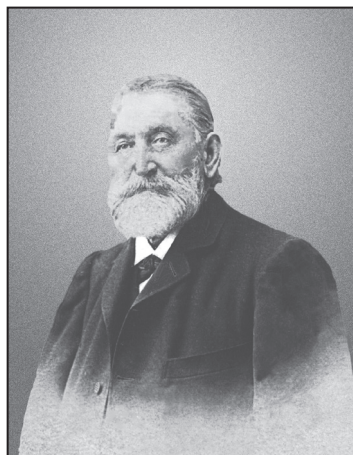
„...kívánatos, hogy a helyi társadalom összes zeneművészei, dalkedvelői és műbarátai egybe tömörüljenek. Szükséges, hogy törvényes lét joggal bíró egyesület jellegét vegye föl. ‚Dalárda’ címét megváltoztassa, ‚Esztergomi dal- és zenekedvelők egyesülete’ cím alatt szélesebb alapokra fektetett alapszabályok szerint átalakuljon.”

A választmány állásfoglalásában tehát benne van minden fontos eleme a megújulásnak, amelyek a februári híradásban is szerepeltek.

Az 1883. március 31-én megtartott alapszabály-módosító rendkívüli közgyűlésről az „Esztergom és Vidéke” április 5-i számában ad hírt. A tudósítás szerint a közgyűlés rövid volt, és különösebb vita nélkül az előterjesztett alapszabály-módosítást egyhangúlag elfogadták.²¹⁶ A Dalárda jegyzőkönyve azonban megőrizte, hogy több kérdést is megvitattak, köztük a Hétfői körrel történő egyesülés másféle lehetőségét is. A többség, élükön a jogban járatos Feigler Jánossal csak a jogszerű megoldást tartotta elfogadhatónak és ellenezte, hogy a jövőben – a Hétfői körhöz hasonlóan – ne legyenek hivatalosan bejegyzett egyesület, vagyis baráti társaságként működjenek közösen a Hétfői körrel. Ugyanakkor kinyilvánították, hogy a Hétfői kör minden tagja beléphet az immár Dal- és Zenekedvelők nevű egyesületbe, továbbá az alapszabályba belekerült egy ének-zeneiskola működtetése is. Az új vezetőséget is megválasztó újraalakuló közgyűlés előkészítésére (erre csak a belügyminisztériumi jóváhagyás után kerülhetett sor) megválasztották igazgatónak Niedermann Pált, titkárnak dr. Földváry Istvánt.²¹⁷ A közgyűlést követően az elfogadott alapszabály módosítást jóváhagyásra azonnal megküldték a Belügyminisztériumnak. Ezzel egy időben az „Esztergom és Vidéke” 1883. április 15-i számában pedig nyílt felhívással fordultak Esztergom minden zenekedvelő lakosához, kérve őket az új egyesülethez történő csatlakozásra. A felhívásban így tették közzé az új egyesület céljait:

Niedermann Pál

Feigler János

„A Dalárda f. év márczius 31-én tartott rendkívüli közgyűlésében alapszabályait módosította s az „Esztergomi dal- és zenekedvelők egyesülete“ czímet vette föl; czéljául tűzvévén a városunkban élő nagyszámú és kitűnő zene művészeket kivétel nélkül kebelébe vonni s így egyesült erővel a vegyes és férfi-ének, valamint zenekarra irt művek előadása által a zeneművészetet ápolni és terjesztetni, társadalmi életünket élénkíteni, közönségünknek műélvezetet nyújtani és leg- főképen egy zene iskolát létesíteni és fenntartani, melybe polgártársaink gyermekeinek könnyű módon alkalom nyújtassék tehetségeik kiképezésére és az ének művészet elsajátítására.”

Miután a Belügyminisztérium az alapszabály-módosítást jóváhagyta, 1883. május 28-án a Dalárda folyamatos jogutódjaként megalakult az Esztergomi Dal- és Zenekedvelők Egyesülete. Az újraalakuló közgyűlést – mivel a Dalárdának Szántófy halála és Brinkmann távozása óta sem elnöke, sem alelnöke nem volt – mint korelnök Feigler János vezette le. A vezetőségválasztás során elnöknek Niedermann Pált, alelnöknek dr. Helcz Antalt, zeneigazgatónak Bellovics Ferencet, titkárnak Földváry Istvánt,²¹⁸ hegedűtanárnak Borovicska Adolfot, énektanárnak Sztraka Ivánt,²¹⁹ ügyésznek dr. Magurányi Józsefet,²²⁰ zeneműtárosnak Felsenburg Gyulát választották. A hétagú választmányba beválasztották Feigler Jánost is.²²¹ A kor szokásának megfelelően az új egyesülethez a helyi közélet kiválóságai közül alapító tagokat is felkértek. Közöttük volt többek között Majer István választott püspök, Majláth György főispán, és maga az elnök Niedermann Pál is. Az alapító tagok – akik mai értelemben inkább védnökök voltak – 50-50 forintot fizettek be az egyesület céljaira.²²²

Majer István

Majláth György

Az immár új nevű egyesületnek a 8 alapító tag mellett 65 működő tagja (38 férfi és 27 nő) és 111 pártoló tagja volt. Az egyesület működését hivatalosan július 1-vel kezdte meg, és ahhoz kibérelte a Lőrinc utcában lévő „Esztergom városához” nevű vendéglő²²³ emeleti nagytermét, a nyári időszakra annak kert-helységét is.

Azonban az esztergomi zenei erők beharangozott egyesítéséből, a két egymás mellett élő zenei társaság, a Dalárda és Hétfői kör eggyé válásából nem lett semmi, sőt! Az események ismertetéséhez időben vissza kell térnünk április elejéig. Az Esztergom és Vidéke már említett április 5-i számában Kőrösy *Dalárdánk ébred!* című vezércikkében köszöntötte annak március 31-én történt hivatalos újjászületését, külön is dicsérve a zeneoktatás felvállalását. Az általa rögeszmeszerűen hangoztatott zenei erők egyesítéséről azonban írásában nincs szó. Ugyanez a lapszám

hátul a hírek között *Dalárdai közgyűlés* címmel beszámol a március 31-i közgyűlés eseményeiről (erről is írtunk már), ezek között írja:

„...a gyűlés tagjai egyhangúlag elfogadták a módosítási tervezetet, hogy az úgynevezett „Hétfői kör“ szintén be fog lépni a „Dal és zenekedvelők egyesületébe“ néhány sógor kivételével, kik nélkül azonban hisszük, hogy a magyar szellemű derék társulat hamar zöld ágra jut.”

Szinte hihetetlen, de közvetlenül ezelőtt a híradás előtt egy másik, az előzőekkel teljesen ellentétes értelmű zenei hír szerepel. Idézzük:

„– Zenei kör. A hét év óta működő Hétfői-Kör – mint nekünk írják – a napokban önálló zenei egyesületté alakult. A Prokopp főmérnök bőkezű áldozatkészségéből keletkezett egyesületi vagyon az új körre származik át. A zenei kör igazgatója Takács Imre előnyösen ismert zenésziünk lesz, háznagya Prokopp városi főmérnök úr. Az alapszabályok kidolgozását legközelebb már külön gyülekezés intézi el. Az alapszabályok megerősítés végett felsőbb helyre küldetnek. Az új zenei-kör egészen függetlenül az újonnan alakult dalárdától minden szombaton zeneestét s minden hónap utolsó szombatján a nyilvánosság bevonásával nagyobb szabású zeneestélyt rendez. A működő tagok már nagyrészt összcsoportosultak, a pártolókat most gyűjti az új zenei kör. Eddigél már igen sok előkelő család iratkozott be. A pártoló tagok az egyesület összes estélyein részt vehetnek. Ennyit közölhetünk eddigél az új zenei körről, melynek fölkarolására fölkerjük a művelt közönység megérdemelt rokonszenvét.”

A történések összekuszálódottságát fokozza, hogy ugyancsak ebben a lap-számban még egy szerkesztői vélemény (ezt is Kőrösy írta, de Aucun írói álnevével jelezte) is megjelent *Disszonantia* címmel. Már a cím is elárulja, hogy Kőrösy a történetek miatt rendkívül csalódott, mert a várt egységes zenei egyesület helyett kettő is keletkezett. „*Esztergom úgy van ezzel az állapottal, mint a nagyon szegény asszony, ki egy erőteljes csecsemőt csak elbírna tartani a keze munkájával, de ki tán a nem várt ikreket túlságos áldásnak tekinti.*” – írja, majd arra utal, hogy a történetekben szerepe lehet annak, hogy a zenészek intrikusak, rátartiak, könnyen lelkesedők és elbizakodottak. Ezzel a megfogalmazással elkerülte azt, hogy a csalódás okozásért felelős oldalt megnevezze, vagy a történetekben állást foglaljon. Ami történt, annak végül az árát Esztergom közönsége fogja megfizetni – írja. A zárógondolata azonban diplomatikus: mivel a Zenei Kört vezető Takács Imrével és a Dal- és Zenekedvelőket vezető Bellovics Ferencsel, mint jó hadvezérekkel semmi baj nincsen, előbb-utóbb csak rájön az új egyesületek egyike, hogy vissza kell lépnie a porondról.

Nem lehet csodálkozni azon, hogy az újságolvasók az előbbieket egy helyen és egyszerre olvasva nem igazodtak ki a történeteken. Ezt Kőrösy is érezhette, mert április 11-én a *Zenei-kör* című cikkében az előzmények múltbeli bemutatása után, amely lényegében a Dalárda hanyatlásáról és a Hétfői kör előnyös elmagyarosodásáról szól, a következőket írja: „*A Hétfői Kör a dalárda újjáalakulásakor meg akarta óvni tradícióit s megmaradt különálló clubbnak. A dalárda kibővülése ezért egyelőre elmaradt s így a mozgalmakból egy új egyesület emelkedett ki, melyet mi zenei körnek*

nevezünk.” Majd hitet tesz amellett, hogy a „gazdag örökségű és egészséges újszülött” Zenei Körre szép jövő vár és a társadalom sokat fog nyerni lététől. Az írásból kiérződik, hogy a Dalárdával történő összefogás a Hétfői körön múltott, amely ragaszkodott tradícióinak megőrzéséhez. Nem tudjuk, ez alatt mit kell érteni, amint az se tudjuk miért hiúsult meg a már küszöbön álló összefogás. A minden bizonnyal nagyon gyorsan született korábbi *Dissonantia* cikkből az érződik ki, hogy az nem érdemi dolog, hanem valami presztízs kérdésként kezelt, de valójában nem fontos ügy lehetett, és a józan ész helyett a részletesen leócsárolt zenészi mentalitás döntött. Csak találgatjuk, talán a Hétfői kör a Zene- és dalkedvelők nevet szerette volna, a Dalárda pedig mint „idősebb testvér” a jogfolytonosság miatt ragaszkodott a végül általa elfogadott változathoz. Lehet, hogy a Hétfői kör vagyona okozta a gondot. Lehet, hogy közrejátszottak személyes ambíciók is: a Dalárda nem ajánlott fel egyesületi tisztségeket a Hétfői körből csatlakozóknak (mi erre gyanakszunk). De mint írtuk, részünkről ez mind csak találgatás. Csak az tűnik biztosnak, hogy a megbízottak által közösen kidolgozott módosító alapszabály-tervezetet, amit a Dalárda már elfogadott, a Hétfői kör nem fogadta el, és az egyesülés helyett egy új egyesület létrehozása mellett döntött. Nem csoda, hogy ezt a döntést a korábbi Dalárda nem tartotta tisztességesnek és sérelmezte, amint azt a későbbiekben látni fogjuk. Az is biztos, hogy ebben a döntésben Prokopp Jánosnak döntő szerepe volt. Valószínűleg soha nem fogjuk megtudni, mi volt az igazság, és mi volt az, amin a két társaság egyesülése az utolsó pillanatban megbukott.

Kőrösy részéről a történetek megítélése az első gyors megnyilvánulástól eltekintve teljes páforgulás a korábbi – az egyesülést szorgalmazó és a párhuzamos szervezeti működést ostorozó – álláspontjához képest. Sajnos, nem vet jó fényt az ügyben Kőrösy véleményváltására az sem, hogy heteken belül a új Zenei Kör titkára lett.

A történetek újságviszhangjainak ismertetése után térjünk vissza magukhoz a történetekhez. Április első napjaiban (a pontos dátumot nem tudjuk, de legkésőbb április 4-én) – tehát a Dalárda március 20-i és 31-i testületi döntéseinek ismeretében – a Hétfői kör tagjai Prokopp János vezetésével elutasították az egyesülés érdekében a két társaság megbízottjai által közösen kidolgozott megoldást és elhatározták, hogy a Hétfői körből Zenei Kör elnevezéssel önálló zenei egyesületet hoznak létre. Jövendőbeli elnöknek Takács Imrét sikerült megnyerniük. Határozatuk közzétételével a Zenei Kör egyesületet megalapítottnak nyilvánították. Tisztában lévén azonban a törvényileg elismert egyesület létesítésének feltételeivel, felállítottak egy bizottságot, amely az alapszabályt elfogadó közgyűlést megszervezi, tagságot toboroz, illetve elkészíti magát az alapszabály-tervezetet. Ezek az intézkedések egyúttal arra engednek következtetni, hogy a Hétfői kör tagjai nem egy önálló egyesület melletti döntésre felkészülve ültek össze, amelyen egy nem várt, s így elő nem készített döntés született (ami Kőrösyt is meglepésszerűen érte).

A Zenei Kör – amely megkapta a Hétfői kör értékeit és helyiségét – április 20-án már zenei estélyt rendezett a „Magyar Királyhoz vendéglő”-ben lévő termében (már ott volt a zongora, amelyet Prokopp János vett). Másnap ugyanott közgyűlést tartottak, amelyen az alapszabályt elfogadták és azt jóváhagyásra felterjesztették Esztergom vármegyén keresztül a belügyminiszterhez. Ugyanakkor az alakuló közgyűlésig ideiglenes vezetőket választottak: az igazgató Takács Imre, a háznagy Prokopp János, a pénztárnok Prokopp Gyula,²²⁴ a titkár dr. Kőrösy László lett. Arról is döntöttek, hogy a pártoló tagok felvételénél korlátnak kell tekinteni a „Magyar Királyhoz vendéglő”-ben átépített termük befogadóképességét. Júniusban a Belügyminisztériumtól megkapták az alapszabály jóváhagyását.²²⁵

A Dal- és Zenekedvelők egyesülete és a Zenei Kör alapszabályának összehasonlítása lényeges különbségekre mutat rá. Az egyesületi alapszabályok tartalmi és formai kérdéseit a Belügyminisztérium 1508/875 számú rendelete szabályozta, így mindkét alapszabálynak 25 azonos című paragrafust kellett tartalmaznia, ám a Zenei Köréből egy paragrafus kimaradt. Az egyes paragrafusok tartalmi kifejtésében lényeges különbségek vannak. A Dal- és Zenekedvelők alapszabályában az egyes paragrafusok jóval részletesebben szabályozzák az egyesületi élet egyes kérdéseit, ennek köszönhetően ez az alapszabály háromszoros terjedelmű, mint a Zenei Köré. Jellemző az előbbi részletességére, hogy még az egyesület jelvényét is gondosan leírja: „2§ *Jelvény és pecsét Egy kék-fehér szalaggal keresztül font lant. Lant az egyesületi cím körül írásával.*” Ez a jelvény és pecsét paragrafus a Zenei Kör alapszabályából hiányzik.

A Zenei Kör alapszabályánál néhány helyen érezhető a fogalmazásban némi pontatlanság és felületesség, ami biztosan a készítés sietségének köszönhető. Értethető, hogy amikor két év múlva a Zenei Kör módosította az alapszabályát, ezeket megszüntették és akkor az is jóval terjedelmesebb lett.

Ami igazán érdekes, az a két egyesület alapszabályba foglalt működési céljainak összehasonlítása. A Dal- és Zenekedvelők egyesülete alapszabályában (24–32. tábla) a következő szerepel:

4.§ Cél és eszköz. A vegyes és férfi ének, valamint zene karra írt művek előadása által a zene művészet ápolása, terjesztése és a társadalmi élet élénkítése. Ezen cél elérésére az egyesület

működő tagjait, illetve növendékeit ének és zenekari oktatásban részesíti hangversenyeket, ének és zene előadásokat rendez ének és zene iskolát tart fenn

Az 1865-ös alapszabályban szereplő célok közül elmaradt az erősen hangsúlyozott egyházi éneklés, akárcsak a dalárdai kirándulások. Az ének mellett mindig megjelenik a zene is, ami az éneklés és a hangszeres zene azonos fontosságát jelenti, ez érvényesül az oktatás területén is, amelynél szerepel újdonságként az ének-zene iskola – amely az 1860-as évek végén pár évig már működött, de nem szerepelt az alapszabályban vállalt feladatok között. Az „és a társadalmi élet élén-

kítése” azonban teljesen új cél, látszólag nem is kötődik a zenei tevékenységhez, ezért mondhatnánk kakukktojás azok között, nem is tudjuk pontosan értelmezni. Csak arra gondolhatunk, hogy ének-zenei rendezvényeiket továbbra is társasági rendezvényekkel kívánták összekötni és más egyesületek társadalmi rendezvényein is kívántak szerepelni.

A Zenei Kör alapszabályában (35–37. tábla) az alábbi célok találhatóak

4.§ *Czélja a classicus zene művelése s ez által a közönség finomabb zenei ízlésének kiképzése*

A Zenei Kör – idézzük Kőrösy áprilisi Zenei kör című cikkét – azzal, hogy „*megóvta a Hétfői kör traditióit*” pontosan tükrözi a Hétfői kör tevékenységét: a Kör tagjai maguk játszottak klasszikus zenedarabokat, de csak önmaguknak muzsikáltak. A változás abban ismerhető fel, hogy ezentúl nem csak önmaguknak, hanem a „*közönségnek*” is, hogy annak *finomabb zenei ízlését* kiképezzék. Csak megjegyezzük, hogy Kőrösynek a Hétfői körrel 1880. decemberében írt cikkében – amit már idéztünk is – a következő félmondat szerepel: „... *közönségünket finomabb zenei ízlésre oktadni*”. Lehet, hogy ez véletlen egybeesés, de lehet az is, hogy nem. Mindenesetre az alapszabály a „*kiképzés*” érdekében lehetővé teszi, hogy a nyilvános zenei rendezvényeken a pártoló tagok is részt vehetnek (a Hétfői körnek értelem-szerűen nem volt pártoló tagsága), sőt a nyilvános rendezvényekre ők is hozhatnak vendégeket – de csak „*idegen illetőségűeket*”, vagyis helybelieket nem!.

A Zenei Körnek a Belügyminisztériumtól az alapszabály jóváhagyását kérő levelében van egy figyelemreméltó mondat: „*Az egyesület a zene művelésén kívül a társadalmi élet megélnéjét is czélozza és ebbeli törekvését hazafias szellemben óhajtja valósítani.*” Nem foglalkozva a hazafias szellem kérdésével, a mondat egyértelműen egyfajta zene nélküli társadalmi tevékenységet is jelenthet. Ezért gondoljuk, hogy a Dal- és Zenekedvelők alapszabályába korábban a Hétfői kör javaslatára került be a hasonló tartalmú, ott kakukktojásnak talált célkitűzés.²²⁶

Ha csak az alapszabályokat tekintjük, akkor az eredmény nem hízogó a Zenei Körre nézve. A Dal- és Zenekedvelők egyesülete az átfogóbb zenei céljaival (vokális és hangszeres zene egyaránt), az ének-zene oktatásával, sőt különösen egy ének-zene iskola fenntartásának elvállalásával vitán felül hasznosság tekintetében sokkal többet jelenthetett Esztergom város zenekultúrájának fejlődésében.

A Zenei Kör „Magyar Királyhoz” vendéglőben lévő termében 1883. májusában már minden szombat este, az úgynevezett zenei próbaesten egymás után mutatták be helybeli fiatal kisasszonyok zongoratudásukat. Június 2-án volt a Zenei Kör első nyilvános hangversenye, amelyen a próbákon szerepelt zongoristák mellett Borovicska Adolf, Riedl János, Takács Imre és a Zenei Kör zenekara is fellépett. A zenei programot vacsora, majd tánc követte. A nyári időszakban egyedi igények szerint lehetett szombatonként próbákat tartanai, a további közös egyesületi munka folytatását a vezetőség szeptember hónapra ígérte. Valószínűleg a nyári szünet miatt a Zenei Kör alakuló közgyűlése is őszire tolódott át.

Szeptember közepén azonban a helyi újságban váratlanul egy rövid hírecske jelent meg: „*Bomlik a Zenei-Kör. Mert nagyon hamis akkordot adtak ki a vezérhangok. Már pedig az igazi hamis akkord képes a jó hallású embert még a purgatóriumból is megszalasztani.*” A következő oldalon pedig egy bejelentés: „*A Zenei körből lapunk szerkesztője kilépett s a titkárságról való lemondást tegnap nyújtotta be. Takács Imre lemondását az igazgatóságról nem adta be írásban de megszüntette összeköttetéseit a Körrel.*”²²⁷

Nem tudjuk, mi volt ennek a drasztikus lépésnek a kiváltó oka, de a később történtek alapján úgy hisszük, az a Zenei Kör és a Dal- és Zenekedvelők közötti jövőbeni viszony lehetett. Kisarkítva: Takács Imréék valamiféle együttműködésben gondolkodtak, az ellentábor pedig ezzel nem értett egyet.

A Zenei Kör azonban a lemondások ellenére sem bomlott fel, igaz, az alakuló közgyűlést csak jelentős késéssel, 1883. november 10-én tudta megtartani. A Magyar Királyhoz vendéglő különtermében tartott alakuló közgyűlésen végleges vezetőséget választottak: Borovicska Adolf lett az igazgató (vagyis a zenei élet vezetője), Prokopp János a háznagy (az egyesület általános ügyeinek vezetője), Prokopp Gyula a pénztárnok és Rónay Gyula²²⁸ a titkár. Takács Imrét távollétében tiszteletbeli igazgatónak választották meg. Az alakuló ülésen elhatározták, hogy „*A Kör rendes zenei estélyeit ezentúl mindig meg fogja tartani.*”²²⁹

December 1-én rendezte a Zenei Kör második nyilvános hangversenyét, amelyről Körösy *A hét svábok – Egy kis apológia* című cikkében (ez Gaston írói álnevével jelent meg) maró gúnnyal megírt hosszú felvezetés után eléggé elismerően szólt.²³⁰

Azonban a megalakult Zenei Kör körül valami nagyon nem lehetett rendben, mert alakuló közgyűléstől egy hónap se telt el, amikor december 9-én egy újabb „átalakuló” közgyűlést tartottak. Ezen Prokopp János részletesen elmondta, melyek azok az okok, amelyek miatt hosszú évek munkája után mostani tisztségéről lemond (sajnos ezeket az okokat a krónika nem őrizte meg). Átadta az egyesület hiánytalan irattárát, valamint a követelések és adósságok tételes iratait. Prokopp János számlája önmagában 350 forint volt, aminek legnagyobb tételét a zongora jelentette. Ezek után a Zenei Kör egy hónapja megválasztott vezetősége testületileg lemondott (Borovicska Adolf meg se jelent). Az egyesület tagjai érdemben módosították az alapszabályt és a házszabályt. Ez valójában egyetlen változtatás volt: az egyesület vezetését az alapszabály szerint egy „*értekezlet*” látta el, amely a működő tagokból és választott tisztviselőkből állt. Ennek helyébe létre hozták a *választmányt*, amelynek fele a tisztviselők és a működő férfi tagok közül, másik fele a pártoló tagok közül került ki. Ezután új vezetőket választottak, Takács Imrét igazgatónak, Rónay Gyulát háznagynak, Hollósy Ruppert²³¹ pénztárnoknak, Körösy Lászlót titkárnak. Végül Seyler Károlyt zenei életútja elismeréseként tiszteletbeli taggá, Prokopp Jánost pedig „*lankadatlan buzgóságáért*” örökös rendes tagnak választották.²³² Megjegyezzük, az alapszabály illetve a házszabály (ami az

alapszabályban nem is szerepel) módosítását jóváhagyásra nem terjesztették fel, az ekkor megszavazott változtatások csak az 1885-ös további alapszabály módosítókkal együtt kerültek jóváhagyásra.

Esztergom zenei élete szempontjából még egy nagyon fontos döntést hoztak, idézzük az erről szóló tudósítást: *„Igen érdekes kérdés volt a Dal- és Zenekedvelők Egyesület átirata az egyesülés ügyében. A levél felolvasása után elhatározták, hogy a Zenei Kör minden egyes tagjának szabad akaratában áll a Dal- és Zenekedvelők közé belépni, a Zenei Kör működő tagjai akár testületileg is közreműködhetnek a nevezett egyesület hangversenyein, de a viszonyosság elvénél fogva a Zenei Kör számít arra, hogy szükség esetén a Dal- és Zenekedvelők egyesületétől is közreműködést kapjon.”*²³³

A Dal- és Zenekedvelők egyesülete által ezúttal írásban is felajánlott egyesülést tehát elutasították, de a mindkét egyesületben való tagságot lehetővé tették és kölcsönösségi alapon a zenei együttműködést is. Úgy hisszük, hogy legalább egy ilyen szintű összefogás a két egyesület között az új vezetőség érdeme volt. A Zenei Kör tagjai a sok eseménnyel tarkított első egyesületi évüket egy jó hangulatú Szilveszter-esttel zárták.

A Dal- és Zenekedvelők egyesülete 1884. október 12-én tartotta első rendes éves közgyűlését, amelyen Földváry István titkár részletesen beszámolt a működésük első évéről.²³⁴ A beszámoló elején visszatekintve a kezdetekre, a Zenei Kör neve említése nélkül, de elmondja:

„... hogy minden akadály elhárításék, hogy Esztergom városában élő, összes oly jelentékeny nevű zene művészek és zenei erők egyesülhessenek, hogy az erők szétforgácsolásának, a visszavonás és szakadásnak magyar átka meg ne béníthassa továbbra a nagyra törő fáradozásokat, a Dalárda lemondott széltében ismert és első díjakkal országosan kitiüntetett nevééről, fölvette az „Esztergomi dal- és zenekedvelők-egyesülete” címet, soha fel nem adván azért nemes előszeretétét a dal iránt s áthozva a dalárda szép hagyományait ezen újból alakult egyesületbe is. Ez áldozat azonban, melyet az összetartás és barátság oltárára az esztergomi társas élet szolgálatában a régi dalárdisták hoztak, sajnos, megint csak kicsinyes okokból, személyi tekintetekből, java részben épen azoktól, a kiknek szólt – érdeme szerint nem méltányoltatott és a sokszor talán szándékosan is félre magyarázott előzékenység és dalártestvéri szeretet sem voltak képesek a kitűzött célt teljesen biztosítani.

1883. július elejéig minden belépett taghoz eljuttatták a tagsági jegyet (amely belépőül is szolgált a rendezvényekre) és az alapszabályt (feltehetően kinyomtatva). A frissen megszervezett férfi és vegyes kar Bellovics Ferenc vezetésével már a nyáron is alkalmanként, szeptembertől pedig heti három alkalommal (hétfő, szerda és péntek este 7 órakor) tartott próbát. Augusztus közepén egy este a Dalárda tagjai lampionos dereglyén és csónakokon ereszkedtek le a Kis-Dunán, olasz dalokat énekelve, „egy kis velencei est en miniature” ahogy ezt a helyi újság tudósítója írta. Ősztől kezdve rendszeressé váltak az egyesület helyiségében a kéthetenkénti szombat este tartott, immár nyilvános baráti estélyek, amelyeken gyakran

rögtönzött ének és zenei programmal szórakoztatták a megjelenteket. Ezek az estélyek kifejezetten a társadalmi élet élénkítését szolgálták. Az új kórusok első nyilvános fellépése a bencés főgimnázium dísztermében volt az Esztergom török alóli felszabadulásának 200. évfordulójára rendezett ünnepségen. Ugyanezen az ünnepségen fellépett a Zenei Kör is. A novemberben tartott választmányi ülésen egy 14 tagú zenekar létrehozásáról döntöttek, amelynek karnagyságát Bellovics Ferencre, megszervezését pedig Feigler Jánosra bízták. Beszerezték a zenekar működéséhez szükséges hangszereket is. A november 24-én rendezett hangversenyen már egyszerre léptek fel a kórusok és a frissen alakult zenekar az „Esztergom Városához” vendéglő nagytermében. Erről a hangversenyről beszámolt a Fővárosi Lapok november 27-i száma, hozzáfűzve, hogy Bellovics Ferenc kitartó munkájának köszönhetően az esztergomi Dalárda ismét virágozni kezdett. Szerepeltek a Kaszinó felkérésére tartott következő hangversenyen is. 1884. januárjában, Szent Pál napján Niedermann Pál elnök tiszteletére rendeztek zenei estélyt. Az elnököt székhelyük bejáratánál a Dalárda zászlajával fogadták és énekkel köszöntötte a díszbe öltözött teljes énekkar, majd Helcz Antal alelnök mondott beszédet. 1884. farsangi időszakában még egy estélyt rendeztek, pár ének- és zeneszám előadásával emelve a hangulatot. Az eltelt egy évben öt nagyobb egyházi ünnepen énekelt a férfi és a vegyes kar a belvárosi plébánia Szent Péter és Szent Pál templomában.

1883. október elején megindult az oktatás az egyesület ének- és zeneiskolájában is (34. tábla). Az énekiskola 48 tanulóját Bellovics Ferenc, a zeneiskola 18 tanulóját (mind hegedülni tanultak) Borovicska Adolf tanította. Az énekiskolába csak lányokat vettek fel, mert szemben a fiúiskolákkal a városi leányiskolákban nem volt énekközpont. A kisebb fellépések számáról csak annyi hangzott el, hogy azokat szinte számba se lehet venni. Földváry még azt is megemlítette, hogy egy év alatt az ügyes-bajos dolgok elintézésére a választmány 19 alkalommal ülésezett.

Az egyesület pénzügyi dolgairól röviden csak annyit, hogy 1883. július 1. és 1884. június 30. között az összes bevétel 2243 forint 36 krajcár, az összes kiadás (beruházások, hangszerek, működési költség, rendezvények, ének-zene iskolai tanárok tiszteletdíja stb.) 1563 forint 25 krajcár volt, a többletet a helybeli takarékpénztárba tették be. Az egyesület létszáma egy év alatt 91 működő és 232 pártoló tagra nőtt. Ebben az évben lett működő tag Bellovics javaslatára Perényi Henrik²³⁵ (édesanyja, Feigler Franciska révén Feigler János unokatestvére) és fia, Perényi Kálmán²³⁶, a későbbi alispán. Földváry István arról is szólt, hogy a jövőbeni feladatokra való tartalékképzés miatt még nem lehet az egyesületi tagdíjakat csökkenteni. Hangsúlyozta viszont azt is, hogy a tagdíj ellenében minden egyesületi tag a jövőben is belépti díj nélkül részt vehet az egyesület minden rendezvényén – a Dalárda korszakban a tagoknak is kellett belépti díjat fizetni a nagyobb rendezvényekre.

A megújult Dalárda eredményességét Esztergom zeneszerető közönsége is elismerte, és ez tükröződött a helyi újságban megjelent írásokban is. Nem csoda

ezek után, hogy Bellovics Ferencet, az egyesület zenei vezetőjét 1884. decemberében, neve napján megünnepelték. Az egyesület tagjai és Esztergom lelkes zenebarátai Bellovicsot egy 1000 forintba került Bösendorfer zongorával is megajándékozták. Blaha Károly²³⁷ ajándékol Bellovics portréját festette meg, majd a rögtönzött rövid hangversenyen az új zongora is bemutatkozott.²³⁸

A Dal- és Zenekedvelők egyesülete 1884. december 12-én zászlójuk alatt énekelve kísérték Seyler Károly koporsóját le a Bazilika kriptájába, és helyezték el koszorújukat a Feigler család koszorújával együtt a vörös márvány sírtábla előtt.

Mindezek alapján az mondható, hogy az átalakult Dalárda első évében folyamatosan és eredményesen működött. A jó kezdet után a következő pár év hasonlóan sikeres volt: fellépések zenei estélyeken, egyházi és világi ünnepeken, társasági eseményeken és az ének-zeneiskola tanévvégi nyilvános vizsgáin egyaránt. Az egyesület munkájában átmeneti gondokat ugyan okozott Bellovics egyre gyakoribb betegeskedése, főleg 1885-ben, de rövidebb-hosszabb távolléteit áthidalták.

1885. szeptember 20-án ünnepelte Esztergom Majer István, a népszerű István bácsi (1838-1842 között esztergomi káplán volt) irodalmi működésének 50. évfordulóját. Az ünnepség előtti este a Dal- és Zenekedvelők énekkara (Bellovics távollétében) szerenádott adott István bácsi lakása előtt. Négy dalt énekeltek el: *Szent az érzet*, *Éji dal*, *Pusztai élet* és *Szentelt bantok*, amelyeket Majer István meghatódva hallgatott végig, majd behívta őket egy rövid vendéglátásra.²³⁹

Kirándulásokat is szerveztek, ahol a felkeresett helyeken az egyesület kórusa is énekelt a helyi templomban tartott szentmisén, vagy a délutáni szabadtéri rendezvényen. Emlékezetes volt az 1886. július elején Visegrádra hajóval tett kirándulásuk, ahol először a templomban Seyler Károly egyik miséjét énekeltek. Ezután a Mátyás forráshoz mentek, ott reggeliztek miközben a katonazenekar játszott. A várromok megtekintése után ismét a Mátyás forráshoz vonultak, ahol az estebéd után a kórus énekelt, majd estig tartó táncmulatság volt. A hajó este 9-kor indult vissza Esztergomba, búcsúztatásként tűzijáték volt a visegrádi Vár-hegyen. A hazafelé tartó hajóúton is énekeltek és a hajóról is lőttek fel petárdákat. A kirándulás részvételi jegye (reggeli, ebéd gulyás és túrós csusza, zene, tánc, hangverseny) 1 forint 20 krajcárba, az oda-vissza hajóút 50 krajcárba került személyenként.²⁴⁰

A Dalárda, majd később a Dal-és Zenekedvelők rendezvényein gyakran fellépett Blaha Károly, aki 1868-ban már a Dalárda pártoló tagja volt és 1879-ben a

Seyler Károly sírtáblája a Bazilika kriptájában

Budapesti Citera Klub tiszteletbeli tagjának választottak. Blaha Károly nem csak citerázni tudott, hanem Esztergomban elismert festőnek is számított – amúgy foglalkozását tekintve prímási franciaszakács volt! Simor János prímás arcképe mellett több esztergomi közéleti személy arcképét is megfestette, köztük a már említett Bellovics portrét és Takács Imre karnagyét is. 1885-ben Niedermann Pál arcképét festette meg és a Dal- és Zenekedvelők egyesületének ajándékozta, amit aztán elhelyeztek az egyesület helyiségében.²⁴¹

A Zenei Kör, amely hamarosan áttette székhelyét a Magyar Király vendéglő épületéből a Fürdő szállóba, szintén sikeresen működött az első pár évben. A nyári hónapok kivételével havonta egy szombati estén rendeztek nyilvános zenei eseményt, amelyekről a helyi újság mindig részletesen beszámolt. Ezen felül megtartották a szombat esti próba vagy közös zenéléseket is. Létrehoztak egy vegyeskart is, amely az estélyeiken időnként fellépett és énekelt. Az sem ártott a Zenei Kör működésének, hogy Takács Imre – hivatkozva Seyler Károly betegeskedése, majd halála miatt a helyettesítésével járó többletfeladataira – az igazgatói tiszttet nem vette át, annak feladatait többszöri felszólítás ellenére sem látta el. Leváltani azonban nem akarták, elsősorban Kőrös László állt ki mellette. Takács Imre ügye végül az 1885. augusztus 30-i alapszabályt módosító közgyűlés utáni, szeptember 6-án tartott tisztújító közgyűlésen oldódott meg. Takács Imre jelezte, hogy nem tudja ellátni továbbra sem az igazgatói feladatokat, és Kőrös is visszavonult a titkárságtól. A módosított alapszabály a háznagy feladatainak csökkentésére létrehozta az elnöki tisztséget. Az egyesület új elnökének az addigi háznagy Rónay Gyulát, az egyesület zenei feladatait intéző igazgatónak – egyúttal karnagynak – Riedl Jánost választották meg. Az új háznagy Prokopp Gyula, az új titkár²⁴² Mann Honor²⁴³ lett.

A módosított alapszabály – amint már említettük – a korábbinál jóval részletesebben szabályozta a Zenei Kör működését. A változások között a jövőre nézve döntő volt, hogy megváltoztatták az egyesület célját. A korábbi „*Czélja a classicus zene művelése s ez által a közönség finomabb zenei ízlésének kiképzése*” mondat helyére a „*czélja az ének és classicus zene ápolása, terjesztése és a társadalom életének élénkítése*” mondat került. A „*társadalom életének élénkítése*” szerepel a Dal- és Zenekedvelők alapszabályában is és mint kakukk tojásról ennek eredetéről korábban már volt szó. Az alapszabályba az ellátandó feladatok közé belekerült a zeneoktatás és „*esetleg énekoktatás*” is, ezek azonban soha nem valósultak meg. Egyébként egész mondatok is átkerültek a Dal- és Zenekedvelők egyesületének alapszabályából. Összességében ettől kezdve nem volt lényegi különbség – eltekintve a szóhasználatától – a két egyesület alapszabálya között. Előállt az a helyzet, hogy Esztergomban egyszerre két azonos célokért létrehozott zenei egyesület volt, ez feltételezésünk szerint közrejátszott Kőrös távozásában. A módosított alapszabályt a Belügyminisztérium 1886. februárjában hagyta jóvá.

A Zenei Kör tagsága 1885. év végére elérte a 200 főt.²⁴⁴ (Nem csoda, hiszen Kőrös László addigi kétéves titkársága alatt, mint az Esztergom és Vidéke című

helyi újság szerkesztője „jó sajtót” biztosított.)²⁴⁵ Takács Imre főszékesegyházi karnaggyá történt kinevezése után is szívesen részt vett a város zenei életében, nem egyszer fellépett a Dal- és Zenekedvelők és a Zenei Kör rendezvényein egyaránt. Megjegyezzük, karnagyi munkáját többen kritizálták, ami Seyler Károly négy évtizedes munkája alatt sohasem fordult elő. A kritikák zenei kérdéseit ugyanúgy nem részletezzük, mint a zenekar tagjaival szembeni erélytelenségét. Egy dolog azonban szemet szúr, mert visszautal az 1870-es évek Hétfői Körének /Montagsclubb/ kritikáira. Az általa felvett és a régebbi zenekari tagok között nem egy olyan zenész volt, aki magyarul szinte nem is tudott, így előfordulhatott, hogy a zenekari próbákön már csak kényszerből is a német nyelv járta. Ezért 1892-ben a primási uradalmak jószágkormányzója összehívatta a zenekar tagjait, és közölte velük, hogy ezentúl kötelesek hivatalos dolgaikat magyar nyelven intézni.²⁴⁶

A Dal- és Zenekedvelők egyesülete 1886-ban farsangzárásként rendezte az első zeneparódia vagy zenebohózat estét Esztergomban. Egyediségére való tekintettel közöljük az estnek a helyi újságban meghirdetett programját:

„*Programm A dal- és zenekedvelők egyesülete mai humorisztikus estélyének sorjegyzéke a következő : 1. Szerelmes levél. – Vegyeskar. 2. A flórenczi vonósnégyes. – Előadják: Signori Mucco, Veriseccbi, Borovicci, és Strachino. 3. Shang bring de shung, de song sching schong schöng. – Chinai torok-productió, éneklí a yantsekiangi dalárda. 4. Kártya-büvészet és művészet. 5. Egy jól idomított menaszéria. 6. Rémképek a jelen históriájából. (Eszményi költemények regélve zene mellett.) 7. A rucabát-vermesi háború – (előolvasás) 8. Zarándoklás Mekkába, a) Ünnepeles bevonulás, b) A khálifa udvari énekesei, c) Beduinok kara. d) Fegyvertáncz. e) Az imámok fohászja és ima. f) Kivonulás, Kezdeté esti 8 órákor.*”

Korábban is voltak nagysikerű estek Esztergomban, de az „Esztergom és Vidéke” március 7-i számában megjelent tudósítás szerint még soha nem voltak ilyen sokan a Fürdő szállóban és soha nem látott volt a siker is. Az egyes műsor-számokat az ahhoz illő jelmezekben adták elő, amelyeket Blaha Károly tervezett és ő rajzolta a szükséges díszleteket is. A fegyvereket és egyéb kellékeket pedig Prokopp János készítette. A tudósító mindegyik számot remeknek találta, és elismeréssel szólt az ismert dallamokhoz erre az alkalomra írt szellemes szövegekről. Megnevezi a „flórenczi vonósnégyes” tagjait: Feigler Jánost /közismerten akkor már Muki bácsi/, Klinda Rezsőt, Borovicska Adolfot és Sztraka Ivánt. A kínai népdalt már vagy tíz évvel korábban is előadták, igaz, akkor nem kínai öltözetben. A tudósítás szerint a fénypont a mekkai zarándokok felvonulása volt: „*Midőn ezen menet előttünk elvonult, mintha nem is Esztergomban lettünk volna. Ily képet látni még a legtúlzottabb igényekkel sem reméltünk. A keleti alakokból, a festői török, arabs, szerecsen és indusokból álló karaván, az ízlésesen odavarázsolt odaliszk, főpapjai, vadjai, szerecsen gyerekek, teve, elefánt sbivel /satöbbivel/ oly impozánsan nagyszerű látványt nyújtott, hogy e kép benyomását egyhamar feledni nem fogjuk. A közbeszótt részek, a kalifa énekesei, a beduinok kara, a fegyvertáncz, az imámok fohászja, és a kar imája*

magnézium világitással fokról fokra emelték a jelenetek szépségét.” Nem tudjuk, a tevé és az elefánt fellépését hogyan oldották meg, de biztosan nem élő állatok voltak. Jellemző a sikerre az is, hogy a kártyás számot pár napon belül – *Kártya mazúrka. Előadva az esztergomi dal- és zenekedvelők egyesületének 1886. márcz. 7-iki humorisztikus zene-estélyén* címmel – a helyi nyomda termékeként már árulták.

Takács Géza

Blaha Károly

A Dal- és Zenekedvelők egyesülete 1886. júniusában tartott közgyűlése után meghallgatta az előző közgyűlés óta történekről a részletes beszámolót, azt dicsérettel elfogadta és nyomtatott formában való kiadását is elhatározta. Az egyesület férfikara 34, a nőikara 28 tagú volt ekkor. A vezetőséget közfelkiáltással újraválasztották, köztük Feigler Károly háznagyot, aki a Népszínházhoz fűzött reményeiben csalatkozva egy év után hazatért Budapestről és megnősült. Nagyon fontos döntés született az egyesület pártoló tagjai tekintetében, akikből ezentúl 10 fő a választmány tagja is lehetett. Így lett választmányi tag Prokopp János, aki az egyesületbe korábban pártoló tagként lépett be.²⁴⁷

1886. márciusában a választmány tárgyalta a Pécssett tartandó országos dalár-datalálkozóra érkezett meghívást. Állásfoglalása az volt, hogy az abban az évben Esztergomban tartandó ünnepségsorozat miatt (Simor János bíboros-prímás pap-pá szentelésének 50. évfordulója) nem javasolja a működő tagoknak a részvételt. Június közepéig nem jelentkeztek, ekkor Ábrányi Kornél levélben szólította fel őket a jelentkezésre. A továbbiak az ügyben nem egyértelműek. Az „Esztergom és Vidéke” tudósítót küldött az eseményre, aki tudósításában írja: „... az esztergomi dalárda, valami vasúti szerencsétlenség következtében meg nem érkezett”. Tény, hogy a résztvevő dalárdák utólag kiadott hivatalos névsorában az esztergomiak nem szerepelnek. A vasúti szerencsétlenséges történet azonban furcsán cseng, a korabeli sajtóban ilyennek nincs nyoma.²⁴⁸

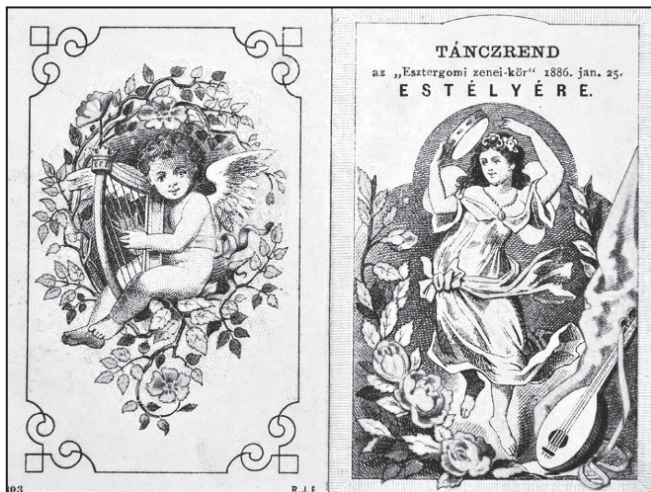
Azt mondhatjuk, az 1883-as esztendőt követő egy-két év tulajdonképpen a két egyesület egészséges – és békés! – versengésével telt el, habár mindkettőjük

életében voltak hullámvölgyek. Bellovics betegeskedése is időről-időre kiújult. A háznagy Feigler Károly is elhanyagolta munkáját, ezért le is mondatták, Prokopp Jánost bízták meg ideiglenesen a háznagy feladatokkal, de nagyon hamar ő is távozott. A Dal- és Zenekedvelők egyesülete többszörös ének-, zongora- és hegedűiskolája viszont folyamatosan működött és sok gyermeknek adott zenei ismereteket, az iskola nyilvános záróvizsgái pedig igazi társadalmi eseményekké lettek.²⁴⁹ A Dal- és Zenekedvelőknél azonban 1887-ben és 1888-ban voltak olyan időszakok, amikor a pártoló tagok elégedetlenek voltak az egyesület munkájával. A tagok több társasági eseményt szerettek volna kapni, nem elégedtek meg csupán azzal, hogy a templomi fellépések számában nem volt visszaesés és a kórus több nyilvános eseményen is szépen énekelt. Az elégedetlenséget fokozta, hogy a Zenei Kör gyakrabban szervezett nyilvános zenei eseményeket társasági összejövetelekkel. Rendszeressé vált, hogy a két egyesület tagjai egymás rendezvényein vagy meghívásra más eseményeken együtt léptek fel. A Zenei Kör megbízásából tartott 1889-90-ben Kőrösy László heti kétórás művészettörténeti ismertető tanfolyamot az egyesület hölgytagjai számára.²⁵⁰ A Dal- és Zenekedvelők férfi és vegyes kara minden évben fellépett a Belvárosi és a Vízivárosi templom nagymiséin valamint egyházi szertartásain.²⁵¹ A két zenei társaság vetélkedése a város zenei életében feltétlenül hasznos volt, hiszen egyre több volt a zenei esemény és egyre több gyermeknek nyílt lehetősége zenei tanulmányok folytatására. Ezekben az években azonban komoly veszteségek is érték Esztergom zenei életét. Elvesztették Hulényi Ferencet (†1886) és Riedl Jánost (†1888) is, akik halálukig a zenei élet meghatározó szereplői voltak.

Simor János primás vendégeként Liszt Ferenc többször is járt Esztergomban, nyilvánosan azonban nem lépett fel. Egyetlen ilyen szereplése maradt az 1856-os Bazilika-felszentelés, amikor az arra az alkalomra komponált miséjét, a Missa Solemnist vezényelte Seyler Károly közreműködésével. Am az 1870-es évek végétől ezeken a rövid látogatásain mindig felkereste dr. Rapcsák Imre²⁵² otthonát a Vízi-városban. Rapcsák Imre felesége, Hainzl Augustza leány korában zongoraművésznék készült Bécsben, zongorajátékát Liszt elragadtatással figyelte. A korabeli tudósítások szerint elismerésként homlokon csókolta²⁵³. Ezekben a „zártkörű” összejöveteleken Liszt maga is mindig zongorához ült és eljátszotta egy-két kisebb szerzeményét, ami különleges zenei eseményt jelentett a jelenlévők számára, ráadásul azokon a Dalárdának és a Zenei Körnek egy-két tagja is részt tudott venni.

Esztergomban az 1880-as években a zenei élet felpezsdülésének jele volt az is, hogy a városban több, önmagát „zeneiskolaként” nevező és hirdető zenetanárnő (zongoratanárnő) működött. Kettőt név szerint is említünk: előbb Saaghy Agatha²⁵⁴ úrnő, majd egy évtizeddel később Brenner Juliska²⁵⁵ kisasszony. Saaghy Agatha nyilvános záróvizsgákat is tartott: 1886-ban 14 tanítványa mutatta be az elsajátított zongoratudását a Fürdő szálló közönsége előtt.²⁵⁶ Hegedűórákat adott a főszékesegyházi zenekar több tagja is, köztük Borovicska Adolf és Zsákovecz

Nándor²⁵⁷ is. A zenetanulással együtt járt, hogy megjelentek a hangszerek javítását felajánló hirdetések is. A már említett Sztraka Iván zene- és énektanárnak is voltak magántanítványai, de ő jövedelmét még zongorahangolással is kiegészítette.²⁵⁸ Ezek a zongoratanárnők és zenetanárok a Dal- és Zenekedvelők ének- és zeneiskolájának nem jelentettek azonban igazi versenytársat anyagi szempontból, hiszen a magánórák jóval drágábbak voltak, mint a zeneiskolai tandíj.

Táncrend a Zenei Kör 1886-ban tartott táncestélyére

Érdekes színfolt volt a Dal- és Zenekedvelők egyesületének életében a városi katolikus leányiskolában létesítendő ifjúsági könyvtár javára tartott rendezvény befogadása nagytermükbe. 1887. június 1-én a leányiskola tanulói Rudnyánszky Gyula²⁵⁹ *Álom az erdőben* című egyfelvonásos színdarabját játszották el, az egyesület ének- és zeneiskolájának tanulói pedig énekkel, zongora- és hegedűdarabokkal léptek fel.²⁶⁰

1887. őszén botrány rázta meg a Zenei Kört. Röviden összefoglalva a következő történet: 1887. október 1-re Prokopp Gyula háznagy az egyesület elnökségével nem egyeztetve összehívta az „alakuló közgyűlést”. Ez a mai értelemben rendkívüli vezetőségválasztó közgyűlést jelentett, ahol az új tisztségviselők megválasztása mellett akár alapszabály módosításáról is dönthettek. A közgyűlésen Prokopp Gyula elnökölt, és eltérve a napirendtől azt javasolta, hogy a már betegeskedő Rónay Gyulát egyhangúlag válasszák meg örökös tiszteletbeli elnökké. A jelenlévők többségének nem Rónay Gyula személyével szemben voltak kifogásai, hanem az alapszabály felrúgását kifogásolták (Rónay ekkor még hivatalosan elnök volt), így Prokopp Gyula javaslatát nem bocsátották szavazásra. Ekkor Prokopp Gyula felállt, szó és köszönés nélkül otthagya a közgyűlést, beült a szomszédos kávéházba és onnan küldönccel egy levelet küldött a közgyűlésnek, mellékelve a tagsági díját. A levélben bejelentette, hogy lemond a háznagyságról és kilép a Zenei Körből. A közgyűlés folytatta a munkáját, a beteg Rónay helyett Reviczky

Győzőt²⁶¹ választotta meg elnöknek és létrehozták az alelnöki tisztséget, amelyet Frey Ferencsel²⁶² töltötték be. Prokopp lemondását viszont nem fogadták el. A közgyűlés után a résztvevők közül többen szintén betértek a szomszédos kávéházba, ahol Prokopp Gyula megpillantva őket – az újság tudósítása szerint – hangosan kiabálva nyomdafestéket nem tűró gorombaságokat vágott a fejükhöz, különösen Takács Gézát gyalázta. A kiabálásra az egész kávéházi közönség összesereglett, ők választották szét a veszekedőket. Az ügyből becsületsértési per lett, amit a helyi fenyítő bíróság tárgyalta.²⁶³

A botrány után a kedélyek nehezen csillapodtak le. A Zenei Kör több tagja nyilvános levélben bejelentette, a legközelebbi közgyűlésen a Zenei Kör feloszlását, és egy új, nem zenei, hanem „társadalmi egyesület” alapítását fogják javasolni. Ennek pontos tartalmi meghatározását ugyan nem sikerült felkutatni, de feltehetően arról van szó, ami az 1885-ös módosítás óta szerepelt a Zenei Kör alapszabályában: *a társadalmi élet élénkítése*. A Zenei Kör egyébként már rendezett zenei program nélküli táncestélyeket (emlékezzünk a Dalárda elmarasztalására a *Dal nélküli dalestély* című 1876-ban megjelent cikkre!), ami szolgálta a társasági életet, de nem a zenekultúrát. A levélírók javaslatában kimondatlanul ott a gondolat, hogy a városnak elég lenne egy zenei egyesület, arra meg ott van a nagyobb hagyományokkal rendelkező Dal- és Zenekedvelők egyesülete²⁶⁴.

Ez a vita – nevezetesen, hogy az egyesületi rendezvények kizárólagosan zenéletre szorítkozzanak, avagy kiegészüljenek más kulturális műsorokkal (szavaltat, irodalmi művek vagy rövid tudományos értekezések felolvasása), a kulturális műsort pedig kövesse valamilyen társasági élet, elsősorban táncestély, netán közös vacsora – a korábbi Dalárda életében szintén már a kezdetekkor lejátszódott. A Dalárda elég egyértelműen a „zene társasági együttléttel és esetenként tánc nélküli hangverseny” mellett foglalt állást, egyszerűen belátva és elfogadva azt, hogy erre volt a dalárdatagoknak igénye – de ne felejtjük el, abban az időben a Dalárda részben még zártkörűen működött. A dalestélyek az 1880-as években már igazi „kultúrestek” lettek, ahol az ének- és zeneszámok mellett szavaltatok, és irodalmi vagy tudományos felolvasások is szerepeltek a programban. A Zenei Kör viszont kifejezetten a klasszikus zene művelésére és a zenei ízlés fejlesztésére jött létre, ám egy idő után ők is tapasztalhatták, hogy csupán zenei élményekre jóval kevesebben vágyanak, mint a kulturált és szórakoztató társasági együttlétre. Ezért kerülhetett be 1885-ben alapszabályukba a társadalmi életre vonatkozó feladat, amit a társaság egy része már a kezdetektől javasolt. Másképpen fogalmazva: Esztergomban nem volt annyi klasszikus zenét értő és kedvelő közönség, amely csupán a hangversenyek miatt folyamatosan megtöltötte volna a Zenei Kör rendezvényeit. Mindkét egyesület ügyelt arra, hogy rendezvényeiken tehetségesnek ítélt helyi fiatalok is fellépjenek, elsősorban zongorajátékukkal. Igaz, hogy ezek nem biztosítottak magas színvonalú zenei élvezeteket, de sok fiatalnak adtak kedvet és önbizalmat zenei képességeik továbbfejlesztéséhez, és nem utolsósorban az estélyek látogatottságát

is növelték. Az esztergomi polgárság tanújelét adta, hogy jobban kedveli azokat a zenei rendezvényeket, amelyeken „sajátjai” is szerepelnek, és amelyek után társasági életet is élhet. Hozzáteesszük, ez abban a korban más kisvárosokban is így volt.

Feltehetően a nagyszámú zenekedvelő hiánya (vagyis a fizetőképes kereslet, mint Jochim József fellépésének elmaradásánál) is szerepet játszott abban, hogy a korszak igazán elismert művészei közül nagyon kevesen léptek fel Esztergomban. Csak néhány kivétel volt az 1870–80-as években, mint a Firenzei vonós-négyes, vagy Plotényi Nándor és Reményi Ede fellépései, akárcsak az amerikai hegedűművésznő Arma Senkrah²⁶⁵ 1887. november 24-i hangversenye a Fürdő szállóban.²⁶⁶

1888. május 5-én a Dal- és Zenekedvelők egyesülete az alföldi árvízkárosultak javára rendezett hangversenyt, amelynek 300 forintot meghaladó tiszta jövedelmét átutalták a Belügyminisztérium árvízkárosultak alapjába.

1888. június elején a bécsi dalegyesület (Wiener Männer Gesangsverein) jótékonyági hangversenyt adott Budapesten. Hajóval érkeztek Szobra, ahol Lutzenbacher Pál főrendi tag, hajózási vállalkozó házában Gerlóczy Károly budapesti alpolgármesterrel az élen népes budapesti küldöttség várta őket. A bécsiek fogadására meghívták az esztergomi Dal- és Zenekedvelők egyesületét is, amely 24 tagú küldöttséggel képviseltette magát az eseményen. Az ünnepi fogadtatást Lutzenbacher bőkezű vendéglátása követte, majd a vendégek a budapestiekkel együtt utaztak tovább. Pár nappal később, június 9-én, szombat délután a Dal- és Zenekedvelők egyesületének 26 tagja Bellovics Ferenc vezetésével ismét Szobra utazott és szerenáddal mondott köszönetet Lutzenbacher Pálnak a bécsi vendégek kitűnő fogadtatásáért. Természetesen a szerenádot ismét vendéglátás követte, majd még aznap este hajóval visszatértek Esztergomba.²⁶⁷

Az ének és zeneiskola záróvizsgái mindig nagy sikert arattak. Mivel a városi lányiskola negyedik-hatodik osztályos tanulói tandíj nélkül tanulhattak éneket, az eredményes énekoktatásért Esztergom városa egy idő után évi támogatást adott az ének-zene iskolának. Az egyesületnek ekkor már 4 zongorája, 20 egyéb hangszer és hatalmas kotta gyűjteménye volt, a hangszerek nagy részét a zeneiskola használta.²⁶⁸ Az iskola 1888. ősztől már négy osztállyal működött, a korábbi ének-zongora-hegedű oktatás pedig kiegészült gordonkával és fúvós hangszerekkel. A fúvós hangszerek oktatása mögött egy érdekes gondolat állt, mégpedig a katonazenekarok leendő fúvószenészeinek képzése. Ezt a helybeli ezredparancsok lelkesen támogatta (talán kezdeményezte is?), ugyanis még a magyar ezred katonazenekarában is idegen, elsősorban cseh zenészek játszották a fúvószenét. Húsz helybeli „földműves fiút” vettek fel tandíj nélküli hároméves képzésre, akiktől azt remélték, hogy majdan katonának besorozva ők játszanak a katonazenekarokban.²⁶⁹ Az érdekes tervből úgy tűnik, nem lett semmi, mert a tanévzáró vizsgákon fúvósok nem szerepeltek és a következő évben ilyen osztály már nem is indult.

1888-ban újra próbálkozás indult Esztergomban a két hasonló célokért létező egyesület egyesítésére, azonban ezúttal is sikertelenül.²⁷⁰ Az egyesítés indokaként felhozták, hogy a Zenei Kör „zenei erejét” már elvesztette, alig volt már hangszeren játszani tudó tagja, és hiába vették be 1885-ben az alapszabályba egy zeneiskola indítását, azt nem valósították meg. De a legfontosabb érv az volt, hogy a két egyesület tagságának több mint fele mindkét egyesületben tag, tehát két helyen kell ugyanazért tagdíjat fizetniük. Ennek az egyesítési gondolatnak ismét Kőrösy László volt a zászlóvivője, aki újságjában nem egy vezércikket szentelt már az esztergomi egyesületek megosztottságának. Mint korábban is írtuk, Kőrösy mindenben az egységesítés híve volt: lelkesen küzdött tollával az esztergomi városrészek egyesítéséért, helytelenítette, hogy Esztergomban két tűzoltó egyesület van, ad absurdum még azt is, hogy temetkezési egyesületekből is több van.

A viták ellenére a Zenei Kör 1888-1889-ben időnként még tartott összejöveteleket. Ezek azonban szinte csak táncestélyek, vagyis szórakoztató társadalmi események voltak, ahol vagy a helybeli katonazenekar, vagy Jónás Pali és népi zenekara szórakoztatta a közönséget. 1888-ban a Zenei Kör alelnökévé megválasztották a helybeli ezredből Widmann Adolf kapitányt. A katonazenekar szolgáltatta tánczene feltehetően ennek is volt köszönhető. Botrány lett 1888-ban a Zenei Kör Szilveszter-esti multságán abból, amikor a Fürdő vendéglőben éjfélkor a katonazenekar a Himnusz helyett rázendített a *Gott erhalte-ra*.²⁷¹ Az erre adott magyarázat csak olaj volt a tűzre a nacionalizmustól nem mentes közhangulatban: a Zenei Kör szilveszteri multságán a hölgyek többsége katonatiszt-feleség volt, akik nem is tudtak magyarul, szinte mindenki németül vagy franciául beszélt. A Zenei Kör 1889. farsangi időszakában hat alkalommal is rendezett táncestélyt! A *Gott erhalte...* ügy viszont annyira megviselte a Zenei Kört, hogy 1889. végére már határozatképes közgyűlést is csak kétszeri nekifutással (az alapszabályuk a megismételt közgyűlésre már nem írt elő határozatképességi küszöböt) tudtak tartani. A közgyűlés előzetes napirendjére ismét felkerült az egyesület megszüntetésének ügye, amit végül az egyesület állítólagos vagyonának tisztázatlansága miatt leszavaztak. Frey Ferenc személyében a Zenei Kör új elnökkel próbált talpra állni, ám hiába.²⁷²

A Dal- és Zenekedvelők egyesülete életében viszont eseménydús volt az 1889-es év. Február 7-én műsorral összekötött farsangi táncestélyt rendeztek, majd ezt megismételték március 4-én, és felléptek a Kaszinó farsangi estjén is. I. Ferenc József király márciusban Niedermann Pálnak királyi tanácsosi címet adományozott. A kitüntetés alkalmából a Dal- és Zenekedvelők egyesülete szerenáddal köszöntötte elnökét, majd egy dalestélyt is rendezett tiszteletére, amivel egyúttal el is búcsúztatta őt. Niedermann Pál ugyanis megnövekvő közéleti feladatai miatt már januárban lemondott az elnökségről.

Az április 7-én tartott közgyűlésen az addigi alelnököt, dr. Helcz Antalt választották meg a Dal- és Zenekedvelők elnökének, az új alelnök dr. Magurányi

József lett.²⁷³ Az egyesület ekkor választott először tiszteletbeli tagokat. A névsoruk: Bellovics Ferenc, Bellovics Imre, Kruplanicz Kálmán, Niedermann Pál, Brinkmann Antal, Szentirmay Elemér és dr. Rapcsák Imréné Hainzl Augusztia úrnő. A közgyűlés arról is döntött, hogy az egyesület készíttessen díszoklevelet a tiszteletbeli tagok részére. A jegyzőkönyvben szerepel, hogy több tag javasolta a Szegeden tartandó országos találkozóval való részvételt. Bellovicsnak erről az volt a véleménye, csak akkor szabad részt venni a dalárdák versenyében, ha remény van a jó szereplésre, amire viszont ő nem lát esélyt. A választmány egyetértett Bellovics véleményével, de nem érezte magát jogosultnak döntésre az ügyben mondván: „[...] az a működő tagok hatáskörébe tartozik”²⁷⁴

Pár nappal a tisztújítás után az új választmány ülésén elhangzott, hogy az egyesület korábbi 222 pártoló tagjából az elmúlt években 64 kilépett, vagy elmaradt. A megmaradt 158 pártoló tag névsorát a jegyzőkönyvbe foglalták.²⁷⁵

A Dalárda, illetve immár Dal- és Zenekedvelők egyesülete jegyzőkönyvében az utolsó bejegyzés dátuma 1889. május 15-én kelt. Lehet, hogy volt egy további napló, amibe a későbbi eseményeket bejegyezték. Ha volt, valahol kallódik vagy megsemmisült. Ennek ellenére az egyesület 1889-1890-es évi életéről sok minden tudható, mivel az Esztergom és Vidéke 1890. május 25-én közzétette Perényi Kálmán titkár közgyűlési beszámolóját az eltelt évről. Az újság első oldalán kezdődő beszámolóhoz feltehetően a szerkesztő Kőrösy László írt bevezetőt, amelynek címe: *Legnépszerűbb egyesületünk*. Nagyot fordult a világ pár év alatt Esztergomban és Kőrösy véleményében egyaránt!

Meghívó a Dal- és Zenekedvelők egyesülete műsoros táncestélyére 1889

1889. május elején az egyesület mégis jelentkezett a Szegeden rendezendő augusztusi országos dalárdatalálkozóra. Május végén megismételték az 1883-ban nagy sikert aratott lampionos csónakfelvonulást a Kis-Dunán. közben velencei dalokat énekeltek és újtukat görögűz kísérte a mindkét parton lévő hatalmas

nézőközönség legnagyobb örömére. Ezt eredetileg május elejére, Blaha Lujza esztergomi látogatására időzítették, ám az esős idő miatt nem tudták akkor megtartani. Nem sokkal ezután Komáromban léptek fel a házigazdával és a budapesti dalárdákkal közösen rendezett dalesten. A Szegedre utazást azonban augusztus elején váratlanul lemondták és Ábrányi Kornélt kérték fel, hogy képviselje a Dal- és Zenekedvelők egyesületét az országos egyesület közgyűlésén. Nem tudjuk, miért döntöttek így.²⁷⁶

Az év során az egyesület női énekkara 14 tagú, a férfi kar 24 tagú volt, hetente két alkalommal tartottak próbákat, általában külön, a vegyeskari próbákat természetesen közösen. A próbák vezetésében időnként besegített Magurányi József és Sztraka Iván is. Az énekkarok a nagyobb egyházi ünnepeken a belvárosi Szent Péter és Szent Pál templomban énekeltek. A zeneiskolában 46 tanuló volt, ezekből 20 Bellovicsnál tanult zongorázni, 26 pedig Borovicskánál hegedülni. Ebben a tanévben a zenetörténetet Bellovics Ferenc, az esztétikát pedig a meghívott Kőrösy László tanította.²⁷⁷ A nyilvános vizsgák ebben az évben is nagyon sikeresek voltak.

Az 1889. november 21-én tartott dalestélyen az egyesület kórusa hat dalt adott elő, emellett fellépett még énekszámokkal Borovicska Adolf is. A következő szombaton a kaszinó estélyén énekeltek. Az 1890-es farsangkor is megrendezték táncal összekötött dalestjüket.

1889. december 12-én egy hosszabb írás jelent meg a Zenei Körről az Esztergom és Vidékében. Ennek csak a végkövetkeztetését idézzük: *„A Zene-kör azonban egyben mégis tudna imponálni az egész városnak: abban ugyanis, ha testvéri jobbot nyújtana a dal- és zenekedvelő egyesületnek és úgy a társadalmi mint a zenei élethez szükséges harmónia megalapításán működne. Ezt tegye meg a Zene-kör s akkor fejet hajtunk nemes gondolkodása előtt! Tekintsen el minden apró kelleltlenségtől s frigyesüljön élete párjával úgy a maga boldogulására, mint az egész város örömére.”*

A Zenei Körnek további tevékenysége már nem ismert, szép csendben kimúlt...²⁷⁸ Pár évvel később, 1892. év végén az „Esztergom és Vidéke” vezércikke akár a Zenei Kör (nem egészen jóindulatú) nekrológiaként is felfogható. *„Példák igazolják, hogy a testvérvárosi contra-egyesületek ellen-actiója soba sem gyönyörködhetett az erősebb megsemmisítésén, hanem meg fordítva, rámutathatunk egy csendesen kimúlt egyesületre, mely kímós erőfeszítései és nem csekély sikerei után mégis csak letűnt a láthatárról, mintegy megerősítvén az anyavárosban évtizedek alatt virágzó «dal és zenekedvelők egyesületének» létalapját.”*²⁷⁹

A Zenei Kör törvényes előírásoknak megfelelő megszüntetésének dátumát nem ismerjük, működésének iratanyaga is elkallódhatott, levéltárakban – az 1883-as alapító és az 1885-ös módosító alapszabályon kívül – irataik nem találhatók.

A Dal- és Zenekedvelők egyesületének meghívására 1890. márciusában Jankó Pál zongoraművész²⁸⁰ az általa készített új rendszerű, egymás fölött hat sorban elhelyezett klaviatúrás zongoráján tartott hangversenyt Esztergomban. A hang-

verseny előtt az egyesület zeneiskolájában külön bemutatta alkotását és részlete- sen elmagyarázta annak előnyeit a hagyományos zongorákkal szemben. Az általa készített zongoráról és magáról a hangversenyéről részletes ismertetés jelent meg az „Esztergom és Vidéke” márciusi első két számában is.

1890-1891-ben az akkor már Amerikában élő Reményi Ede európai hang- versenykörutat tartott. A körút utolsó állomása Magyarország volt. Bécsből Budapestre utazva megszakította útját és 1891. április 2-án este Esztergomban adott hangversenyt. Reményi az 1860-as évektől többször lépett fel Esztergom- ban (ezeket korábban említettük is), és önbizalomhiányt nem tanúsító maradandó(?) emlékeket hagyott maga után. Egyszer az egyik püspöknél szállt meg, ahol a mosdó falára felírta „*itt mosakodott Reményi*”. Egy másik alkalommal szintén egy püspöknél adott házi hangversenyt. Amikor befejezte játékát, odalépett az állóórához és megállította, miközben ezt mondta: „*Maradjon így ez az óra és jelentse mindig, hogy mikor hegedült itt Reményi*” Ezeket a tetteit az esztergomiak megőriz- ték emlékezetükben. Reményi ezúttal a bencések rendházában szállt meg, ezért a bencés gimnázium diákjai kedvezményes *deákjegyeket* vehettek a koncertjére. A Fürdő szálló nagyterme zsúfolásig megtelt és Reményi sikere hatalmas volt, bár a tudósító szerint: „*Kezdetben nagyobb lelkesedés nélkül játszott s pianóinak tékozlásával akarta bizonyítani, hogy már nagyon kimerült a fűrasztó hangverseny körútban*”.²⁸¹

1890. Pünkösd vasárnapján a belvárosi templomban énekelt a vegyeskar, töb- bek között az Offertoriumot, amelynek zenéjét Magurányi József szerezte.

Helcz Antal 1889-ben elnöknek történt megválasztásakor már Esztergom polgármestere volt és figyelemmel ennek társadalmi súlyára, megválasztásnál bi- zonyára ez is szerepet játszott. A választás azonban hosszabb távon (Helcz közel másfél évtizedig maradt az egyesület elnöke) nem bizonyult túl szerencsésnek, mert Helcz Antalnak a város ügyei mellett nem jutott elég ideje az egyesület ügyeivel való foglalkozásra, az ekkor már egyesületi titkár Perényi Kálmán pedig egyedül nem győzte a munkát. Helcz Antal 1895-ben lemondott a polgármester- ségről, azonban a távozása körüli pénzügyi kérdőjelek nem használták a Dal- és Zenekedvelők egyesületének.

Esztergomban mindeközben a már meglévő zenei eseményeket rendező egye- sületek és intézmények (pl. Kaszinó, Kereskedő Ifjak Önképző és Betegsegélyző Egylete) mellett újabbak is jelentkeztek, amelyek zenei és zenés-kulturális prog- ramokat is kínáltak tagságuknak. Az egyik volt a saját székházzal is rendelkező Katolikus Legény-egylet, amely 1893-ban egyesült a megszűnés szélére került Iparosifjak Egyesületével. Az egyesülés után dalárdát is szerveztek, amelynek Bo- rovicska Adolf, majd később Neumayer Károly²⁸² volt a karnagya. Gyakran sze- repeltek ünnepeken, így 1893. március 15-én is. Ugyan ilyen vetélytárs volt az 1893-ban Prohászka Ottokár²⁸³ kezdeményezésére létrejött Katolikus Kör, amelybe számos, a Kaszinót annak szellemisége miatt elhagyó esztergomi polgár lépett be. A Katolikus Kör időközönként hangversenyt is rendezett és volt ének-

kara is, amelynek ugyancsak Neumayer Károly volt a karnagya. Mint említettük már, énekkara volt az érseki szemináriumnak és az esztergomi iskolák közül is többnek. A katolikus egyház által támogatott egyesületek rendszeresen szerveztek önálló, vagy irodalmi műsorokkal összekötött zenei programokat, amelyeken a két egyesület tagjai közül többen, például Borovicska Adolf, vagy a Feigler család tagjai is részt vettek, illetve felléptek.

Bár nem polgári zenekar volt, szóltunk már az Esztergomban lévő katonazenekarról is. Az itt állomásozó katonaságnak (általában gyalogosezred) mindig volt zenekara. Az a mindenkori ezredparancsnokon múlt, hogy bekapcsolódhattak-e időnként a város polgári életébe. Tudjuk, hogy az 1860–70-es évek fordulóján többször is a katonazenekar szolgáltatta a tánczenét a Lövészegylet táncestélyein a Lövölde épületében. Az 1880-as években többször felléptek a Dal- és Zenekedvelők és a Zenei Kör rendezte hangversenyeken, a Zenei Kör táncestélyein, sőt városi ünnepeken is.

1891. augusztusában temették Takács Gézát, Esztergom város főjegyzőjét. Takács Géza volt az országos dalárdatalálkozók díszfelvonulásain az Esztergomi Dalárda zászlótartója, ezért temetési szertartásán koporsója mellett elhelyezték a Dalárda fekete fátyollal letakart zászlaját, a Belvárosi temetőben az elhantolás alatt az énekkar pedig elénekelt Seyler Károly gyászdalát.

A Dal- és Zenekedvelők egyesülete az 1891/92-es tanévtől már hat osztályos ének- és zeneiskolát működtetett a Széchenyi-téri Szerencsés-féle házban (38. tábla). A zene iskolában a zongora és hegedű tanítás mellett gordonka és harmónium oktatás is folyt. A működéshez a Város támogatása mellett más adományok is érkeztek, például a Takarékpénztártól. A támogatások lehetővé tették később a Duna-utca 140. szám alatti Szeiffert-féle házba való költözést, ahol az iskolának tágasabb helye lett. Zeneiskolájuk év végi nyilvános záróvizsgái az egyesület Fürdő vendéglői termében továbbra is a város egyik leglátogatottabb zenei eseményei voltak.

Az egyesület időnkénti rendezvényeiről többször jelentek meg híradások a helyi újságokban. Ezekből tudjuk, hogy a Dal-és Zenekedvelők egyesületének énekkara az 1890-es évek első felében szinte minden nagyobb városi ünnepségen és egyházi eseményen fellépett, volt ahol egyedül, volt ahol más ének- vagy zenekarokkal. Együttműködési készségének jó példája az 1892-ben Ferenc József koronázásának 25. évfordulójára rendezett esti városi ünnepség, amelynek zenei programját ők szervezték. Az ünnepség este a kivilágított Széchenyi téren volt, és azon fellépett a saját énekkaruk mellett a tanítóképző, a főgimnázium és a reális-kola énekkara is, a zenekari kíséretet pedig a helybeli gyalogezred zenekara adta. Ugyanaz nap délelőtt a Párkány-nánai vasútállomáson énekkel köszöntötték a budapesti ünnepségekre utazó Ferenc Józsefet. Énekeltek bérnálásokon, a nagyböjti szertartásokon és egyéb ünnepségeken, megemlékezésen is. Ezek mellett szerveztek időnként meghívott művészekkel vagy saját tagjaik fellépésével hangversenye-

ket, és rendszeresen farsangkor és Katalin-nap környékén zenés, társas összejöveteleket. De ezek már szinte nem is számítottak igazi eseménynek, belesimultak a város egyre gazdagodó mindennapi társadalmi-kulturális életébe, sokszor részletes híradások se születtek róluk, csak egy-két mondatos beharangozás vagy beszámoló. Pár eseményt azonban 1892-ből és 1894-ből ízelítőül bemutatunk.

Borovicska Adolf

Feigler Károly

1892. farsangján, február elején zenei estéllyel összekötött táncmulatságot tartottak. 1892. május 15-én a Dal- és Zenekedvelők egyesülete újraválasztotta korábbi vezetőségét, csak a titkár személye változott, Perényi Kálmán helyét bátyja, Perényi Árpád foglalta el. Módosították az alapszabályt, de ennek csak a jóváhagyási felterjesztését ismerjük, magát a módosított alapszabályt nem. Elhatározták azt is, hogy augusztusban részt vesznek Budapesten az országos dalversenyen (nem tudjuk, megtették-e). December 11-én zenei estet rendeztek, amelyen ének és zongoradarabok mellett elhangzottak szavalatok, egy részlet a Hamletből, a tudós Récsey Viktor bencés tanár, az Esztergomi Régészeti és Történeti Társulat egyik alapítója és főtitkára pedig a Széchenyi téren feltárt Szent Lőrinc templom ásatásáról tartott előadást.

1893-ban XIII. Leó pápa püspökké szentelésének 25. évfordulóját a katolikusok világszerte megünnepelték. Esztergomban, a magyar katolicizmus központjában különösen fényes megemlékezéseket és ünnepeket rendeztek. Ezek sorába illeszkedett a Dal- és Zenekedvelők február 19-i rendkívüli hangversenye, amelyet a Főképtalan felkérésére szerveztek. A hangversenyen először hangzott el Bellovics Ferencnek az évforduló tiszteletére komponált *Pápai himnusz*-a, amelyet nyitószámként a vegyeskar énekelt. A hangversenyen felváltva következtek zongoradarabok Bellovics felesége és Rapcsák Augusztia előadásában és a férfi kórus énekszámai. Az ünnepi hangversenyt a vegyeskar Beethoven *Isten dicsősége* művével zárta. Bellovics himnuszt a Főképtalan nyomtatásban is megjelentette.²⁸⁴

Kossuth Lajos temetésének napján, 1894. április 1-jén országsszerte gyászünnepeket tartottak. Így volt ez Esztergomban is, ahol a belvárosi plébánia-templomban tartott gyászmise kezdetekor a Dal-és Zenekedvelők egyesületének énekkara Mosonyi *Szentelt Hantok* című gyászdalát énekelte Bellovics Ferenc vezényletével.

A Dal- és Zenekedvelők egyesülete az Esztergomban állomásozó 26. cs. és kir. gyalogezred zenekarával közösen rendezett jótékonyági koncertet 1894. november 28-án a Fürdő vendéglő nagytermében, az épülő új kórház javára. A műsor nyitószáma a katonazenekaré volt, Rossini *Tell Vilmos* operájának nyitányával, amit a Dal- és Zenekedvelők énekkara követett (M. Biller *Ima*). Zongorán pár Liszt és Chopin mű eljátszása után Borovicska Adolf és Feigler János adta elő Jean Delphin Alard hegedűversenyét, majd az énekkar következett Szentirmay Elemér népdal feldolgozásaival. Befejezésül a katonazenekar a Karel Komzák cseh zeneszerző műveiből *Bécsi séták* címmel összeállított egyveleget játszott. A hangverseny sikeres és eredményes volt: 1400 forint jött össze a kórház-építés megsegítésére.²⁸⁵

Az eredmények mellett azonban gondok is kezdtek jelentkezni az egyesület életében. Az egyesület kóruspróbái és így fellépései is Bellovics Ferenc egyre súlyosbodó betegsége miatt el-elmaradoztak. 1896-tól Feigler János – felesége betegsége miatt – lemondott az egyesületi zenekar szervezési feladatairól és visszavonult minden nyilvános fellépéstől is. Az év során hosszas betegség után Takács Imre is meghalt. A vezetőség nem tudott úrrá lenni a nehézségeken, sőt anyagi gondok is sújtották az egyesületet. Sokan nem fizették a tagdíjat, mondván, a kórus nem is működik. Az egyre súlyosabb helyzet miatt 1897. áprilisában a Dal- és Zenekedvelők egyesülete választmányi ülést tartott. Idézzük az erről szóló tudósításból a legfontosabbakat:

*„A dalárda, illetőleg hivatalosan Dal és Zenekedvelők Egyesülete, amely tudvalevőleg véglegesen még nem oszlott fel, tagsági díjakat azonban nem szed amíg működését minden irányban újból meg nem kezdheti, szerdán délután választmányi ülést tartott, amelyen elhatározták, hogy a legközelebbi közgyűlés elé azt az indítványt terjesztik, szólíttassanak fel a volt pártoló tagok, vajjon nem hajlandók-e valami csekély – a közgyűlés által meghatározandó – évi díjjal az egyesületi zeneiskola fenn tartásához hozzájárulni. Nem kételkedünk benne, hogy a kérésnek teljes eredménye leend.”*²⁸⁶

A kérésnek nem volt eredménye, a bejelentett közgyűlést pedig határozatkép-
telenség miatt nem is tudták megtartani.

Mintegy végső csapásként 1897. nyarán Bellovics Ferenc fokozódó gégeba-
ja miatt előbb egy éves szabadságot kért, majd hamarosan minden munkahelyét
feladva közéleti feladataitól is visszavonult. Ezért ősszel az ének- és zeneiskola
énektagozatát nem tudták elindítani. Szerencsére a főszékesegyházi zenekar új
karnagya, Kersch Ferenc²⁸⁷ felajánlotta, hogy az énekiskolába jelentkezettek ta-

nítását ingyen elvállalja. A zenetagozatban Bellovics zongoratanítási feladatait felesége, Bellovicsné Seyler Karola és lánya vette át, a hegedűtanár továbbra is Borovicska Adolf maradt.²⁸⁸ Még 1897-ben Kersch Ferenc a Katolikus Kör énekkarát is létrehozta, amely idővel átvette a Dal- és Zenekedvelők elhalt kórusának szerepléseit is.

Kersch Ferenc

Helcz Antal

1898-ban még megkapták a Várostól a szokásos évi 150 forint házbértámogatást az iskolához, de az őszi tanévkezdetkor az ének és zeneiskolának így is csak a zongora és hegedű szakát tudták Bellovicsné és Borovicska Adolf vezetésével elindítani, az énektanítást továbbra sem. A Város költségvetésében azonban a következő 1899. évre már nem is terveztek támogatást, mondván, azt nem lett volna kinek átutalni, ezért ebben az évben a Takarékpénztár támogatása tette lehetővé a zeneiskola őszi elindulását.

1900. őszén már a zeneiskola sem kezdte meg a tanítást. Ekkor jelent meg az „Esztergom és Vidéke” szeptember 20-i számában az *Egy egyesület sírjánál* című vezércikk, ezzel az egyesület tagjainak felelőssége mellett elsősorban a város közönységét is hibáztató megállapítással:

„A Dalárda halott. Megölte őt tagjainak közönye, amely megölt annyi egyesületet, amely a szép és jó kultiválást tűzte ki feladatul. Erről a páratlan apátiáról hasábokat irtunk már, de Esztergom város közönségének közönysége oly fokú, hogy oly féltve ápolt egyesületünk feltámadásában alig merünk binni.”

Az egyesületnek Esztergom zenei életében betöltött történelmi szerepére hivatkozva azonban befejezésként javasolja az egyesület talpra állítását:

„Épen ezért újból hangsúlyozzuk, nem szabad dalárdánk ügyét megfenekleni hagyni. Hívják össze még egyszer azt a közgyűlést, a mely végleg megállapítja létezésének feltételeit. [...] Azt hisszük, hogy a kísérlet dalárdánkat régi fényébe visszaállítani, nem lesz meddő kísérlet, ha megvan bennünk a jó akarat.”

A cikk megjelenése eredménnyel járt. Pár nappal később megjelent a hír, hogy a Dal- és Zenekedvelők egyesülete választmánya teljes létszámban összeült. Íme a tanácskozás eredménye:

„... a megjelent tagok igaz lelkesedéssel s egyértelműleg mondották ki az életbenmaradást. Az új életre való keltés, a program kidolgozására dr. Helcz Antal elnökből, Magurányi József alelnökből s Perényi Árpád titkárból álló bizottságot küldöttek ki, akik a polgármesternél is tisztelegni fognak s az egyesület részére az üresen maradó Sas-kaszárnyában egy helyiséget kérnek...”²⁸⁹

Ami ezek után történt, az már a következő évszázad történetéhez tartozik.

A Dal és Zenekedvelők egyesülete mint a Dalárda jogutódja formailag csak 1923-ban szűnt meg. Amikor a megszűnését hivatalosan kimondták, a Dalárda zászlaját és minden ingóságát, így a Debrecenben nyert aranyérmeket, díszokleveleket, hangszereket, relikviákat, kottákat és könyveket stb. átadták az esztergomi Turista Dalárdának.²⁹⁰ A Dalárda irattárának hova kerülése és további sorsa ismeretlen, levéltárba csak töredékek kerültek belőle.

Esztergomban a Dalárda és utódja, a Dal- és Zenekedvelők Egyesülete valamint a Hétfői Kör és utódja, a Zenei Kör másfél évtizedes (1876–1890) egymás mellett élése egyfajta versenyhelyzetet hozott létre. A sikereik mellett bármilyen kudarcok vagy békétlenségek, együttműködések vagy széthúzások kísérték is működésüket, mindenképpen meghatározóak voltak Esztergom világi zeneéletében, döntően hozzájárulva annak, sőt bizonyos mértékig az általános kulturának a fejlődéséhez. A Dalárda, majd a Dal- és Zenekedvelők ének- és zeneiskolájának századvégig történt működése pedig az esztergomi gyerekek százait nevelte az éneklésre, a zenélésre, a zenei kultúrára, a zene szeretetére.

Jegyzetek

- ¹ Az 1732. és 1755. vizitációról Villányi Szaniszló *Néhány lap Esztergom város és megye múltjából* Esztergom, 1891. 71–81 o.
- ² *Ének az őrző angyalokról*, a nemzeti oskolákat gyakorló esztergomi kisedd nevendékek számára. Pest, 1783. Eitzenberger 12°. 3 lev.
- ³ Prokopp Gyula *Az esztergomi királyi város a 18. században* In: Művészettört. Ért. 1981/1.
- ⁴ Lásd 1. sz. jegyzet Villányi idézett műve
- ⁵ Németh András: *Esztergom szabad királyi város reformkori népoktatása* In: Annales Strigoniensis: Esztergom Évlapjai. Balassa Bálint Társaság, 1988.
- ⁶ Kemény Miklós *Képek a régi Esztergomról – A polgári katonaság* /Megjelent folytatásokban: Esztergom és Vidéke, 1928. szeptember 23 – november 30. között/
- ⁷ Komárom-Esztergom Megyei Levéltár (a továbbiakban KEML) Esztergom sz. kir. város tanácsülési jegyzőkönyvei (a továbbiakban Eszkvtj.) 1814/1698 és 1702 sz. határozat, Hetvesné Barátosy Judit *Az esztergomi „öregtemplom” kisebbik harangja*. In: http://franka-egom.ofm.hu/informatika/belvarosiplebania/fejezetek/12_fejezet.
- ⁸ Lásd 6. sz. jegyzet Kemény M.: *Képek a régi Esztergomról – A polgári katonaság*
- ⁹ Vojnits Döme: *Az esztergomi káptalani iskola és gymnasium története*. 1–3. köt. Esztergom, 1897. 243 o.
- ¹⁰ Seyler József Antal (Lauterbach, Csehország 1778 – Esztergom, 1854) karnagy, zeneszerző. Nagybátyjától, Seyler Ferenc József schönfeldi rektortól hegedülni, zongorázni, éneket, összhangzattant és zeneszerzést tanult. Néhány évig katonai karnagy, így került Budára. Kilépett a katonaságtól és megnősült, majd 1808-tól Budán a budavári főplébánia-templom karnagya és Buda város zenetanára. 1820–1841. között, nyugdíjazásáig az esztergomi főszékesegyház. karnagya volt. A Seylerék élettörténetét lásd Szalai B. – Szalay K. *A Feiglerék – Egy esztergomi polgárcsalád története* Esztergom, 2012. 34–40 o.
- ¹¹ Vereinigte Ofner-Pester Zeitung 1820. VI. 8. szám
- ¹² Koch Lajos: *Seyler József Antal ismeretlen D-moll miséje a Fővárosi Könyvtárban*. A Fővárosi Könyvtár Évkönyve. IX. 1939. 141. o.
- ¹³ Hulényi /Hulinyi/ Ferenc (1818–1886) tanító, karigazgató. Esztergomban született, Hulényi Mihály csizmadiamester fia. A bencés gimnáziumot végezte el, énekelni és hegedülni Seyler Józseftől tanult. Pesten elvégezte az Akadémia bölcsészeti első évfolyamát, majd tanítóképzői vizsgát tett. Tanulmányai mellett hegedűsként játszott templomi zenekarokban, azután a pesti német, majd a magyar színház zenekarában. 1844-ben lett Esztergomban a nemzeti iskola I. osztályának tanítója, 1854-ben a Leánytanoda (elemi lányiskola) főtanára, majd haláláig annak igazgatója. 1844-ben pályázaton nyerte el a Belvárosi plébániatemplom karigazgatói állását, amit 1886-ig töltötte be. Kiváló

énekhangja volt. Éneket tanított a reáliskolában, a tanítóképzőben és a bencés gimnáziumban is. 1868-ban ő alapította a gimnázium Dalárdáját. Fő műve, az *Egyházi énekek katolikus ifjúság számára* több kiadást ért meg. Hulényi Ferenc /1816–1886/ életrajzi adatai nekrológiájában és Klinda Rezső emlékbeszédében Esztergom és Vidéke 1886. május 27. és 30.

- ¹⁴ Schematismus Venerabilis Cleri Archi-Diocesis Strigoniensis ad Annum ad Christo nato MDCCCXXXII.
- ¹⁵ Zolnay László *Beethoven levele Rudnay prímáshoz* In Esztergom Évlapjai 1960. 175. o.
- ¹⁶ Eszkvti. 833.4.116
- ¹⁷ Seyler *Károly* (Buda, 1815. aug. 7. – Esztergom, 1884. dec. 10.), karnagy. zeneszerző. Seyler József karnagy fia. 1841–1884. között apja utódként az esztergomi főszékesegyház karnagya. Miséket (mintegy 35-öt), requiemeket, offertóriumokat, graduálékat, vesperákat stb. írt, összesen mintegy 300 darabot. Liszt Ferenc esztergomi miséjéhez ő írta betétként a graduálét, az offertóriumot, a Te Deumot és a templomszentelési antifónákat. Seyler Károly /1815–1884/ életrajza lásd Magyar Katolikus Lexikon.
- ¹⁸ Erdélyi Híradó 1837. július 22. 42. oldal
- ¹⁹ Feigler János és Seyler József lakcímei KEML Esztergom Város adókönyvei 1827–48.
- ²⁰ Eszkvtj. 1829/1092
- ²¹ *Németh András*: Esztergom szabad királyi város reformkori népoktatása In: Annales Strigonienses: Esztergom Évlapjai. Esztergom: Balassa Bálint Társaság, 1988. és KEML Eszkvtj. 829.2.53
- ²² Eszkvtj. 836.4.3
- ²³ Lásd 6. sz. jegyzet Kemény Miklós: Képek a régi Esztergomról - A polgári katonaság
- ²⁴ Eszkvtj. 1840/ 876, 1226,1346/8
- ²⁵ Eszkvtj. 1841/2488
- ²⁶ Seyler művei *Wurzbach* Biographisches Lexikon des Kaisertums Österreich XXXIV. Wien, 1877. 191–192. o.
- ²⁷ http://www.matyas-templom.hu/hun/kincsestar/hanganyag_frameset_jobb.html
- ²⁸ Pifkó Péter *A színházi élet kezdetei Esztergomban* Komárom-Esztergom Megyei Múzeumok Közleményei 4. sz. (Tata, 1991.) 33. oldal
- ²⁹ Seyler Károly hangversenyének műsorlapja 1839. június 1. Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár, Majer-gyűjtemény
- ³⁰ Éliás Márton (1815 – Esztergom, 1854) Születési helye ismeretlen, de kiváló szlovák nyelvtudása alapján feltételezhető felvidéki származása. Az esztergomi főszékesegyház zenésze volt, onnan került ének-zene tanárnak a Majer István által 1842-ben felállított esztergomi mesterképzőbe. A mesterképző a szabadságharc alatt megszűnt, és Éliás városi tanító lett.
- ³¹ Eszkvtj. 1844/738

- ³² Majer István (1811–1893) stagni választott püspök és nagyprépost. Tisztelői, olvasói István bácsi néven is emlegették. Az esztergomi bencés gimnázium elvégzése után egyházi pályára lépett, teológiai tanulmányait Esztergomban és Nagyszombatban végezte. 1838-ban káplán lett Esztergomban, ahol 1842-től a Mester-képző (tanítóképző) tanárává nevezték ki. 1850-ben Pest város összes nyilvános és magán elemi iskoláinak igazgatója lett. 1857–1866-ban Kürtön plébános. 1868-tól esztergomi kanonok, 1880-tól címzetes püspök. Szépen rajzolt, metszeteket készített. Írásai jelentek meg népnevelésről és az általános ismeretterjesztésről. Népszerű volt a hasznos tanácsokkal ellátott István bácsi naptára című műve.
- ³³ Käfer István *Nemzet és egyház a szlovák–magyar szellemi összefüggésrendszerben II.* In: Magyar Sion Új Folyam III. (XLV.) 2009/2.
- ³⁴ Majer István *Színadarabok az ifjúság számára.* Pest, 1846. Éliás Márton kottáival.
- ³⁵ Rummy Károly György (Igló, 1780 – Esztergom, 1847) jogtanár, evangélikus lelkész, irodalomtörténész, író, mezőgazdász, polihisztor. 1828. őszén Rudnay Sándor prímás Esztergomban a szeminárium magyar jog és statisztika tanárává nevezte ki. Részletes életrajzát Kőrösy László írta és adta ki 1880-ban.
- ³⁶ Honderű 1843. 12. szám 1843. március 25. 422–423. o.
- ³⁷ Honderű 1844. június 22.
- ³⁸ Eszkvtj. 1844/738
- ³⁹ Eszkvtj. 1844/851
- ⁴⁰ Eszkvtj. 1846/1805
- ⁴¹ Lásd 6. sz. jegyzet Kemény Miklós: Képek a régi Esztergomról – A polgári katonaság
- ⁴² *Hangászat* műsorlap, Beimel /Esztergom/ mérete 25x35cm Központi Ant. 122./128 tétel
- ⁴³ Riedl János (Sárisáp, 1824 – Esztergom, 1888.) Riedl Ignác és Holtzin Franciska fia. 1846-ban lett Esztergom-Vízivárosi kántortanító. 1856. után a vízivárosi templom karvezetője (kántora). 1846-tól volt az Esztergomi Főszékesegyház zenekarának tagja, mint gordonkás és mint másod-basszus énekes. Egyik fő szervezője volt a Zenei Körnek, amelynek 1885-ben karnagya is lett. 1884-ben Seyler Károly halála után, mint rangidős zenekari tag ideiglenesen a főszékesegyházi zenekar vezetője volt. Nekrológja: Esztergom és Vidéke 1888. február 23.
- ⁴⁴ Klinda Rezső Rudolf (1830–1903) tanító. Búrszentmiklóson (Pozsony vármegye) született, Klinda Mátyás és Szvoboda Teréz fia. Az esztergomi mesterképzőben (tanítóképző) szerzett 1859-ben tanítói oklevelet. Még abban az évben az esztergomi városi elemi iskola segédtanítója lett, majd később tanítója, 1886-tól igazgatója. A Főszékesegyház zenekarának hegedűse, az Esztergomi Dalárda alapítóinak egyike, 1886-tól az Esztergomi Belvárosi Plébánia karnagya.
- ⁴⁵ Vojnits Döme: *Az esztergomi káptalani iskola és gymnasium története.* 1–3. köt. Esztergom, 1897. 332 o.
- ⁴⁶ Vértes Zoárd *Az esztergomi Belvárosi temető sírlámpái mellől* Esztergom, 1944.

- ⁴⁷ Tardy László *Liszt Ferenc Esztergomi miséje* In: Várunk – A Budavári Főtemplom közösségének lapja 2006. október és Cséfalvay Pál: *Az esztergomi Bazilika felszentelési előkészületei* In: Miscellanae Ecclesiae Strigoniensis III – Emlékkönyv az esztergomi Bazilika felszentelésének 150. évfordulójára Bp. 2006.
- ⁴⁸ 1850-ben Szombathelyen már alakult dalárda, de az pár hónap múlva megszűnt, ezért azt 1863-ban újra kellett alapítani. 1852-ben Lugoson alakult dalegylet, majd 1858-ban átalakult dal-és zeneegyletté. L. *Dalár zsebkönyv 1865* Szerk. Felsmann János Pest, 1865.
- ⁴⁹ Thill Nándor (1821–1887) a Budapest-Lipótvárosi plébánia karnagya és magán-énektanár. 1852-ben magántanítványaiból szervezte meg az első négytagú férfi kórusát, majd két évi küzdelem után sikerült hivatalosan engedélyeztetnie az első magyar dalárdát. 1867-1870. között az első pesti állami gimnázium (mai jogutódja Berzsenyi Dániel gimnázium) énektanára is volt. *Elemi karénektan tanodák számára* címmel tankönyvet írt.
- ⁵⁰ Halász József, dabasi (Szekszárd, 1805 – Szekszárd, 1882) Jogot végzett, törvénytudós kiadóként dolgozott. A szabadságharcban Perczel Mór hadtestében őrnagy és főpénztárnok volt. 1849-ben Törökországon keresztül Angliába emigrált. Jersey szigetén élt, ahonnan 1858-ban tért haza. A kiegyezés után Tolna vármegye főszámvevője lett.
- ⁵¹ Ábrányi Kornél, idősebb /eredetileg Eördögh Kornél/ (Nyírábrány, 1822 – Budapest, 1903) zenei író, zeneszerző, zongoraművész, zenepedagógus. A XIX. század második felében a magyar zenei élet egyik legfontosabb szervezője. A Zenészeti Lapokat, az első magyar nyelvű zenei folyóiratot 1860-ban alapította, és 16 éven át szerkesztette.
- ⁵² Zenészeti Lapok 1861. 353. o.
- ⁵³ Ábrányi Kornél id. *Életem és korom – Az Országos Magyar Daláregyesület negyedszázados története* (Bp., 1892–98.)
- ⁵⁴ Erkel Ferenc (Gyula, 1810 – Budapest, 1893) magyar zeneszerző, karmester, zongoraművész, sakkmeister. A XIX. századi magyar zenei élet egyik nagy egyénisége.
- ⁵⁵ Mosonyi Mihály (korábban Brand Michael) (Boldogasszony, Moson vármegye, 1815 – Pest, 1870) zeneszerző, zenepedagógus és zenei újságíró. Elkészítette az *Esztergomi mise* négykezes zongorakivonatát, valamint Liszt Ferenc kérésére offertóriumot és graduált is komponált a miséhez. Rendszeresen foglalkozott újságírással, sajtóvitákban vett részt, és ezek során megfogalmazta a magyar zenei élet új, nemzeti irányának főbb célkitűzéseit. Élete utolsó éveiben már nem írt nagyobb szabású műveket, csupán kórusművek és dalok kerültek ki keze alól, ezeknek köszönhetően növekvő népszerűségét: a dalárdák sorban választották tiszteletbeli tagjukká.
- ⁵⁶ Reményi /korábban Hoffmann/ Ede (Miskolc, 1828 – San Francisco, 1898) zeneszerző, hegedűművész. Tanulmányait szülővárosában kezdte, 9 évesen már hangversenyzett. 1842. és 1845. között Bécsben, a konzervatóriumban folytatott zenei tanulmányokat. Húszéves korában Bécsből hazatérve részt vett a szabadságharcban. Görgei Artúr segédtisztje, majd kedvenc hegedűse lett. A szabadságharc leverése után Amerikába emigrált. Hegedűművészként tért vissza Európába, majd rövid idő alatt páratlan karriert futott be. 1860-ban amnesztiával hazatért Magyarországra. Ezután másfél évtize-

den keresztül központi szereplője a magyar zenei életnek. Gyűjtést kezdeményezett a Petőfi-szoboralapra, melynek érdekében koncertkörutat szervezett, s ennek bevételét, 67000 forintot a Petőfi-szobor és a közben megalakuló Széchenyi-szoboralap részére adományozta. 1875-től ismét Amerikában élt és csak hangverseny-körutakra járt vissza Európába.

- ⁵⁷ Engeszer (Éngesszer) Mátyás (Bonyhád, 1812 – Budapest, 1885) karnagy és zeneszerző. 1835-ben Kalocsán volt kántor, 1836-tól Pesten zenetanító. 1840-ben a Hangászegyleti Zenede (Nemzeti Zenede) tanára lett. 1846-ban a pesti belvárosi plébánia kántora, 1871-től belvárosi főtemplomi karnagy. 1870-ben Liszt-Egylet néven megalapította az első női énekkart, amely 1873-ban vegyeskarrá alakult át. Jelentékeny munkásságot fejtett ki a dalárdaügyek terén.
- ⁵⁸ A Magyar Daláregyesület történetének rövid összefoglalóját *id. Ábrányi Kornél* tette közzé a Vasárnapi Újság 1892. évi 33. számában, *A Magyar Daláregyesület jubileuma* című írásában.
- ⁵⁹ Bellovics Ferenc (Érd, 1835 – Budapest, 1902). Érden született, 1860-ban került Esztergomba, ahol az alreál iskola tanára lett. 1898-ban történt nyugdíjba vonulásáig ez maradt az első számú munkahelye, de időszakosan tanított a bencések főgimnáziumában, a vízivárosi polgári leányiskolában (számant és németet is), később gyorsírást a kereskedelmi iskolában. Gyönyörűen zongorázott. Egyike volt az 1865-ben létrejött esztergomi Dalárda megszervezőinek, és annak végig karnagya is volt. 1865-ben feleségül vette Seyler Károly főszékesegyházi karnagy lányát, Karolinát. 1883. május 28-án a Dalárda utódként megalakult a Dal- és Zenekedvelők Egyesülete, amelynek zeneigazgatója lett 1886-ig. 1898-tól gyengülő egészsége miatt teljesen visszavonultan élt. Részletes életrajzi adatai nekrológiájában: Esztergom és Vidéke 1902. május 1.
- ⁶⁰ Bellovics Imre zeneszerző, karnagy (Budafok, 1847 – Budapest, 1921.) Esztergomban érettségizett 1865-ben, majd a prágai konzervatóriumban J. Krejcinél orgonaművészi, Bedrich Smetanánál zeneszerzői tanulmányokat folytatott (1865–1867). Tanulmányai befejezése után Pesten telepedett le és 1867–1880. között polgári iskolai ének- és zenetanár volt. A Nemzeti Zenede zongoratanára (1880–1882), egyúttal a Budapesti Zenekedvelők Egylete igazgató-karnagya (1881-től) lett. A századfordulón rendszeresen vezényelte a kor legismertebb fővárosi egyesületeinek kórusait (Országos Magyar Daláregyesület, Pesti Nemzeti Dalkör, Budai Dalárda stb.). Kórusaival a magyar oratórikus zene úttörője volt.
- ⁶¹ Demény Dezső (Budapest, 1871 – Budapest, 1937.) római katolikus pap, író, zeneszerző, karnagy. 1893-ban szentelték pappá. 1894-től Budapesten élt, több plébánián káplán, emellett gimnáziumi hittanár volt. 1913-tól a Szent István-bazilika karnagya, 1926-1930. között az Országos Magyar Cecília Egyesület elnöke, 1926-1928. között a Zeneművészeti Főiskola tanára.
- ⁶² Esztergom és Vidéke 1888. január 22., 1892. október 30. és 1893. február 23.
- ⁶³ Feigler Viktor /használta a Győző és a Géza nevet is/ (Esztergom, 1842 – Esztergom, 1874.) zeneszerző, a pesti Zenede tanára. Feigler János prímási építőmester fia. Zenei nevelését előbb nagyapja, Seyler József, majd Éliás Márton, annak 1854-ben történt halálát követően Seyler Károly végezte. 1854-ben kimaradt a gimnáziumból

és csak a zenetanulással foglalkozott. Tizennégy éves korában már rendszeresen orgonált a főszékesegyházban, és ekkor írta első miséjét is, amit a főszékesegyházban be is mutattak. 1858-tól a bécsi Zeneakadémián tanult, Mestere Simon Sechter, a zeneelmélet kiemelkedő tudósa, a zenekari tanára Joseph Hellmesberger volt. 1861-ben kiváló minősítéssel fejezte be tanulmányait. Féléves lipcsei tanulmányút után hazatért, és Pestre költözött. Rövidesen a pesti Unió dalegylet karnagya lett, majd 1864-től a nemzeti Zenede zeneszerzés és összhangzattan tanára volt. Több mint száz zeneműve ismert, szakcikkei rendszeresen jelentek meg az Apolló című zenei újságban. 1874-ben halt meg egy ausztriai kiránduláson szerzett tüdőgyulladásban. Részletes életrajzát és működését lásd Szalai B.–Szalay K. *A Feiglerék – Egy esztergomi polgárcsalád története* Esztergom, 2012. 244–251 o.

- ⁶⁴ Esztergomban Feigler János (1795–1876, felesége Seyler Katalin, Seyler József karnagy lánya) prímási főépítőmesternek hét felnőtt fia volt, közülük hárman a prímási uradalom gazdatisztjei voltak: a legidősebb, *Sándor* /tenor hangvezető/ (1827–1893), továbbá *József* (1831–1888) és *Miklós* (1833–1902). *Gusztáv* (1829–1907) a bécsi Akadémián tanult, káptalani főépítész lett, kisebb egyházi zeneműveket is komponált. Ifjabb *János* (1832–1902) szolgabíró, árvaszéki ülnök, művészien hegedült és kisebb zeneműveket is szerzett /OSZK Zeneműtár Ms. mus. 11.533/. *Ede* (1844–1884) vármegyei tisztviselő, cimbalomművész, basszista hangvezető és szintén ismertek kisebb zenei alkotásai. A már említett *Viktor* (1842–1874) zeneszerző és a pesti Zenede tanára. Zenei tehetségüket anyai nagyapjuk, Seyler József, az esztergomi főszékesegyház első karnagya, majd Éliás Márton zenetanár és Seyler Károly fejlesztette.
- ⁶⁵ Esztergom és Vidéke 1884. augusztus 12.
- ⁶⁶ Esztergomi Újság I. évf. 1863. április 5.
- ⁶⁷ Esztergomi Újság I. évf. 1863. november 25. és 29.
- ⁶⁸ Schleiffer Mátyás (1827–1887) Esztergomi vendéglős, előbb a Lőrinc utcában volt kávéháza, majd 1865-től az esztergomi Fürdő szálló bérlője volt. Hosszú évekig ő adott otthont a Dalárda összejöveteleinek.
- ⁶⁹ Esztergomi Újság II. évf. 1864. március 14.
- ⁷⁰ Szabadi Frank Ignác (Pápa, 1825 – Máriabesnyő, 1876) zeneszerző, vendéglős. Zenei őstehetség, aki mérnöki pályára készült, majd a Pápai Református Kollégium, később rövid ideig a bécsi konzervatórium növendéke is volt. Tanulmányait megszakítva beutazta Európát és Észak-Afrikát. A szabadságharcban főhadnagyként vett részt, később apja vendéglőjét vette át Pápán. Az 1860–1863-as években a pápai kollégium diákjait tanította zenére, a cigányokat pedig hangjegyolvasásra. 1863-ban zenei körutat tett Magyarországon, bemutatta a *hangbalom*-nak nevezett hangszer (húros harmóniumot), majd Budapesten telepedett le. 1865-ben zeneműkedvelő társulatot, 1869-ben pedig 8 tagból álló daltársulatot szervezett, a Zenészeti Lapokban pedig operettekre és színművekre hirdetett pályázatot. A híres Komlókert vendéglő bérlőjeként hozzájárult Pest magyarosításához. Vendéglőjében magyar dalárdákat is felléptetett, de nem zárkózott el politikai rendezvényektől sem. Élete végén a besnyői klostromban élt. Korának népszerű zeneszerzője volt. Főképpen magyar népdalokat, csárdás zenét, cimbalomdarabokat komponált. Zenéjére dalolják Petőfi *Befordultam a konyhába* c. versét.

Nótái még: *Nem loptam én életemben* és *Nagy a feje, búsuljon a ló*. Írt csárdásokat, *Plevna* vagy *Török-Magyar indulóját* Massenet hangszerelte 1877-ben, és Liszt Ferenc is felhasználta.

- ⁷¹ Esztergomi Újság II. évf. 1864. május 6.
- ⁷² Plotényi Nándor (Munkács, 1844 – Budapest, 1933.) hegedűművész, földbirtokos. Reményi Ede fedezte fel tehetségét 1862-ben, később mint Reményi zongora-kísérője szerepelt. 1867-ben tartotta első önálló hegedűestjét Pesten. 1870-től a Nemzeti Színház zenekarának hegedűse. Később Párizsban telepedett le, ahol megnősült. A művészi pályától visszavonulva előbb a birtokán Nagyláziban élt, majd Budapestre költözött. Több sikeres hangverseny körutat tartott Európában, számos hegedűre írt zeneműve jelent meg.
- ⁷³ Esztergomi Újság III. évf. 1865. január 15. és március 5.
- ⁷⁴ MNL OL BM K 150 26703/1883
- ⁷⁵ Burány János (1836–1893.) ügyvéd. Esztergomban született, 1855-ben érettségizett az esztergomi bencés gimnáziumban. A pesti egyetemen tanult jogot és szerzett ügyvédi diplomát. 1862-ben nyitotta meg ügyvédi irodáját Esztergomban. 1867. áprilisban városi ügyésznek választották. 1868-ban megnősült, felesége Pál Mária. A városi árva-pénztár szabálytalan kezelése miatt távozott hivatalából, az 1880-as évek elején hosszú vizsgálat folyt emiatt ellene. A későbbiekben ismét ügyvédként dolgozott, de tagja maradt halálig a városi képviselőtestületnek. 1887-ben jelent meg munkája *Esztergom talajvizéi s a vízvezetékek* címmel. Az Esztergom körüli szénbányák feltárásának is kezdeményezője volt, szorgalmazta a Budapest–Esztergom vasútvonal megépítését, ezekről több cikke jelent meg az Esztergom és Vidékében, amelynek állandó munkatársa volt.
- ⁷⁶ Kruplanicz Ödön (1840–1868.) jogász. Kruplanicz Simon gazdatiszt és Somogyi Franciska fia. 1857-ben érettségizett a bencés gimnáziumban. A pesti egyetemen szerzett jogi diplomát. Visszatérve Esztergomba vármegyei szolgálatba állt. 1867. őszén, a kiegyezést követő vármegyei önállóság visszaállítása során megválasztották Esztergom vármegye főjegyzőjének, de pár hónap múlva, 1868. júniusában meghalt.
- ⁷⁷ Jagasics Sándor (1808–1867. után) Esztergomban előbb Kopácsy József érsek titkára, majd káptalani főügyész, 1848-ban pedig a vármegye egyik országgyűlési követe volt. 1849. augusztusban Esztergom vármegye királyi biztosa, majd rövidesen császári megyefőnöke, és a kiegyezésig a Helytartóság egyik helyettes vezetője volt. Meggyőződéses uralkodó-párti és erősen konzervatív, de közutálatnak örvendő hivatalát emberi tisztességgel, jóindulattal és a kultúra iránti elkötelezettséggel ellátó ember volt. Tisztességesen gondoskodott a szabadságharc Esztergomban elhelyezett sebesült katonáinak ápolatásáról és több esztergomi embert, köztük Kollár István belvárosi plébánost is megmentett a szabadságharcban történt részvétel következményeitől. Esztergom városa számos előremutató eseményt köszönhet neki: komoly szerepe volt a bencés főgimnázium létrehozásában, a Reáltanoda felépítésében, az árvaellátás ügyének rendezésében, engedélyezte a Kaszinó újraindulását és szintársulatok esztergomi fellépését. A kiegyezés utáni sorsa ismeretlen.

- ⁷⁸ Az esztergomi Dalárda alapszabályának eredeti példányai MNL KEML IV.B 964 2669 és MNL OL BM K 150 26703/1883 iratköteg; nyomtatott példánya *Az esztergomi Dalárda alapszabálya* Esztergom, 1865. Főszékesegyházi Könyvtár, Esztergom, Majer gyűjteményben több példány közülük M416/27 és M786/7.
- ⁷⁹ Szántófy /Ackermann/ Antal (Pécs, 1813 – Esztergom, 1880.) esztergomi kanonok. A teológiát a bécsi Pázmáneumban végezte, 1836. június 27-én szentelték pappá. Budán volt káplán, majd Pesten volt több helyen plébános, 1854-ben lett budavári plébános. 1861-ben esztergomi kanonokká és a központi papnevelő kormányzójává nevezték ki. 1865-ben az esztergomi főszékesegyház plébánosa, 1870-ben nógrádi főesperes, 1874-ben szenttamási prépost lett. Az esztergomi Dalárda első elnöke volt. Szántófy Batthyányi Lajos temetésének történetét leírta és a kéziratot a Dalárdának ajándékozta, amely 1923-ban a Dalárda hivatalos megszűnéskor az irattárával együtt vagy egy levéltárba, vagy a Dalárda egyéb tárgyaival a jogutódhoz kerülhetett. Az Esztergom és Vidéke 1883. évi 53. számában a kéziratot teljes terjedelmében közölte.
- ⁸⁰ MNL KEML IV.B 964/2668 Dalárda jegyzőkönyv 3. o. és Esztergomi Újság III. évf. 1865. augusztus 27.
- ⁸¹ Zubcsek Mihály (1838–1891) 1861-ben lépett az érsekség szolgálatába. Simor János primás nővérének a leányát vette feleségül és a primás unokaöccsével, az 1879-ben Esztergomban letelepedet dr. Rapcsák Imrével (később primási főorvos, a Simor kórház első igazgatója) a primás bizalmi emberei közé tartozott. 1874-től érseki főpénztáros. 1887-ben súlyosan megbetegedett, külföldön, Reichenauban kezelték, de munkaképességét többé nem nyerte vissza.
- ⁸² Takács Géza, kis-jókai (1837–1891) Takács István Esztergom 1848-1861. közötti polgármestere és Pócs Rozália fia. A gimnáziumot Esztergomban 1854/55-ben, a jogot a pesti egyetemen végezte el. A város szolgálatába állt, 1875-től haláláig főjegyző volt. Szerkesztette az *Országgyűlési leveleket* (Esztergom, 1869.), amelyet báró Baldácsy Antal adott ki. 1890-ben a szőlő betegségről (peronospora) írt könyve jelent meg.
- ⁸³ Felsenburg Gyula esztergomi kereskedő, az Izraelita Ruházó Egyesület elnöke. Egyes források szerint Balassagyarmaton született, Felsenburg Tivadar kereskedő fia. Művészi zongorázott és nagyon jól rajzolt, festett. Idős korában elköltözött Esztergomból (Balassagyarmatra?), 1921-ben még élt.
- ⁸⁴ Helcz Antal dr. (1843–1916) jogász, polgármester. Esztergomban született, Helcz János bőrkereskedő és Szegesdy Erzsébet fia. A bencés gimnáziumban tanult, majd belépett az esztergomi szemináriumba, amit két év után elhagyott. Pesten szerzett jogi diplomát. Esztergom városánál helyezkedett el, először jegyző, majd városi főügyész. 1886. október 24-én Esztergom szabad királyi város polgármesterévé választották. Polgármestersége alatt épült a szentgyörgymezei iskola, az árvaház (1890), az érseki kórház, a Szent Anna zárda és elemi iskola, az óvónőképző, elkészült az Esztergom–Almásfüzitő-vasútvonal, a Zsinagóga, a Mária Valéria híd, ám az utóbbi kettőt már csak lemondása után adták át ünnepélyesen a forgalomnak. 1895. júniusában a kórház pénzügyeinek kezelése miatt a sikkasztás gyanúját fogalmazták meg ellene, ezért lemondott a polgármesterségről.

- ⁸⁵ Hübschl Sándor (1840–1912) tanító. Esztergomban született, Hübschl Antal Esztergom vármegye főorvosa és Haubenthaller Teréz fia. 1857-ben a bencés gimnáziumban érettségizett, majd elvégezte a tanítóképzőt. 1859-től az esztergomi belvárosi elemi iskolában tanított. 1889-ben tanítói munkájáért megkapta az Arany Érdemkereszt kitüntetését. 1901-ben ment nyugdíjba.
- ⁸⁶ Liszt Ferenc (1811–1886) a 19. századi romantika legjelentősebb magyar zeneszerzője és minden idők egyik legnagyobb zongoraművésze, karmester és zenetanár. A világ legnagyobb komponistái között tartják számon.
- ⁸⁷ Zenészeti Lapok 1865. július 27. és *Kőrösy László* Esztergom – Almanach, Esztergom, 1887. 398. o.
- ⁸⁸ A pesti dalárdatalálkozó eseményeiről részletes beszámolók Zenészeti Lapok 1865. augusztus-szeptemberi számaiban.
- ⁸⁹ Mátray /Rothkrepf/ Gábor (Nagykáta, 1797 – Budapest, 1875) zenetörténész, zeneszerző, a Magyar Tudományos Akadémia tagja. 1828. és 1832. között írta első zenetörténeti művét, a *A' Musikának Közönséges Története* című munkáját, amiért 1833-ban az MTA levelező tagjává választották. 1833-ban megindította *Regélő – Honművész* címen az első magyar szépirodalmi folyóiratot. 1837-ben jegyzőként vett részt a neves könyvgyűjtő, Jankovich Miklós hatalmas gyűjteményének átvételében és feldolgozásában a Széchényi Könyvtár számára. Amikor a Nemzeti Színház 1837-ben megnyílt, a színházi megyei bizottság őt választotta meg igazgatónak, de csak rövid ideig maradt ebben az állásban. József nádor a Nemzeti Múzeum egyes gyűjteményeinek rendezésével őt bízta meg, majd 1846-ban a Széchényi Könyvtár őrévé nevezte ki, s e hivatalát közel 30 évig viselte.
- ⁹⁰ Volkman Róbert (Lommatzsch, Szászország 1815 – Budapest, 1883) német származású magyar zeneszerző, zenepedagógus, karmester. Édesapja templomi karmester volt, ő kezdte fiát zongorázni és orgonálni tanítani, később August Ferdinand Anackernél zeneszerzést tanult, majd zenei tanulmányokat folytatott Lipcsében, Carl Ferdinand Becker tanítványaként. Pályafutását Prágában kezdte énektanárként, majd 1841-ben költözött Pestre, ahol magán zenetanár lett. 1858-tól Heckenast Gusztáv nyomdász, kiadó a kedvéért külön zeneműkiadó osztályt létesített, melynek vezetője volt. 1875-től az Zeneakadémián zeneszerzést tanított. Zeneszerzőként mindvégig tudatosan a német romantika stílusát követte.
- ⁹¹ MNL KEML IV.B 964/2668 Dalárda jegyzőkönyv 12. o.
- ⁹² Esztergomi Újság III. évf. 1865. szeptember 3.
- ⁹³ Főszékesegyházi Könyvtár, Esztergom, Majer gyűjtemény több példány pl. M632/16.
- ⁹⁴ Brinkmann Antal (Esztergom, 1827 – Ipolyság, 1901.) bíró. Brinkmann Henrik és Gulrik Barbara fia. Az esztergomi bencés gimnáziumba járt, majd jogot tanult. Az esztergomi járásbírósnágnál helyezkedett el. 1859-ben az esztergomi Kaszinó titkárává választották. Az 1867-es kiegyezés után a megszervezett megyei törvényszék bírója lett. Az 1871-ben életbelépett új bírósági rendszer létrehozta a magyar királyi törvényszékek hálózatát. A törvényszéki székhelyekért folyt versengésben azon-

ban Esztergom lemaradt, és az Győrbe került. 1877-ben megválasztották a város polgármesterének, amiről szinte azonnal lemondott és helyette Palkovics Károly lett a polgármester. Brinkmann Antalt 1877. végén áthelyezték a győri törvényszékhez, 1879-ben már annak helyettes elnöke. Esztergomi kötődését azonban megtartotta, a Dalárda jogutódjának végig pártoló tagja maradt. 1881-ben áthelyezték a budapesti törvényszékre, onnan ment nyugdíjba Ipolyságra, ott halt meg.

- ⁹⁵ Az esztergomi Dalárda jegyzőkönyve az MNL Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat Levéltárában van. Jelzete: MNL KEML IV.B 964/2668 Dalárda jegyzőkönyv
- ⁹⁶ Zenészet Lapok 1865. 406. o. és Fővárosi Lapok 1865. szeptember 16.
- ⁹⁷ Esztergomi Újság III. évf. 1865. szeptember 12.
- ⁹⁸ Esztergomi Újság IV. évf. 1866. január 5.
- ⁹⁹ Sipos/s/ Antal (Ipolyság, 1839 – Révfülöp, 1923) zeneszerző, zongoraművész. 1854–58. között a pesti Nemzeti zenedében tanult, majd Liszt Ferenc meghívta magához Weimarba, ahol két évig az ő tanítványa volt. Több hangversenykörútja volt Magyarországon és Európában. 1874-től magán zeneakadémiája volt Budapesten.
- ¹⁰⁰ Hagyi Krisztina. Bécsben Adel Passy-Cornet magán énekiskolájában tanult éneket. 1876-tól a madridi opera énekesője volt.
- ¹⁰¹ Szuk Róza, Matlekovics Sándorné (1844–1921) gordonkaművész. Szuk Lipót gordonkaművész, a nemzeti zenede tanárának lánya. 1857–1870. között több magyarországi és pár külföldi hangversenykörúton lépett fel.
- ¹⁰² Szuk Róza Műsorlap Főszékesegyházi Könyvtár, Esztergom, Majer gyűjtemény M489/315.
- ¹⁰³ Zimay László (Gyöngyös, 1833 – Budapest, 1900) zeneszerző, karnagy. Zenére először katonakarmester apja tanította. 1855-ben Mosonyi Mihály tanítványa lett Pesten. A Pest-budai Dalárda, majd a Nemzeti Dalkör karnagya, végül a Nemzeti Zenede zongoratanára volt (1887). Dalai rendkívüli népszerűek voltak, zongoraművei a korának német romantikus irányzatát tükrözik.
- ¹⁰⁴ Szénfy /Kohlmann/ Gusztáv (Nyíregyháza, 1819 – Miskolc, 1875) zeneszerző. Apjától, Kohlmann Sámuel evangélikus tanítótól tanult zongorázni. A Tudományos Akadémia megbízásából népdalkutatásokat végzett, majd zenetanár volt Nyíregyházán és Miskolcon. Legismertebb munkája *Karének Sz. István királyról vegyes és férfi karra.* /Eger, 1860./
- ¹⁰⁵ Zenészet Lapok 1867. július 14.
- ¹⁰⁶ Madarassy Pál, írói álnevéen Taray Pál (Eger, 1828 – Budapest, 1903.) ügyvéd, pénzügyminisztériumi tisztviselő, bankár, főrendiházi tag. Tarnay Pál név alatt vígjátékokat, operettekét és dalműszövegeket is írt. Sokat tett Buda magyarosításának ügyéért, több éves küzdelemmel elérte, hogy a Budán Ofener Sängnerhort név alatt ismert német dalegylet 1864-ben átalakuljon a Budai Dalárdává, amelynek elnöke is lett.
- ¹⁰⁷ Zenészet Lapok 1869. december 5.
- ¹⁰⁸ Pesti Napló 1868. április 24.

- ¹⁰⁹ A díszalbum nem került elő sem az esztergomi Simor könyvtárban, sem a Prímási Levéltárban.
- ¹¹⁰ MNL KEML IV.B 964/2668 Dalárda jegyzőkönyv 33–39. o.
- ¹¹¹ Zenészeti Lapok 1868. július 25.
- ¹¹² Feigler Janka-Johanna, Márkus Józsefné (1858–1931). ifj. Feigler János lánya Zongoraművésznőnek készült, kislánként Bellovics Ferenc tanította, majd Pesten rövid ideig Ábrányi Kornél, majd a Zeneakadémia megalapításától Liszt Ferenc tanítványa lett. 1877-ben felhagyva a művészi pályát hozzáment Márkus Józsefhez, aki később Budapest első főpolgármestere lett.
- ¹¹³ Zenészeti lapok 1868. augusztus 2.
- ¹¹⁴ Schmidt Péter (Grábóc, 1799 – Pécs, 1874.) karnagy, zeneszerző, zenetanár. 1815-től segédtanítóként dolgozott Mohácson. 1828-ban zeneszerzést és orgonálni tanult Lickl János Györgytől a pécsi székesegyház orgonistájától. 1861-ben az egyik alapítója volt a Pécsi Dalárdának. Elsősorban egyházi zenét írt, és zenei tankönyveket, segédleteket publikált.
- ¹¹⁵ Forster Jánosné Fehér Anna (1817–1892) Forster János prímási és főkáptalani jószágkormányzó felesége. Forster Jánost Kopácsy József prímás hozta Esztergomba a veszprémi püspökségtől, feleségét alig két hónappal élte túl.
- ¹¹⁶ Zenészeti Lapok 1868. 767–768 és 792–793 o.
- ¹¹⁷ Zenészeti lapok 1868. szeptember 20.
- ¹¹⁸ Zenészeti Lapok 1868. november 8.
- ¹¹⁹ A debreceni dalárdatalálkozóról több újság is részletesen beszámolt, említjük közülük Vasárnapi Újság 1868. szeptember 27. és október 4., Debreczeni Lapok, 1868. szept. 27. 39. szám, Alföldi Hírlap 1868. szeptember 19. és szeptember 21., Politikai Újdonságok 1868. szeptember 30.
- ¹²⁰ A serleg Gyulán, az Erkel Ferenc Múzeumban van, leltári száma H. 59.32.1. A serleg szerepel az esztergomi Dalárda neve is.
- ¹²¹ Huber /később Hubay/ Károly (Varjas, 1828 – Budapest, 1885.) hegedűművész, zeneszerző és zenepedagógus. Zenei tanulmányait Aradon végezte. 1844-ben lett a pesti Nemzeti Színház hegedűse, 1851-ben a bécsi operaház, 1852–71-ben a pesti Nemzeti Színház hangversenymestere, 1857-ben vonósnégyes-társaságot alapított, mellyel népszerűsítette a kamarahangversenyeket Pesten. 1852-től a Nemzeti Zenede, 1884-től Liszt Ferenc támogatásával a zeneakadémia hegedűtanára lett.
- ¹²² Nyír-Szabolcs megye és a Hajdú Kerület Közlönye 1868. szeptember 26.
- ¹²³ Zenészeti Lapok 1868. július 5. és 1869. január 3. és Esztergom és Vidéke 1902. május 1. Bellovics nekrológ Esztergom és Vidéke 1902. május 1.
- ¹²⁴ Komlóssy Imre (Debrecen, 1813 – Debrecen, 1879.) Jogász, földbirtokos. 1848-ban nemzetőr őrnagy, a szabadságharc után kötél általi halálra ítélik, ám Haynau utolsó hivatalos intézkedéseként harmincad magával amnesztiában részesül. Az 1850-es években törvényszéki ülnök, majd az 1860-as évektől minden energiáját szülővárosa,

Debrecen felvirágoztatására fordította. Lajos testvérével együtt alapította a Debreczeni Dalegyletet, melynek elnöke is volt, és ő volt az 1868-ban sikeres országos dalárdaünnepély szervezőbizottságának az elnöke.

- ¹²⁵ MNL KEML IV.B 964/2668 Dalárda jegyzőkönyv 51. o.
- ¹²⁶ Névsorukat lásd a Dalárda album mellékletben.
- ¹²⁷ Beszédes Sándor (Székesfehérvár, 1831 – Wönishafen, Bajorország, 1889.) Esztergomi fényképész. 1868. januárjában telepedett le Esztergomban. Tagja volt a város képviselő-testületének és munkatársa az Esztergom és Vidéke című lapnak. Könyvatos sokszorosítási eljárására, a „fényvéset”-re az Osztrák–Magyar Monarchia területére szóló szabadalmat kapott, és elnyerte az 1873-as bécsi világtalálkozó érmét.
- ¹²⁸ Az emlékalbum ma a debreceni Déri Múzeumban található. Fotótári száma: 3137P – 3185P, tartalmát a mellékletben ismertetjük.
- ¹²⁹ Zenészeti Lapok 1869. január 3. 223.o.
- ¹³⁰ Főszékesegyházi Könyvtár, Esztergom, Coll.II.22.15.; Coll.II.45.23. és Majer gyűjtemény M 770/10. Esztergomi Dalárda tagnévsora M110/37.
- ¹³¹ Ferenczy Jakab /Jákó/ (1811–1884) bencés szerzetes. Az esztergomi bencés gimnázium igazgatója 1852–1873. között.
- ¹³² Esztergomi Újság III. évf. 1865. március 19.
- ¹³³ Értesítő a pannonhalmi Sz. Benedek-rend esztergomi Főgymnasiumáról az 1864/65. tanév végén. Az értesítőben részletes beszámoló van a heti próbákról, a hangszervásárlásról, a zenei oktatásban részt vevőkről és a hangversenyéről.
- ¹³⁴ Értesítő a pannonhalmi Sz. Benedek-rend esztergomi Főgymnasiumáról az 1868/69 és 1879/80. tanév végén OSZK Ért. 693
- ¹³⁵ Vojnits Döme *Az esztergomi káptalani iskola és gymnasium története.* 1–3. köt. Esztergom, 1897. 333. o.
- ¹³⁶ Esztergomi Újság III. évf. 1865. május 7.
- ¹³⁷ Műsorozat 1869. február 8. Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár, Esztergom, Majer-gyűjtemény M611/40.
- ¹³⁸ Zenészeti Lapok 1869. február 21.
- ¹³⁹ Zenészeti Lapok 1869. június 6.
- ¹⁴⁰ Nagy Jakab, vagy Tilinkós Nagy Jakab Az 1850-es évek végén feltűnő tilinkó-művész, aki az elkövetkezendő évtizedekben beutazta az egész országot és fellépéseivel nagy sikereket aratott. 1861-ben ausztriai körútja során fellépett a Theater auf der Wieden-ben is. Esztergomban később 1873-ban újra fellépett a Fürdő vendéglőben. 1887-ben még volt fellépése Nyíregyházán. Egyes források szerint Genfben élő fogorvos fiánál halt meg.
- ¹⁴¹ Zenészeti Lapok 1869. június 28. 613–614. o.
- ¹⁴² Zenészeti Lapok 1869. augusztus 29. Brinkmann Antal felszólalása a közgyűlésen 760–764 o.

- ¹⁴³ Zenészeti Lapok 1869. december 12. 173. o.
- ¹⁴⁴ Zenészeti Lapok 1870. január 23.
- ¹⁴⁵ Zenészeti Lapok 1870. május 29. Ebben a számban megjelent Ábrányi Emil verse is. 530–532 o. A Fővárosi Lapok 1870. május 21. száma közli a hangverseny teljes műsorát.
- ¹⁴⁶ Zenészeti Lapok 1870 július 17.
- ¹⁴⁷ Zenészeti Lapok 1870. július 31. és augusztus 28. Az esztergomi résztvevők névsorával.
- ¹⁴⁸ A Zenészeti Lapok 1870. augusztus 28, szeptember 4, 11. és 18. száma részletesen beszámol a szervezési nehézségekről és a találkozói eseményeiről.
- ¹⁴⁹ Zenészeti Lapok 1870. szeptember 4.
- ¹⁵⁰ Zenészeti Lapok 1870. október 2.
- ¹⁵¹ Az emléklap a Liszt Ferenc Emlékmúzeum gyűjteményében van, ltsz. AD 002. A Zimay László tiszteletbeli tagnak 1870. március 20-án kiállított emléklap a Mezei gyűjteményben /Esztergom/ található.
- ¹⁵² Zenészeti Lapok 1870. november 20.
- ¹⁵³ Zenészeti Lapok 1872. július 12. 655. o.
- ¹⁵⁴ Székács József (Orosháza, 1809 – Budapest, 1876) evangélikus szuperintendens, író, az MTA tagja, országgyűlési képviselő.
- ¹⁵⁵ Zenészeti Lapok 1872. 806. o.
- ¹⁵⁶ Fővárosi Lapok 1872. október 22.
- ¹⁵⁷ Kőrösy /Kucsera/ László (Esztergom, 1856 – Dömös, 1918) tanár, újságíró, író. Apja Kucsera Vencel orgonakészítő mester volt. A gimnáziumot szülővárosában, az egyetem Budapesten végezte. Irodalmi szakokból doktorált, majd tanári oklevelet szerzett. 1882-ben lett Esztergomban a reáliskola tanára, majd 1892-től a budapesti V. kerületi állami főreáliskolában tanított. Nyugdíjas éveit Dömösön töltötte. 1879-ben szeptemberében vette át a frissen alapított Esztergom és Vidéke újság szerkesztését, amit 1892-ig végzett. Számtalan Esztergom helytörténetére vonatkozó írást tett közzé, ezért „Esztergom krónikásaként” is emlegetik. Emellett regényeket, verseket írt, és számos könyvet szerkesztett. Legismertebb műve. *Esztergom – Történeti emlékkönyv* /Esztergom, 1888./ Életrajza: Kőrösy László *Diákkori naplóm* (Szerk. Szalai Béla) – Libri Veteres Strigonii 5. Esztergom, Laskai Antikvárium, 2016.
- ¹⁵⁸ Kőrösy László *Diákkori naplóm* Libri Veteres Strigonii 5. Esztergom, Laskai Antikvárium, 2016. 41. o.
- ¹⁵⁹ Zenészeti Lapok 1873. február 2. 30. o.; *Eredeti tudósítás* Főszékesegyházi Könyvtár, Esztergom, Majer gyűjtemény M489/208. és *Műsorlap* 1873. március 25. Főszékesegyházi Könyvtár, Esztergom, Majer gyűjtemény M489/127.
- ¹⁶⁰ Budapesti Közlöny 1873. november 1.
- ¹⁶¹ Tudósítás a hangversenyéről Zenészeti Lapok 1874. május 17. A műsorlap: Főszékesegyházi Könyvtár, Esztergom, Majer gyűjtemény M489/154.

- ¹⁶² Feigler Károly (Esztergom, 1855 – Esztergom, 1911) banktisztviselő, tenorénekes. Ifjabb Feigler János fia, Feigler Janka bátyja. 1880-ban a kolozsvári dalárdatalálkozón olyan hatalmas sikert aratott beugróként Huber Károly *Fobászáznak* előadásával, hogy a helyi nemzeti Színház azonnal szerződtette. Ám pár hónap múlva hazatért Esztergomba. Bohém természetű ember volt. 1882-ben egy évig a budapesti Népszínháznál volt, de azt is elhagyta. 1884. elején váratlanul megnősült, ezzel további hivatásos művészi ambícióit is feladta, de szólóénekesként továbbra is rendszeresen fellépett Esztergomban. Gyönyörű hangja miatt helybeli rajongói „esztergomi Perottinak”, „Esztergom pacsirtájának” és „a Dalárda filemüléjének” nevezték.
- ¹⁶³ Zenészet Lapok 1874. július 5.
- ¹⁶⁴ Esztergom I. évf. 1874. augusztus 30.
- ¹⁶⁵ Györffy Iván csík-csatószegei (1830–1883) tanító. Erdélyben, Mező-Mocson (Kolozs m.) született, a gimnáziumot Kolozsváron fejezte be. Az 1848/49-es szabadságharcban az Ormay-féle vadász-ezredben szolgált. 1849. decemberben tett tanítói vizsgát. 1867-ig Erdélyben több helyen, majd Zentán volt tanító. 1867-ben Simor János érsek kinevezte a vízivárosi érseki elemi iskola főtanítójának. Számos népszerű tankönyvet írt, székely-magyar szószedete pedig kéziratban maradt fenn. Ő alapította mintegy 4000 kötettel Esztergom első kölcsönkönyvtárát.
- ¹⁶⁶ Esztergom I. évf. 1874. szeptember 6.
- ¹⁶⁷ Feichtinger Sándor (1817–1907) orvos, botanikus. Esztergomban született és végezte a gimnáziumot, 1840-ben szerzett orvosi diplomát Budán. Esztergom város főorvosa, majd a városi kórház igazgató főorvosa volt. Kiváló botanikus is volt, 8000 fajból álló növénygyűjteménye és hatalmas botanikai könyvtára volt. Több botanikai művet írt, közülük a leghíresebb *Esztergom megye és környékének flórája* címmel 1899-ben jelent meg. 1884-ben írt *Önéletírásá-t* a Magyar Tudománytörténeti Intézet adta ki 2005-ben.
- ¹⁶⁸ Kőrösy László *Diákkori naplóm* Libri Veteres Strigonii 5. Esztergom, Laskai Antikvárium, 2016. 49. o
- ¹⁶⁹ Kucsera Vencel (Pardubice, Csehország 1825 – Esztergom, 1883) orgonakészítő és hangszerjavító mester. Kőrösy László édesapja. Prágában előbb az asztalos, majd orgonakészítő mesterséget tanulta ki, ezután vándorló mesterlegényként Bécsben volt. Az orgonaépítő szakmát kitanulva Salzburgban Ludwig Moser orgonaépítő mester alkalmazta műhelyében. 1848-ban jött Magyarországra, ahonnan nagyapja vándorolt ki Csehországba. 1851-ben telepedett le Esztergomban, ahol orgonaépítő műhelyt nyitott. Haláláig a Főszékesegyház Moser-orgonájának karbantartója is volt.
- ¹⁷⁰ Kőrösy László *Diákkori naplóm* Libri Veteres Strigonii 5. Esztergom, Laskai Antikvárium, 2016. 20. o.
- ¹⁷¹ Ekkert Irma. (Bajna, 1848 – 1903. után) tanítónő. Apja, Ekkert Antal a gróf Sándor család orvosa volt. 1870-ben nyitott 6 osztályos magán leányiskolát Esztergomban, ahol akkor már több magán leányiskola is működött. 1879-ben a közoktatásügyi miniszter engedélyével az iskola átalakult 8 osztályossá, hivatalos elnevezéssel „nyilvános-

sági joggal felruházott elemi és polgári magán leánytanintézeté”. A öt elemi osztály után három polgári osztály következett. Ekkor az iskolában hat tanító működött, többségük nem főállásban, mert a város többi iskolájában is tanítottak. 1884-ben Ekkert Irma kellő számú jelentkező hiányában iskoláját megszüntette. Aradra távozott, ahova a közoktatásügyi miniszter az ottani leány polgári iskola igazgatónőjévé kinevezte. 1903-ban sógornője, Ekkert-Emődi Antalné gyászjelentésén még szerepel a neve. További sorsát nem ismerjük.

¹⁷² Lovászy Fanny /Anna Franciska/ (Esztergom, 1858 – ???) Az 1871-ben Pozsonyban megnyílt állami tanítónőképzőben tanult és szerzett oklevelet az 1874/1875-ös tanévben. 1875-őszén nyitotta meg hatosztályos nőnevelő intézetét Esztergomban, ahol abban a tanévben további két magán leányiskola is működött. 1876. július elején tartották az első tanév nyilvános záróvizsgáit. 1879-ben még voltak nyilvános záróvizsgák. 1879. augusztusban Lovászy Fanny meghirdette a következő tanévre a beiratkozás határidejét és a tanári kar változását, valamint az iskola átköltözését a Takarékpénztár épületéből a Buda utcai Schalkház-féle házba. Annak azonban nem találtuk nyomát, hogy iskolája az 1879/80-as tanévben működött is, aminek a kellő számú jelentkező hiánya lehetett az oka. Elhagyhatta Esztergomot, mert 1882-ben Budán Róza Jolán nevű kislánya született.

¹⁷³ Palásthy Erzszi (Isaszeg, 1860 – ?) Palásthy József és Fischer Veronika leánya. Szülei-vel (édesanyja †1888-ban, édesapja †1889-ben, 65 évesen) és számos testvérével élt Esztergomban. A főszékesegyház zenekarának első alt énekes, ugyanott húga, Neszti (Ernesztina) második szoprán énekesnője volt. 1879-től Lovászy Fanny magán leányiskolájában éneket és kézimunkát tanított. Szívesen szerepelt – gyakran húgával együtt – a Hétfői Kör, később Zenei Kör szervezte zenei eseményeken. Több rövid írása és verse megjelent az Esztergom és Vidéke újságban. 1889-ben férjhez ment Zsivanovics Kostyál Rudolf székesfehérvári tisztviselőhöz. További sorsát nem ismerjük.

¹⁷⁴ Esztergom és Vidéke 1879. augusztus 15. és 29.

¹⁷⁵ Ábrányi Kornél id. *Életem és korom – Az Országos Magyar Daláregyesület negyedszázados története* (Bp., 1892–98)

¹⁷⁶ Reform 1871. január 21. és Zenészeti Lapok 1871. január 29.

¹⁷⁷ Niedermann Pál dr. (1838–1908) jogász. Esztergomban született, Niedermann Ferenc kereskedő fia. Jogász, Esztergom vármegye szolgabírája, majd főképtalan ügyész, királyi tanácsos. Esztergom kulturális és társadalmi életének egyik jelentős szereplője volt.

¹⁷⁸ Pápai Lapok. II. évfolyam, 1875. február 6.

¹⁷⁹ Esztergomi lapok 1902. április 17.

¹⁸⁰ Vasárnapi Újság 1887. szeptember 4. 600. o.

¹⁸¹ Esztergom 1875. április 4.

¹⁸² Zenészeti Lapok 1875. július 29.

¹⁸³ Esztergom III. évf. 23. és 24. sz. 1876. május 7. és 14.

¹⁸⁴ Kőrösy László szerint 1876-ban jött létre a társaság. Esztergom és Vidéke 1883. április 5.

- ¹⁸⁵ Takács /Mihály/ Imre (Zólyom, 1847. október 2. – Zólyom, 1896. november 16.) esztergomi főszékesegyházi karnagy. Takács Károly pipacsinaló mester és Hlosika Mária fia. Fiatal koráról semmit nem tudunk. 1870-ben lett az esztergomi főszékesegyház zenekarának hegedűse. Az 1880-as évek elején Seyler Károly betegeskedése idején többször helyettesítette őt a regens chori feladatokban. Élénken részt vett Esztergom zenei életében, fellépett hangversenyeken. 1883–1885 között a Zenei Kör elnöke volt. Seyler Károly halála után karnaggyá való kinevezése elhúzódott, mert többen kifogásolták, hogy orgonálni csak kezdőfokon tudott, pedig a templomi zenekarok vezetőinél elvárás volt, hogy a karnagy legyen az orgonista is. Végül 1886. elején nevezte ki az esztergomi Főkáptalan a főszékesegyház karnagyává. Noha kiváló zenész volt, karnagi munkáját többen kifogásolták a zeneművek kiválasztása és a zenekar tagjaival szembeni erélytelensége miatt. Az 1890-es évek elején többször lemondott, majd ezeket visszavonta. Halála előtt két évig már sokat betegeskedett, emiatt is hosszabb ideig volt távol. 1896-ban hazament gyógyulni szülővárosába, Zólyomba, és ott érte a halál.
- ¹⁸⁶ Prokopp János (Apatin, 1825 – Esztergom, 1894.) építész. Zomborban tanulta ki a kőműves szakmát és szerzett mesterlevelet, majd hétéves vándorúton volt német városokban. 1853-ban a Dunagőzhajózási Társulatnál műszaki feladatokat végzett. Esztergomból nősült, és 1862-ben Esztergomban telepedett le. 1864-ben a primási uradalom mérnöke lett, 1871-ben Esztergom vármegye mérnökévé választották, ám erről pár év múlva lemondott. 1878-ban Kilián József mérnök utódként választották meg a szabad királyi város mérnökévé. Építészként első műve Esztergomban a Hild József tervezte Takarékpénztár felépítése volt. Esztergomban több, ma is meglévő romantikus stílusú épület az ő műve (Bischitzky-ház, Etter-ház stb.) Élénk közéleti és társadalmi életet élt, Csatlakozott a Hétfői-kör zenei társasághoz, és komoly szerepe volt a Zenei Kör 1883-ban történt megalapításában. 1894-ben idegösszeroppanásában tragikusan fejezte be életét. Részletes életrajzát lásd: Prokoppné Stengl Marianna *Adalékok Esztergom polgárosodásának történetéhez* In: Esztergom Évlapjai 1994.
- ¹⁸⁷ Esztergom és Vidéke 1880. április 15.
- ¹⁸⁸ Ekkert /Eckert/ /1896-tól/ Emődi Antal (1856–1899.) tanár. Bajnán született, ahol apja, Ekkert Antal a gróf Sándor család orvosa volt. Esztergomban elvégezte a bencés gimnáziumot, 1875-től Budapesten a Műegyetemen tanult tanári pályára készülve. Rövid ideig a Technológiai fizika tanszéken Stoczek József egyetemi tanár asszisztense volt. 1881-től tanított Budapesten a II. kerületi polgári fiúiskolában, majd felső kereskedelmi iskolában természettant és mennyiségtant. 1882-ben Budapesten feleségül vette Igó /Kontsag/ Ida tanítónőt, az esküvői tanúja Ballagi Mór volt. Több természet-tani tankönyve jelent meg, az utolsó 1896-ban már Emődi Antal néven. Természettani és tanügyi cikkei különböző újságokban és folyóiratokban jelentek meg.
- ¹⁸⁹ Esztergom és Vidéke 1880. április 18.
- ¹⁹⁰ Esztergom III. évf. 1876. október 29.
- ¹⁹¹ Borovicska /később Borus/ Adolf hegedűs /1853–1920/ Csehországban született, és katonazenészként érkezett Esztergomba, ahol kilépett a katonai szolgálatból, letelepedett és családot alapított. Életéről részletesebben Vértés Zoárd *Az esztergomi Belvárosi*

temető sírlámpái mellől Esztergom, 1944. 269. oldal. Nekrológja az Esztergom XXV. évf. 1920. április 4. számában.

- ¹⁹² Johann Becker (1834–1884.) hegedűművész. 1865-ben alapította a Firenzei vonós-négyest, amely vezetésével 1882-ig működött. Tagjai Enrico Masi, Luigi Chiostri és Friedrich Hilpert voltak. Számos európai turnét tettek, többször léptek fel Magyarországon különböző városaiban is. Kifogástalan technikájukkal, hangszereik gyönyörű hangjával, előadásaik zenei felfogásával hatalmas sikereket arattak.
- ¹⁹³ Esztergom III. évf. 44. és 46. sz. 1876. október 29. és november 12.
- ¹⁹⁴ Liedl Ferenc (Veszprém, 1855 – Budapest, 1900.) hegedűművész. Tanulmányait Bécsben végezte. 1870–90. között számos hangversenyt adott az egész országban. 1883-ban triójával (Major J. Gyulával és Willmouth Bódoggal) a pesti Vigadóban mutatkozott be, műsorukat Liszt Ferenc előtt is előadták. A pesti Népszínháznak volt karnagya. 1885-től 1900-ig az Operaház hegedűse. Ő volt Kálmán Imre első zenetanára.
- ¹⁹⁵ Esztergom és Vidéke 1879. november 9.
- ¹⁹⁶ Esztergom és Vidéke 1880. január 1.
- ¹⁹⁷ Az esztergomi Kaszinóról: Etter Jenő dr. *Az esztergomi Széchenyi Kaszinó száz esztendeje 1837–1937.* /Esztergom, 1938/ és Pifkó Péter *Családi kapcsolatok szerepe Esztergom kulturális életében a 19. század végén* In: Rendi társadalom-polgári társadalom tanulmánykötet Salgótarján, 1987.
- ¹⁹⁸ Sági Balogh Miska, Jónás Pali és Patikárius Ferkó pályafutását lásd: Markó Miklós *Gigányzenészek albuma* Budapest, 1896. képpel.
- ¹⁹⁹ Esztergom és Vidéke 1879. szeptember 28.
- ²⁰⁰ Esztergom és Vidéke 1879. november 16.
- ²⁰¹ Etter Jenő dr. *Az esztergomi Széchenyi Kaszinó száz esztendeje 1837–1937.* Esztergom, 1938 51. o.
- ²⁰² Esztergom és Vidéke 1880. február 5.
- ²⁰³ Új Esztergom 1880. február 9.
- ²⁰⁴ Esztergom és Vidéke 1880. február 8.
- ²⁰⁵ Esztergom és Vidéke 1880. augusztus 5. és 12.
- ²⁰⁶ Esztergom és Vidéke 1880. augusztus 26. és 29. Az utóbbi számban három írás is (a vezércikk, Kőrösy László Vasárnapi levél című tárcája és egy rövid hír) foglalkozik a kolozsvári dalárdatalálkozóval és azon az Esztergomi Dalárda szereplésével.
- ²⁰⁷ Esztergom és Vidéke 1880. augusztus 29.
- ²⁰⁸ *EMLÉKLAPOK a debreceni Országos Dalárünnepély alkalmából* IV. szám. Debrecen, 1882. augusztus 10.
- ²⁰⁹ Simonffy Kálmán (Nagyabony, Pozsony vm. 1832 – Budapest, 1881.) dalszerző, földbirtokos. A szabadságharcban főhadnagy, utána Cegléden főjegyző volt, ahol megszervezte és vezette a helyi Dalárdát. 1864-től Karván volt birtoka, de Esztergomban lakott. 1865-ben lett Esztergom vármegye főjegyzője, 1872–1875 között országgyűlési

képviselő volt. Arany János, Petőfi Sándor, Vörösmarty Mihály és más magyar költők verseit népdal jelleggel zenésítette meg. A budapesti elmegyógyintézetben halt meg.

- ²¹⁰ Esztergom és Vidéke 1880. december 25.
- ²¹¹ *Műsorlap*: Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár, Esztergom, Majer-gyűjtemény M 532/56.; tudósítás: Esztergom és Vidéke 1881. december 22.
- ²¹² Esztergom és Vidéke 1881. december 4.
- ²¹³ Esztergom és Vidéke 1882. szeptember 24.
- ²¹⁴ Esztergom és Vidéke 1883. február 18.
- ²¹⁵ MNL KEML IV.B 964/2668 Dalárda jegyzőkönyv 66. o.
- ²¹⁶ Esztergom és Vidéke 1883. április 5.
- ²¹⁷ MNL KEML IV.B 964/2668 Dalárda jegyzőkönyv 67. o.
- ²¹⁸ Földváry István dr. (1855–1910.) jogász, a Petőfi Társaság tagja. Esztergomban született, Földváry Imre (1830–1868) városi árwapénztárnok és Niedermann Anna (1829–1914.) fia. A bencés gimnáziumban tanult, majd Budapesten szerzett jogi diplomát. Esztergomban előbb ügyvéd, majd 1887-től a város főügyésze. Több városi kulturális egyesület vezetésének tagja, szervezője, az Esztergom és Vidéke újság munkatársa. Íróként a Fütökös István álnevet is használta. Művei: *Költemények* Esztergom, 1878. *A boldogság útján* Bp. 1891.
- ²¹⁹ Sztraka /később Szentiványi/ Iván (Nagyszombat, 1856 – Győr, 1898) karnagy. Sztraka Henrik nagyszombati karnagy és Skrabal Mária fia, Feigler János Konstancia lányának férje. A főszékesegyházi zenekar gondnokása, a Dal- és Zenekedvelők egyesületének énektanára és zongoratanára is volt. Zeneszerzéssel is foglalkozott, műveit az esztergomi Buzárovits nyomda adta ki.
- ²²⁰ Magurányi József dr. (1851–1928) jogász. Esztergomi születésű, a bencés gimnázium elvégzése után Budapesten szerzett jogi diplomát. 1875–1880. között Reményi Antal budapesti ügyvéd irodájában dolgozott. 1880-ban visszatért Esztergomba, ügyvédi irodát nyitott. 1897-ben az esztergomi Főkáptalan kinevezi bányaugyeinek jogi intézőjévé, és pár év alatt az ország egyik legjobb bányaugyésze lesz. 1905-ben a Főkáptalan alapítványi ügyésze lesz. Megkapta a tiszteletbeli vármegyei tisztii főügyészi címet is. Nagy zenebarát volt, maga is zenélt, sőt zeneszerzéssel is foglalkozott. Az esztergomi Dalárda utódként 1883-ban létrejött Dal- és Zenekedvelők egyesületének az ügyésze, később elnöke is volt.
- ²²¹ MNL KEML IV.B 964/2668 Dalárda jegyzőkönyv 71. o., Esztergom és Vidéke 1883. május 31., Kőrösy László *Esztergom – Almanach*, Esztergom, 1887. 398. o.
- ²²² A kor szokása szerint az alapítók közéleti személyiségek voltak: Gróf Forgách Ágost nagy prépost, Majer István püspök, Szájbéli Henrik püspök, Szabó József püspök, Palásthy Pál kanonok, Majláth György főispán, Mattyasovszky Lajos és Niedermann Pál. A mai értelemben az alapítók valójában védnők voltak. Esztergom és Vidéke 1883. május 25.

- ²²³ A vendéglőt a Lőrinc utca 31. szám alatt 1876-ban Bitter János nyitotta meg, 1881-ben Hadinger Antal megvette, és ekkor vette fel az „Esztergom városához” nevet.
- ²²⁴ Prokopp Gyula (1860–1925) ügyvéd. Esztergomi születésű, Prokopp János építész és Trenker Amália fia. Az esztergomi bencés gimnázium elvégzése után Budapesten jogot tanult, 1893-ban doktorált. 1899-ben nyitott ügyvédi irodát Esztergomban. 1910-ben városi főügyésszé választották. Élénk társadalmi életet élt, és 1901-től városi főügyésszé történt megválasztásáig az Esztergom és Vidéke szerkesztője és egyúttal tulajdonosa is volt. Részletes életrajzát lásd: Prokoppné Stengl Marianna *Adalékok Esztergom polgárosodásának történetéhez* In: Esztergom Évlapjai 1994.
- ²²⁵ Esztergom és Vidéke 1883. április 28.
- ²²⁶ A Zenei Kör 1883. és 1885. évi alapszabálya, az 1886. évi alapszabály módosítási kérelem és ezek kapcsolódó iratai MNL OL BM K150 43375 (30231) Ugyanitt található a Dalárda korábbi alapszabályának 1883. évi módosításának iratai is. A Zenei Kör alapszabályának egy példányát a MNL KEML is őrzi.
- ²²⁷ Esztergom és Vidéke 1883. szeptember 16.
- ²²⁸ Rónay Gyula (?1845 – Esztergom, 1887) a Dunagőzhajózási Társulat hivatalnok (ügynöke). Pozsonyban volt a Társulat ügynöke, 1883-ban onnan helyezték át Esztergomba, a gőzhajóállomás főnökének. 1886. év végén nyugdíjba vonult, 1887-ben hosszú ideig betegeskedett, majd decemberben meghalt. A Zenei Kör díszes temetést rendezett elnökének. Esztergom és Vidéke 1887. december 18.
- ²²⁹ Esztergom és Vidéke 1883. november 15.
- ²³⁰ Esztergom és Vidéke 1883. december 6.
- ²³¹ Hollósi Rupert (1845–1918) bencés szerzetes. 1874–1885 között az esztergomi bencés gimnázium tanára, majd 1899–1910 között igazgatója volt.
- ²³² Esztergom és Vidéke 1883. december 13.
- ²³³ Esztergom és Vidéke 1883. december 13.
- ²³⁴ Esztergom és Vidéke 1884. október 15.
- ²³⁵ Perényi /Pucsalka/ Henrik (1832–1886) gazdatiszt. Esztergomban született, Pucsalka József szappanfőző mester, majd vendéglős és Feigler Franciska fia. A prímási uradalom alkalmazottja volt, Pusztamaróton volt intéző, ott is halt meg.
- ²³⁶ Perényi /Pucsalka/ Kálmán dr. (1863–1935) Esztergomban született, Perényi Henrik fia. 1887-ben az államtudományok doktorává avatták, ezt követően Esztergom vármegye szolgálatába lépett. Végigjárva a vármegyei hivatali ranglétrát, 1905-ben alispánná választották. 1917-ben nyugdíjba vonult. Több verses és novellás kötete jelent meg, alkalmi zeneszerzéssel is foglalkozott. Számos újságban, így az esztergomi helyi lapokban is jelentek meg tárcái, versei, egyéb írásai.
- ²³⁷ Blaha Károly (Bécs, 1836 – Pozsony?, 1901. után) 1867-től élt Esztergomban, Simor János prímás udvari francia szakácsa volt, autodidakta citeraművész és festő. Festményei többször szerepeltek Bécsben kiállításokon. Megfestette a Dal- és Zenekedvelők egyesülete részére Beethoven életnagyságú képét is. 1891-ben Pozsonyba költözött.
- ²³⁸ Esztergom és Vidéke 1884. december 4.

- ²³⁹ MNL KEML IV.B 964/2668 Dalárda jegyzőkönyv 105b o. Esztergom és Vidéke 1885. szeptember 20. ünnepi szám.
- ²⁴⁰ A részletes kirándulási program: Esztergom és Vidéke 1886. július 1. Beszámoló: Zenelap 1886. július 20.
- ²⁴¹ Esztergom és Vidéke 1879. szeptember 25. és 1885. június 6.
- ²⁴² Esztergom és Vidéke 1885. szeptember 10.
- ²⁴³ Mann Honor (1841–1899) bencés szerzetes. At esztergomi bencés gimnázium tanára volt 1867-1887 között.
- ²⁴⁴ Esztergom és Vidéke 1886. január 21.
- ²⁴⁵ Kőrösy László *Visszaemlékezés* In: Esztergom és Vidéke 1911. április 16.
- ²⁴⁶ Esztergom és Vidéke 1892. március 20.
- ²⁴⁷ Esztergom és Vidéke 1886. június 13.
- ²⁴⁸ MNL KEML IV.B 964/2668 Dalárda jegyzőkönyv 112. o.; Esztergom és Vidéke 1886. június 24. és augusztus 15.
- ²⁴⁹ Esztergom és Vidéke 1888. június 28.
- ²⁵⁰ Kőrösy László *Visszaemlékezés* In: Esztergom és Vidéke 1911. április 16.
- ²⁵¹ Esztergom és Vidéke 1890. június 1.
- ²⁵² Rapcsák Imre (Dunaföldvár, 1846 – Vác, 1921) orvos. Rapcsák György és Simor Anna fia. Bécsben végezte az orvosi egyetemet. Simor János esztergomi prímás unokaöccse. 1879-ben a prímási uradalom főorvosa lett, ekkor telepedett le Esztergomban. Felesége a bécsi születésű Hainzl Augusztá volt, aki zongoraművésznőnek készült, de férjhez menetele után a művészi pályát elhagyta. 1885-től a Simor prímás építtette szentgyörgymezői kórház (Simor-, később Vöröskeresztes-kórház) főorvosa, majd igazgatója volt. Az érseki Kisdédvónói Intézetben test- és egészségügyi tanított. Felesége gyakran fellépett a Hétfői Kör, majd Zenei Kör és a Dal- és Zenekedvelők egyesülete jótékonyági hangversenyein. Mint háziorvosa, jelen volt Simor János prímás halálánál. 1900-ban gróf Csáky Károly váci püspök Vácra hívta, és a váci püspökség főorvosa lett.
- ²⁵³ Esztergom és Vidéke 1884. március 9.
- ²⁵⁴ Saághy Agatha, nagysághi (?1844 – Brassó, 1906) zongoratanárnő. Apja Saághy György Varasd megye fiskálisa az 1840-es években, majd károni földbirtokos volt, anyja Szinkovics Ludovika-Lidia (lásd Vas megyei Levéltár XIII.56. A Saághy család iratai 1279-1889.) Az 1880-as években már özvegy édesanyjával élt Esztergomban, ahol 1886-tól volt zongoratanárnő. 1892. után, amikor gazdatiszt öccse, Saághy Ruszek Béla öngyilkos lett, özvegye öt kisgyermekével hozzá költözött. Édesanyja halála után, 1900-ban Brassóba költözött, ott is halt meg.
- ²⁵⁵ Brenner Júlia (1876–1960) Brenner József kereskedő, a Vörös Rák fűszer és borkereskedés tulajdonosa és Nitter Róza lánya. A pesti Nemzeti Zenedét végezte el. Egész életében zongora tanárnő volt, az 1930-as években az esztergomi zeneiskolában is tanított.

- ²⁵⁶ Esztergom és Vidéke 1886. 07. 01.
- ²⁵⁷ Zsákovecz /Zakovec/, 1907-től Zsolt Nándor (Chrastany, Csehország 1857 – Esztergom, 1940) zenész, zenetanár. Csehországból érkezett és telepedett le Esztergomban, ahol 1886-ban Takács Imre karnagy javaslatára a főszékesegyházi zenekar másodhegedűse lett. Felesége Petróczy Etelka. Első gyermekük Nándor 1887-ben született, akit még két fiú követett. 1905-ben megkapta a magyar állampolgárságot. Negyven évig volt a főszékesegyházi zenekar tagja. Az 1900-as évek elején a Dal- és Zenekedvelők egyesületének és több városi zene-és énekkarnak karnagya is volt. 80 éves koráig tanította magántanítványait hegedülni, citerázni, sőt fúvóhangszereken játszani is. A városban idős korában Zaki bácsiként emlegették. Fia, az ifjabb Nándor, Zsolt Nándor néven kiváló hegedűművész, a Zeneakadémia hegedűtanára és a Budapesti Hangverseny Zenekar elnök-karnagya volt, az ő nevét viseli a mai esztergomi zeneiskola.
- ²⁵⁸ Esztergom és Vidéke 1889. szeptember 26.
- ²⁵⁹ Rudnyánszky Gyula, dezséri (Özdöge, Nyitra vm., 1858 – Budapest, 1913.) költő, hírlapíró. Apja Rudnyánszky Károly 1848-as honvédfőhadnagy volt. Magánintézeti tanuló, majd 1876-ig joghallgató volt, de az egyetemet félbehagyta és attól kezdve csak írásaiból élt. Több lapnak, köztük a Népszavának volt újságírója, majd rövid ideig Debrecenben a *Szabadság* című polgári lap szerkesztője. 1905-ben nejével, Réti Laura színésznővel együtt kivándorolt az USA-ba, ahol idegsorvadást kapott, megvakult. 1912-ben hazatért, és nagy nyomorban élt haláláig. Rendkívül sokszínű egyéniségét saját kora se tudta elfogadni, a keresztényszocializmustól a szocializmuson keresztül a mély vallásosság és az erős nacionalizmusig minden keveredett benne. Két ízben is pert indítottak ellen, egyszer egy Habsburg ellenes verséért, egyszer pedig a Casanova dalok erotikájáért. Hihetetlen termékeny író és költő volt, legjobb művei a gyermekversek és gyermekszíndarabok. Szűz Mária himnuszait a katolikus egyház is nagyra értékelte. 1913-ban megjelent utolsó verseskötetét (*Napszállat felé*) az egész irodalmi élet ünnepelte, Ady Endre lelkezőndő csodálattal írt róla.
- ²⁶⁰ Esztergom és Vidéke 1887. május 29.
- ²⁶¹ Reviczky Győző Gyula, revisnyei (Nyergesújfalu, 1848 – Esztergom, 1903) jogász. Reviczky Károly és Gyapay Anna fia. Jogot végzett, és Esztergom vármegye szolgálatába állt. Előbb aljegyző, majd 1879-ben az Esztergomi Tűzoltóegylet parancsnoka, később az esztergomi járás főszolgabírója. 1901-ben fegyelmi vétségek miatt nyugdíjazták.
- ²⁶² Frey Ferenc (1851–1910) vaskereskedő, banktisztviselő, politikus. Esztergomban született, Frey Vilmos vaskereskedő és Fröhlich Franciska fia. Esztergom közéletének aktív résztvevője, 1892–1906 között Esztergom város országgyűlési képviselője.
- ²⁶³ Az Esztergom és Vidéke 1887. október 6-i száma tudósítást közölt a történetekről.
- ²⁶⁴ Esztergom és Vidéke 1887. október 16. és Esztergom és Vidéke 1889. december 12.
- ²⁶⁵ Arma Hankres /valójában Harknes/ 1864-ben New Yorkban született. Kezdetben anyja tanította zongorázni és hegedülni. Kilencéves korában szüleiivel átjött Európába, hogy a legjobb zenetanároknál tanulhasson tovább. Lipcsében, Brüsszelben majd Párizsban tanult. 1881-ben a Paris Conservatoire versenyén első díjat nyert. Ezután európai hangversenykörútra indult, a közönség és a kritikusok mindenhol el voltak ra-

- gadtatva játékatól. 1885-ben megismerkedett Liszt Ferencsel, aki nagyra értékelte tehetségét, több koncerten léptek fel együtt. 1887-ben Ausztriában és Magyarországon közös turnén vett részt Liszt tanítványaival. 1888-ban Weimarban házasságot kötött és visszavonult a művészi pályától. Elhatalmasodó betegségében 1900-ban öngyilkos lett.
- ²⁶⁶ Pifkó Péter–Zachar Anna: *Esztergom helytörténeti kronológiája a kezdetektől 1950-ig* /Esztergom, 2000./ és Esztergom és Vidéke 1887. november 27.
- ²⁶⁷ Fővárosi Lapok 1888. június 12., Pesti Hírlap 1888. június 14. és Esztergom és Vidéke 1888. június 3. és 14.
- ²⁶⁸ Esztergom és Vidéke 1888. augusztus 23.
- ²⁶⁹ Esztergom és Vidéke 1888. szeptember 6.
- ²⁷⁰ Esztergom és Vidéke 1888. október 11. és december 2.
- ²⁷¹ Esztergom és Vidéke 1889. január 10.
- ²⁷² Esztergom és Vidéke 1890. december 8. és 1890. január 5.
- ²⁷³ MNL KEML IV.B 964/2668 Dalárda jegyzőkönyv 125. o.
- ²⁷⁴ MNL KEML IV.B 964/2668 Dalárda jegyzőkönyv 124b. o.
- ²⁷⁵ MNL KEML IV.B 964/2668 Dalárda jegyzőkönyv 126. o.
- ²⁷⁶ Esztergom és Vidéke 1889. május 19., május 23., május 26. és augusztus 8.
- ²⁷⁷ Esztergom és Vidéke 1889. augusztus 19. és 25.
- ²⁷⁸ Esztergom és Vidéke 1892. július 21.
- ²⁷⁹ Esztergom és Vidéke 1892. december 1. A név nélkül megjelenő cikk valószínűleg a Kőrösy Lászlót követő új szerkesztő, Nógrádi (Niedermann) Jenő Niedermann Pál fia írása.
- ²⁸⁰ Jankó Pál (Tata, 1856 – Konstantinápoly, 1919) zongoraművész, zeneszerző, a Jankó-féle klaviatúra feltalálója. Bécsben és Berlinben tanult zenét, de járt a berlini technikai főiskolára is, az egyetemen pedig matematikát tanult. 1882-ben készítette el első újrendszerű zongoráját, amelynek népszerűsítésére hangversenykörutakat tartott. Újítása azonban egy-két évtized alatt kiment a divatból. 1892-től Konstantinápolyban volt vezető banktisztviselő és az állami dohányjövedék képviselője.
- ²⁸¹ Esztergom és Vidéke 1891 március 15., március 19. (műsorral), március 29. és április 5.
- ²⁸² Neumayer, 1897-től Neményi Károly (1868–1939) énektanár. Esztergomban született, apja Neumayer Károly asztalos. Esztergomban végezte a gimnáziumot és a tanítóképzőt. Negyven évig tanított Esztergomban, több elemi iskolában, az ipariskolában, a főreál iskolában és a bencés főgimnáziumban is, amelynek organistája is volt. Énektanár is volt. Pályafutása utolsó évtizedeiben elemi iskolai igazgató volt. 1903-ban pályázott a belvárosi plébánia karnagyi állására, de nem őt, hanem Taky Gyula pécsi székesegyházi énekest választották meg.
- ²⁸³ Prohászka Ottokár (Nyitra, 1858 – Székesfehérvár, 1927) püspök, az MTA rendes tagja. 1882-1904. között az esztergomi szeminárium tanára és spirituálisa is volt. A keresztény szociális elvek terjesztője, az esztergomi szellemi élet egyik közszereplője.

je. 1895. decemberében megalapította az Esztergom című politikai és társadalmi hetilapot, amelynek évekig főmunkatársa is volt. 1905-ben lett székesfehérvári püspök. Modern gondolkodása miatt egyes műveit egyházi indexre tették.

²⁸⁴ Esztergom és Vidéke 1893. február 26.

²⁸⁵ Osvai Iászló: *A Kolos Kórház építéstörténete 1892-től 1902-ig* 20. o

²⁸⁶ Esztergom és Vidéke 1897. március 21.

²⁸⁷ Kersch Ferenc (Bácsalmás, 1853 – Esztergom, 1910.) egyházi karnagy, zeneszerző. A kalocsai jezsuita gimnáziumban érettségizett, 1872–1876 között egyetemi hallgató volt Budapesten, majd 1876–84 között gimnáziumi tanár Nagybecskerekén. 1886-ban a nagyváradai székesegyház orgonistája, majd karnagy. 1897-ben 35 pályázó közül választották az esztergomi főszékesegyház karnagyának. Az Országos Magyar Cecília Egyesület alelnöke is volt. Szívesen vett részt Esztergom polgári zeneéletében.

²⁸⁸ Esztergom és Vidéke 1897. augusztus 28.

²⁸⁹ Esztergom és Vidéke 1900. szeptember 23.

²⁹⁰ Esztergom és Vidéke 1923. július 1. és Esztergom XXVIII. évf. 1923. július 25.

Források

Esztergomban a Komárom-Esztergom megyei Levéltár a Dalárda iratai közül csak az alapszabály egy eredeti példányát, a Dalárda jegyzőkönyvet és pár érdektelen szórványiratot őriz. A Dalárda egykori irattárát vagy le se adták a városi levéltárba, vagy az iratanyagot az idők során az említettek kivételével selejtezték. A Zenei Körre semmiféle levéltári anyag nincs. Elképzelhető, hogy a városi tanácsulések jegyzőkönyveiben felbukkanhat valami a Dalárdával vagy ének-zene iskolájával összefüggésben, de ezt a korszakot nem néztük át. A Balassa Múzeumban a kapott töredékes tájékoztatás szerint a Dalárdával összefüggő semmilyen tárgyi emlék (zászló, jelvények, meghívók stb.) nem található. A Múzeumban nem kerültek be a dalárdatagok Blaha Károly által festett portréi se. A Főszékesegyházi Könyvtártól sok segítséget kaptunk. Majer István gyűjteményük hihetetlenül gazdag Esztergom zenei életével összefüggő nyomtatványokban, onnan talán még előkerülhet általunk nem ismert kisnyomtatvány A Prímási Levéltárban sincsen Esztergom polgári zeneéletére vonatkozó dokumentum, sőt, a főszékesegyházi zenekar XIX. századi működéséről sincs fényképanyag, a székesegyházi zenekarra vonatkozó iratok sincsenek összegyűjtve. A Bazilika honlapján a karnagyok név-

sora is hiányos. A Simor prímásnak ajándékozott emlékalbum és a díszkötéses Dalárda évkönyvek a Simor gyűjteményekben nem lelhetők fel. A Keresztény Múzeum a megkeresésekre nem válaszol, így a náluk lévő Beszédes fotóalbumokat nem tudtuk átnézni. Esztergom XIX. századi közéleti szereplőiről egyetlen esztergomi közgyűjteményben sincs rendezett fénykép gyűjtemény.

A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár Belügyminisztériumi anyagában megtalálhatók a Dalárda és a Zenei Kör alapszabályainak jóváhagyási iratai. Az Országos Széchényi könyvtár Zeneműtárának fényképgyűjteményében a korszak esztergomi zenészei közül egyedül Bellovics Ferenc fényképe van meg. Nincsenek esztergomi vonatkozású képek a Zenetörténeti Intézet fényképgyűjteményében sem. A Liszt Ferenc emlékmúzeum őrzi a Liszt Ferencnek adományozott díszoklevelet, a gyulai Erkel Múzeum az Erkelnek 1868-ban ajándékozott debreceni dalárdatalálkozó ezüst serlegét. Fényképek tekintetében a debreceni Déri Múzeumban őrzött Dalárda-album a maga 40 portréjával és Beszédes Sátor esztergomi látképeivel kiemelkedő helytörténeti értéke Esztergomnak.

A főszékesegyházi karnagyok működéséről lásd Bánáti Buchner Antal *Emlékbeszéd* In Magyar Kórus 1932. 6. szám. Seyler Károlyról és Takács Imréről, a két főszékesegyházi karnagyról legnagyobb sajnálatunkra semmilyen ábrázolást nem sikerült felkutatnunk.

A felhasznált forrásművek adatait, köztük az Esztergom zenevilágával is foglalkozó Szalai B.–Szalay K. *A Feiglerek – Egy esztergomi polgárcsalád története* című művet a jegyzetek tartalmazzák.

1. Melléklet

Esztergomi Dalárda album, 1868.

Rézveretes, sodrony- és gyöngydíszes, kapcsos fényképalbum (21x27.5 cm)

Felirata: „Tekintetes Komlóssy Imre úrnak, mint a debreceni Dalárda elnökének, az 1868ik évi Septemb. 20án Debreczenben tartott orsz. Dalárrünnepély emlékére – az esztergomi Dalárda.” (a kötéstábla belső oldalán)

Négyablakos lapok fényképekkel, 40 aláírt vizitképpel és 9 tájképpel.

Debrecen, Déri Múzeum, Történeti gyűjtemény, leltározatlan anyag, Fotótári száma: 3137P – 3185P

Portrék

1. **Szántófy Antal** kanonok, az esztergomi dalárda elnökének mellképe papi jelvényekkel (Beszédes Sándor fényirdájából)
2. **Brinkmann Antal** megyetörvényszéki ülnök, az esztergomi dalárda alelnökének mellképe (Beszédes Sándor fényirdájából)
3. **Bellovics Ferenc** tanár, az esztergomi dalárda karnagyának mellképe (Beszédes Sándor fényirdájából)
4. **Hulényi Ferenc** énektanár mellképe (Tyroler B. Esztergomban)
5. **Klinda Rezső** tanár, az esztergomi dalárda alkarnagyának egész alakos műtermi képe, esztergált lábú nádfonatos székkal (Licskó J. fényirdász Pesten Kerepesi úton 63 sz.)
6. **Hübschl Sándor** tanár egész alakos képe, kezében kalappal (Beszédes Sándor fényirdájából Esztergomban)
7. **Feigler Sándor** uradalmi alszámvvevő egész alakos képe, kezében kalappal (Beszédes Sándor fényirdájából)
8. **Váczy Ambrus** gazdatiszt egész alakos műtermi képe, bukolikus szoborral (Skopall Jozsef fényképész Győrött és M.óvárött.)
9. **Simonffy Kálmán** zeneszerző, karvai földbirtokos, megyei főjegyző és neje, Koller Gizella egész alakos műtermi páros kép (Borsos és Doctor Országút 42. sz. volt botánikus kertben Pesten.)
10. **Andrássy Gyula** földbirtokos egész alakos műtermi képe (Simonyi fényirdájából Pest váci utc. 16. sz.)
11. **Zubcsek Mibály** primási udvari ispán egész alakos műtermi képe (Borsos és Doctor Országút 42. sz. volt botánikus kertben Pesten.)
12. **Gábris János** megyei írnok egész alakos műtermi képe (Tyroler B. Esztergomban)
13. **Niedermann Pál** szolgabíró mellképe (Beszédes Sándor fényirdájából)
14. **Hyross József** gazdatiszt mellképe (L. Angerer K.K. Hof-Photograph in Wien)

15. **Takács Géza**, *Esztergom sz. kir. város kapitánya mellképe* (Beszédes Sándor fényírdájából)
16. **Minczér Ede** *gazdasági segéd mellképe* (Pierre acad. festész és fényképész Keszthelyen)
17. **Reviczky Gábor** *uradalmi főpénztári tiszt mellképe* (Beszédes Sándor fényírdájából)
18. **Kollár Péter** *Esztergom sz. kir. város főjegyzője mellképe* (Beszédes Sándor fényírdájából)
19. **Helcz Antal** *Esztergom sz. kir. város aljegyzője mellképe* (Beszédes Sándor fényírdájából)
20. **Pongrácz Zsiga** *ügyvéd mellképe* (Beszédes Sándor fényírdájából)
21. **Feigler Ede** *megyei írnok mellképe* (Beszédes Sándor fényírdájából)
22. **Feigler János** *megyei esküdt mellképe* (Beszédes Sándor fényírdájából)
23. **Rajcsányi József** *megyetörvényszéki esküdt mellképe* (Simonyi Pest Al Duna sor 31 sz. saját házában)
24. **Rencz László** *főszentszéki kiadó mellképe* (Beszédes Sándor fényírdájából)
25. **Hoffmann Sándor** *főerdész mellképe* (Letzter testvérek fényképészeti műterme Debreczen Széchenyi-utca 1768 sz.a. / Kassán Fő-utca 462 sz.a.)
26. **Wallfisch Gyula** *gyáros mellképe* (Tyroler B. Esztergomban)
27. **Majer Sándor** *gyógytártulajdonos, patikus mellképe* (Beszédes Sándor fényírdájából)
28. **Schwarz József** *kereskedő mellképe* (Beszédes Sándor fényírdájából)
29. **Deininger Imre** *gazdasági segéd egész alakos ülő képe* (Beszédes Sándor fényírdájából)
30. **Kádár István** *főerdész egész alakos ülő képe prémes mentében, (csíkos buzatú szék, puttós asztal)* (Simonyi fényírdájából Pest váci utc. 16. sz.)
31. **Tillmann Károly** *uradalmi főlevéltárnok egész alakos álló képe* (Canzi és Heller fényképészeti műterme Pesten Kristof-tér, 4 sz.)
32. **Etter Nándor** *magánzó egész alakos álló képe, bundában* (Simonyi Fényírdájából Pest, Váci u. 1. sz.)
33. **Felsenburg Gyula** *kereskedő egész alakos képe, műtermi korláton ülve* (Strelisky L. fényképész Dorottyautcza 11 sz. Pesten.)
34. **Niedermann János** *Esztergom sz. kir. városi pénztári tiszt álló térdképe, cigarettával* (E. Kozics. Pressburg. Promenade)
35. **Takács Béla** *uradalmi számvevősegéd egész alakos álló képe, cigarettával* (Strelisky L. fényképész Dorottyautcza 11 sz. Pesten.)
36. **Pázmán Béla** *gazdatiszt egész alakos álló képe, kezében kalappal.* (Tyroler B. Esztergomban)
37. **Sztankay Ádám** *telekbivatali írnok mellképe* (Beszédes Sándor fényírdájából Esztergomban)

38. **Deszáth Géza** gazdasági segéd mellképe (Beszédes Sándor fényirdájából Esztergomban)
39. **Schönbeck Mihály** magánzó mellképe (Tyroler B. Esztergomban)
40. **Reusz József** megyei aljegyző egész alakos álló képe (Simonyi fényirdájából Pest váci utc. 16. sz.)

Látképek (Beszédes Sándor felvételei)

1. *Esztergom látképe nyugatészakról, a Duna felől, az épülő Bazilikával és a Nagyszeminárium új épületével (folyó, fürdő lovak, építkezés, állványzat, kikötő, templom, katolikus papnevelde)*
2. *Az esztergomi Bazilika délnyugatról, a Duna felől, mellette a vár, előtte a jezsuita templom (várhegy, folyó, Dunapart, kéttornyú templom)*
3. *Az esztergomi Széchenyi tér a városházával, a Szentháromság szobor (és szellemek)*
4. *Az esztergomi Takarékpénztár épülete (Hild József építész), mellette az ún. Rudolf-ház a Széchenyi téren, üzletekkel Hübner Antal cukrászdája, Rudolf Mihály rövidáru boltja, Frankel Móric divatáru boltja, Kollár István fűszerkereskedése, Kakass Béla vasedény boltja, Ékesy Adolf üveg- és porcelánraktára, Scheiber Soma, reklám, cégtábla*
5. *Az Esztergom-szentgyörgymezei Honvédemlék a kövesdi hegyekkel (haldokló orosz-lán, Gerenday, 1848)*
6. *Visegrád látképe (Duna, folyó, hegy)*
7. *A visegrádi királyi palota romjai*
8. *A visegrádi Salamon torony romjai*
9. *Nagymaros háztetői és katolikus temploma, háttérben a visegrádi hegyek a fellegrvár romjaival (Szent Kereszt)*

2. Melléklet

Az Esztergomi Dalárda tagjai,

akik részt vettek a debreceni, a pesti és nagyváradai országos dalárdatalálkozókon

(A név után a közzétett foglalkozása, zárójelben ha ismert
a hangfekvése és melyik találkozón vett részt.)

1. **Bellovics Ferenc** tanár, az esztergomi Dalárda karnagya (*másod basszus, 1868 Debrecen, 1870 Pest, 1872 Nagyvárad*) Bellovics Ferenc (1835–1902). Érden született, 1860-ban került Esztergomba, ahol az alreál iskola tanára lett. 1898-ban történt nyugdíjba vonulásáig ez maradt az első számú munkahelye, de időszakosan tanított a bencések főgimnáziumában, a vízivárosi polgári leányiskolában (számtant és németet is), később gyorsírást a kereskedelmi iskolában. Gyönyörűen zongorázott. Egyike volt az 1865-ben létrejött esztergomi Dalárda megszervezőinek, és annak karvezetője volt. 1865-ben feleségül vette Seyler Károly főszékesegyházi karnagy lányát, Karolinát. 1883. május 28-án a Dalárda utódaként megalakult a Dal- és Zenekedvelők egyesülete, amelynek zeneigazgatója lett 1886-ig. 1898-tól gégebaja és gyengülő egészsége miatt teljesen visszavonultan élt. Részletes életrajzi adatai nekrológiájában Esztergom és Vidéke 1902. május 1.
2. **Andrássy Gyula** földbirtokos, Esztergom vármegye szolgabírája, országgyűlési képviselője, (*első basszus, 1868 Debrecen, 1872 Nagyvárad*) Andrássy Gyula, egyházpakai (Uny, 1835 – Visegrád, 1894) Az esztergomi bencés gimnáziumban érettségizett 1853-ban. Esztergom vármegye szolgabírája és törvényhatósági bizottsági tagja, országgyűlési képviselő.
3. **Andrássy János** szolgabíró (*1870 Pest*) Andrássy János, egyházpakai (1846–1907) Esztergomban született, Andrássy Mihály és Bozzay Mária fia. Esztergomban érettségizett 1863-ban, majd Pesten szerzett jogi diplomát, és Esztergom vármegye szolgálatába lépett. Szolgabíró, majd több mint 15 évig vármegyei főjegyző, 1894-ben egyhangúlag választották meg alispánnak. 1905-ben a vármegye a Fejérváry-féle darabont kormány intézkedéseit törvénytelennek nyilvánította, azonban Andrássy János a határozatban foglaltakat nem kívánta végrehajtani és szabadságra vonult. Eljárása indulatos támadásokat szült, ezért 1906-ban kérte nyugdíjazását. Unyon az Andrássy kriptában temették el.
4. **Blaske /Blaschke/ Ede** főszékesegyházi zenész (*másod tenor, 1870 Pest, 1872 Nagyvárad*) Blaske Ede (? – 1880 előtt) zenész, felesége Rodriguez Rozália.

Esztergom-Vízivárosban három gyermeke született: 1861 Emmanuel (Manó), 1862 Laurencia és 1864 Ede. Emmánuel-Manó 1878-ban érettségizett a bencés gimnáziumban, az utolsó két évben a Főképtalan segélyalapjából kapott ösztöndíjat. 1878-tól jogi egyetemre járt, majd bankhivatalnok lett. Blaske Ede özvegye 1880-tól magánzóként élt Budapesten.

5. **Brand Vilmos** (1870 Pest) ???
6. **Brinkmann Antal** megyetörvényszéki ülnök, a Dalárda alelnöke (1868 Debrecen, 1870 Pest) Brinkmann Antal (Esztergom, 1827 – Ipolyság, 1901) bíró. Brinkmann Henrik és Gulrik Barbara fia. Az esztergomi bencés gimnáziumba járt, majd jogot tanult. Az esztergomi járásbírósnál helyezkedett el. 1859-ben az esztergomi Kaszinó titkárává választották. Az 1867-es kiegyezés után megszervezett megyei törvényszék bírója lett. 1877-ben megválasztották Esztergom polgármesterének, erről viszont nagyon hamar lemondott, és helyette Palkovics Károly lett a polgármester. Az 1871-ben életbelépett új bírósági rendszer létrehozta a magyar királyi törvényszékek hálózatát. A törvényszéki székhelyekért folyt versengésben azonban Esztergom lemaradt, az Győrbe került. Brinkmann Antalt áthelyezték a győri törvényszékre, 1879-ben már annak helyettes elnöke. Esztergomi kötődését azonban megtartotta, és a Dalárda jogutódjának végig pártoló tagja maradt. 1881-ben áthelyezték a budapesti törvényszékre, onnan ment nyugdíjba. Ezután Ipolyságon élt, ott is halt meg.
7. **Deininger Imre** gazdasági segéd (1868 Debrecen) Deininger Imre (Esztergom, 1844 – Budapest, 1918.) mezőgazdász. Apja Deininger Ferenc, az esztergomi takarékpénztárt első igazgatója volt. Az esztergomi bencés gimnázium elvégzése után az érseki uradalomban volt gyakornok, majd beiratkozott a magyaróvári Akadémiára. 1868-tól Debrecenben az akkor szervezett Felsőbb Gazdasági Tanintézetben mezőgazdaságot oktatott és az intézeti gazdaságot, a kísérleti területet és a botanikus kertet vezette. 1874-ben rendes tanárrá nevezték ki Magyaróvárra a növénytermesztési tanszékre. 1884-ben a keszthei Gazdasági intézet igazgatója, majd 1892-től Gödöllőn a koronaadalom jószágigazgatója lett. Szakmai pályáját a Földművelési Minisztériumban fejezte be. Megkapta a Ferenc József rend középkeresztjét.
8. **Deszáth Géza** gazdasági segéd (1868 Debrecen, 1870 Pest) Deszáth Géza (1844–1900 után) gazdatiszt, hivatalnok. Deszáth József primási számvevő és Gramling Jozefa fia. Gazdatiszti pályán kezdett, majd magánhivatalnok lett Budapesten. 1874-ben Vászolyon házasságot kötött Bohuniczky Amáliával. 1899-ben házasságát felesége kérésére a Budapesti Királyi Törvényszék felbontotta, mivel „*az alperes gazdatiszti állását megbízhatatlansága miatt elvesztő, adósságokat csináló, jövedelmét szeretőkre költő, 1888-ban a kassai tvszk. által vál-*

tóhamisítás miatt 2 év fegyházra ítélt, a felperest 1890 tavaszán hűtlenül elhagyó, lopás miatt 1897-ben megint 2 hónapra elítélték.”

9. **Etter Nándor** magánzó (*1868 Debrecen*) Etter Nándor (1839–1893). A korábban pesti polgár Esztergomban letelepedett Etter János sörfőző mester kisebbik fia, Lőrinc öccse. A bátyja vezette családi sörgyárban volt hivatalnok. Az esztergomi Borászati egyesület választmányi tagja.
10. **Feigler Ede** megyei írnok (*másod basszus, 1870 Pest, 1872 Nagyvárad*) Feigler Ede (1844–1884) id. Feigler János primási főépítőmester legkisebb fia. 1865-ben lett Esztergom vármegyei hivatalnok. Éneklés mellett helyi hangversenyeken citerásként is fellépett, sőt, zeneszerzéssel is próbálkozott, Merengés című csárdása nyomtatásban Bécsben jelent meg. 1864-ben vadászat közben véletlenül agyonlőtte Hutta János primási orvos fiát, ami idegileg roppantul megviselte, 1880-ban súlyos idegösszeroppanás után a budapesti Tébolydába került, ott is halt meg.
11. **Feigler Gusztáv** építész (*1870 Pest*) Feigler Gusztáv (1829–1907) építész. Id. Feigler János primási főépítőmester fia. A bécsi Akadémián tanult, onnan jött haza 1848 tavaszán és beállt honvédnak, a honvéd térképészethez osztották be. A szabadságharc leverése után pár évig Pesten, majd édesapjánál volt gyakornok. 1860-ban Hild József rábízta a Nagyszeminárium felépítését. A Főkáptalan főépítésze lett, ő építette a Bazilika portikusát és számos további épületet Esztergomban, többek között a Zsinagógát és az utolsó kanonoki házat. Szépen orgonált és kisebb egyházi zeneműveket is szerzett
12. **Feigler János** megyei esküdt (első tenor, 1868 Debrecen, 1870 Pest, 1872 Nagyvárad) Feigler János (1832–1902) id. Feigler János primási főépítőmester fia. A szabadságharc alatt az Újházy vadászszázad tizedes volt. 1853-ban lépett Esztergom vármegye szolgálatába: 1858-tól levéltáros, 1863-ban választott központi esküdt az Esztergomi járásban, majd ugyanott alszolgabíró, szolgabíró, 1883-tól megyei központi szolgabíró. 1886-tól megyei árvaszéki ülnök, 35 évi szolgálat után 1898-ban ment nyugdíjba. Művészien hegedült, és kisebb zeneműveket is komponált (lásd /OSZK Zeneműtár Ms. mus. 11.533 és Esztergom és Vidéke, 1882. 57.sz.).
13. **Feigler Sándor** uradalmi alszámvevő (*első tenor, 1868 Debrecen, 1870 Pest, 1872 Nagyvárad*) Feigler Sándor (1827–1893) Esztergomban született, id. Feigler János primási főépítőmester legidősebb fia. 1843-ban magán gyakornokként kezdte szolgálatát a primási uradalomban. Részt vett a szabadságharcban, ott volt az esztergomi nemzetőrök között Komárom elfoglalásánál. Végigjárva szolgálati utat központi első számvevőként ment 1893-ban nyugdíjba. Tagja volt a főszékesegyház ének és zenekarának, 1856-ban a Bazilika felszentelésén Liszt Ferenc Esztergomi miséjében szóló tenorékes volt.

14. **Fekete György** tanító (*első basszus, 1872 Nagyvárad*) Fekete György (1850–1908) tanító. Esztergomban született, Fekete Ferenc és Skrabal Örzse fia. 1861–65 között elvégezte az első négy osztályt az esztergomi bencés gimnáziumban, majd a tanítóképzőben szerzett oklevelet. Tanított az esztergomi városi elemi iskolában, majd 1883-ban az Esztergom-Vízivárosi primási elemi iskola (később a primási tanítóképző gyakorló elemi iskolájaként működött) tanítója volt. 1890-ben a vízivárosi plébániatemplom kántora lett. 1873–1890 között az esztergomi bencés gimnázium tornatanára is volt. Harminckét év tanítás után 1900-ban ment nyugdíjba.
15. **Felsenburg Gyula** kereskedő (*első basszus, 1868 Debrecen, 1870 Pest, 1872 Nagyvárad*) Felsenburg Gyula esztergomi kereskedő, az Izraelita Ruházó Egyesület elnöke. Egyes források szerint Balassagyarmaton született, Felsenburg Tivadar kereskedő fia. Művészien zongorázott és nagyon jól rajzolt, festett. Idős korában elköltözött Esztergomból (Balassagyarmatra?), 1921-ben még élt.
16. **Freisinger Ármin** éneklész (*1870 Pest*) Az esztergomi főszékesegyház zenekarának énekese volt. A Dalárda 1868. évi tagnévsorában még nem szerepel. Első – és utolsó – hírünk róla, hogy szólót énekelt a Dalárda 1869. november 24-i hangversenyén és Ábrányi Kornél nagyon elismerően írt a Zenészeti Lapokban énekléséről. Semmi egyebet nem tudunk róla.
17. **Frey Ferenc** (*1870 Pest*) Frey Ferenc, késmárki (1851–1910) vaskereskedő, banktisztviselő, politikus. Esztergomban született, Frey Vilmos vaskereskedő és Fröhlich Franciska fia. Esztergom közéletének aktív résztvevője, 1892–1906 között Esztergom város országgyűlési képviselője.
18. **Gábris János** megyei írnok (*1868 Debrecen*) Esztergomban a XIX. század második felében két, közel egykorú, egymással szoros rokoni kapcsolatban álló Gábris János élt.

Gábris János (1) Esztergom, 1839. május 20. Gábris Imre és Babszki Teréz fia, húga Teréz (sz. 1841). Az 1876-os nagy árvízkor meghalt Gábris János felesége. Ez csak az Esztergomban született Gábris János (1) felesége lehetett. Gábris János(1)-ről többet nem tudunk.

Gábris János (2) született Holics, 1847 augusztus 8. illegitim, anyja Gábris Katalin, Bátyja Lipót (?1844), Esztergomban a bencés gimnáziumban tanult, majd Párkányban volt takarékpénztári könyvelő. Lipót felesége Gábris János (1) húga, Teréz volt. Gábris Lipót 1876. évi gyászjelentésén szerepel anyja, Katalin, öccse János és anyósa, Teréz, de nem szerepel Gábris János (1). Gábris János (2) felesége Barabás Franciska, Nándor fia 1869-ben Esztergomban, majd Prisca nevű lánya 1871-ben Párkányban született, foglalkozása az anyakönyv szerint ekkor „officialis”, vagyis tisztviselő. A következő években már Magyaróváron élt, ott született 3 leány és János fia, majd 1881-ben ismét

Esztergomban született András fia. 1880-ban egy Gábris János sikeres jegyzői vizsgát tett, majd többször jelentkezett hivatali állásokra városnál és megyénél eredménytelenül. Feltételezzük, ez ugyanaz a Gábris János, akit zugírászatért az 1890-es években többször törvény elé állítottak. János fia napszámos lett, 1909-ben Békés megyében körözték, Ágnes leánya tüdővészben halt meg 1906-ban Esztergomban. Gizella lánya Esztergomban volt varrónő, 1902-ben férjhez ment Krebsz István bádogsmesterhez.

Úgy hisszük, a Dalárda tagja **Gábris János (1)** lehetett, nem is valószínű, hogy az 1868-ban alig 20 éves Gábris János (2) megyei írnok lehetett volna.

19. **Helcz Antal** Esztergom sz. kir. város aljegyzője (1868 *Debrecen*, 1870 *Pest*) Helcz Antal dr. (1843–1916.) jogász, polgármester. Esztergomban született, Helcz János bőrkereskedő és Szegesdy Erzsébet fia. A bencés gimnáziumban tanult, majd belépett az esztergomi szemináriumba, amit két év után elhagyott. Pesten szerzett jogi diplomát. Esztergom városánál helyezkedett el, először jegyző, majd városi főügyész. 1886. október 24-től Esztergom sz. kir. város polgármesterévé választották Polgármestersége alatt épült a szentgyörgy-mezei iskola, az árvaház (1890), az érseki kórház, a Szent Anna zárda és elemi iskola, az óvónőképző, elkészült az Esztergom–Almásfüzitő-vasútvonal, a Zsinagóga, a Mária Valéria híd, ám az utóbbi kettőt már csak lemondása után adták át ünnepélyesen a forgalomnak. 1895 júniusában a kórház pénzügyeinek kezelése miatt a sikkasztás gyanúját fogalmazták meg ellene, ezért lemondott a polgármesterségről.
20. **Hoffmann Sándor** főerdész (1868 *Debrecen*) Hoffmann Sándor (Selmecebánya, 1842 – Budapest, 1891) erdész. Hoffmann Sándor selmecebányai patikus és Lanko Franciska fia. Tizennyolc éves korában nősült, felesége Michalovits Malvin. Az 1860-as évek elején erdészgyakornok volt Besztercebányán, ahol 3 gyermeke született, két leány és az ifjabb Sándor, aki szintén erdész lett. A pilismaróti közalapítványi erdészethez került, ahol idővel vezető lett, királyi erdő-főtanácsosi címmel. Megkapta a Vaskorona rend és a Ferenc József rend lovagkeresztjét. Az 1880-as évek elején ő építette az első erdészeti kövesutat a Pilisben, Pilisszentkereszt-Pilisszentlélek és Pilismarót között. Támogatta az erdei turistáskodást, belépett az 1874-ben alakult első magyar turista egyesületnek, a Magyarországi Kárpát Egyesület Budai Osztályába (amely 1891-ben Magyar Turista Egyesület néven önállósodott), amelynek választmányi tagja volt. Ő járta ki az engedélyt a közoktatásügyi minisztériumban, hogy turista útjelzéseket helyezzenek ki. Az ő nevét őrzi a Pilisben a Hoffmann-forrás és Hoffmann kunyhó turistaház.
21. **Hulinyi Ferenc** énektanár (*másod tenor*, 1868 *Debrecen*, 1870 *Pest*, 1872 *Nagyvárad*) Hulényi /Hulinyi/ Ferenc (1818–1886) tanító, karigazgató. Esztergomban született, Hulényi Mihály csizmadiamester fia. A bencés gim-

náziumban tanult, majd Pesten elvégezte az Akadémia. bölcsészeti első évfolyamát, majd tanítóképzői vizsgát tett. De mindezek mellett elsősorban a zenével foglalkozott. Játszott templomi zenekarokban, előbb a német, majd a magyar színház zenekarában, sőt időnként szóló hegedűsnek is felkérték. 1844-ben lett a nemzeti iskola I. osztályának tanítója, 1854-ben a Leánytanoda (elemi lányiskola) főtanára, majd haláláig annak igazgatója. 1844-ben pályázaton nyerte el a Belvárosi plébánia templom karigazgatói állását, amelyet 1886-ig töltött be. Kiváló énekhangja volt. Éneket tanított a reáliskolában, a bencés gimnáziumban és a tanítóképzőben is. 1868-ban ő alapította gimnázium Dalárdáját. Fő műve, az *Egyházi énekek katolikus ifjúság* számára több kiadást ért meg.

22. **Hübschl Sándor** tanár (*másod basszus, 1868 Debrecen, 1870 Pest, 1872 Nagyvárad*) Hübschl Sándor (1840–1912) tanító. Esztergomban született, Hübschl Antal Esztergom vármegye főorvosa és Haubenthaller Teréz fia. 1857-ben a bencés gimnáziumban érettségizett, majd elvégezte a tanítóképzőt. 1859-től az esztergomi belvárosi elemi iskolában tanított. 1889-ben tanítói munkájáért megkapta az Arany Érdemkereszt kitüntetést. 1901-ben ment nyugdíjba.
23. **Hyross József** gazdatiszt (*1868 Debrecen*) Hyross József (Esztergom-Víziváros, 1834–1909 után) gazdatiszt. Hyross József primási gazdatiszt és Sternenszky Ernesztin fia. A régi Nyitra vármegyei Hyross nemesi család, tagjai közül többen álltak Esztergom vármegye. illetve az esztergomi érsekség szolgálatában. Apjához hasonlóan ő is primási uradalomnál helyezkedett el. Felesége Szűry Adél Etelka. Az 1860-as évek végétől Pozsonypüspökiben szolgált, itt született lánya Vilma (*1869) és fia, József Vilmos (*1871), majd Verebélyen volt pénztáros, 1903-ben pedig Zólyompéteriben intéző. 1906. június 21-én Ferenc József király Hyross József és gyermekei nemességét és régi címerének használatát megerősítette.
24. **Kádár István** főerdész (*1868 Debrecen*) Kádár István (?1826 – Pécsvárad, 1876) erdész. Feltehetően azonos a selmecbányai akadémián 1844/45-ös tanévben végzett, magyarországi 21 éves Stephan Kádárral. Felesége Király Mária. Az 1850-es évek második felében Csolnokon a közalapítványi erdőgazdaságnál volt erdész, ott született két lánya (Rozália 1855 és Gizella 1858) és a szintén erdész ifjabb István (1862). 1868-ban belépett az Országos Erdészeti Egyesületbe. Később Pécsváradon lett magyar királyi közalapítványi erdőmester. Halála után kiskorú árvája, Gizella segílyt kért az Erdészeti Egyesülettől, ám azt apja rendezetlen egyesületi tartozása miatt elutasították.
25. **Klenka Ferenc** könyvvívő (*1870 Pest*) Klenka Ferenc könyvkereskedő (Sopron, 1850–1922 után) Klenka Péter és Schmidt Amália fia. Esztergomi tartózkodásáról csak annyit tudni, hogy 1870-ben üzletvezetőként két versesköte-

tet ajándékozott az esztergomi városi reáliskola „*kitűnő magyarnyelv tanulója, Boróczy László I. osztályosnak*”. 1877. március 1-jén Győrben a mai Széchenyi téren nyitott könyvkereskedést, és könyvkiadóként egy évig nyomdája is volt. Tíz év után könyvüzletét eladta Maxa Ferencnek. 1888 május 1-jén új könyvüzletet nyitott Sopronban, a Domonkosok utcájában. 1905-ben Budapestre költözött, a Szent István Társulatnál helyezkedett el, és 1911-től a könyvkereskedési részleg igazgatója, később a Társulat főellenőre, 1922-ben cégvezetője volt.

26. **Klinda Rezső** tanár, az esztergomi Dalárda alkarnagya (*első tenor, 1868 Debrecen, 1870 Pest, 1872 Nagyvárad*) Klinda Rezső Rudolf (1830–1903) tanító. Búrszentmiklóson (Pozsony vármegye) született, Klinda Mátyás és Szvoboda Teréz fia. Az esztergomi mesterképzőben (tanítóképző) szerzett 1859-ben tanítói oklevelet. Még abban az évben az esztergomi városi elemi iskola segédtanítója lett, majd később tanítója, 1886-tól igazgatója. A Főszékesegyház zenekarának hegedűse, az esztergomi Dalárda alapítóinak egyike, 1886-tól az esztergomi Belvárosi plébánia karnagya.
27. **Kollár Péter** Esztergom sz. kir. város főjegyzője (*első basszus, 1868 Debrecen, 1870 Pest, 1872 Nagyvárad*) Kollár Péter (1837–1917) Esztergomban született, az ottani bencés gimnázium elvégzése után jogot tanult. Előbb Esztergom városánál dolgozott, 1877-ben átment Esztergom vármegye Árvaszékéhez, 1905-ben az Árvaszék elnökévé választották.
28. **Korányi József** tornásztanító (*első tenor, 1870 Pest, 1872 Nagyvárad*) Korányi József (1824–1895) tornatanár, uszoda tulajdonos, Esztergom tornaéletének szervezője. Az 1848/49-es szabadságharcban honvéd hadnagyként vett részt. 1868–1870 között a városi reáliskolában, 1870-től haláláig az Érseki Tanítóképzőben, közben évekig a bencés gimnáziumban is volt tornatanár. 1863-ban megnyitotta a város első uszodáját a Kis-Dunán, 1864-től tartott „testedzéseket” a Magyar Király vendégfogadóban. 1887 decemberében megalakította az Esztergomi Tornaegyletet, amelynek elnöke Wimmer Imre főkapitányi jószágigazgató lett.
29. **Koricsánszky Endre** megyei esküdt (*1870 Pest*) Koricsánszky Endre, koricsányi (1843–Esztergom, 1873) megyei tisztviselő. Koricsánszky Endre és Márkus Susanna fia, helvét hitvallású. 1861-ben beiratkozott a pesti egyetemre jogot tanulni. Esztergom vármegye tisztviselője lett, előbb megyei esküdt, majd a királyi törvényszék fogházfelügyelője. Felesége Nagy Emma, gyermeke nem volt. Tüdővészben hunyt el.
30. Köhler Béla főszékesegyházi zenész (*1870 Pest*)
31. **Magurányi József** ügyvédjelölt (*másod basszus, 1872 Nagyvárad*) Magurányi József dr. (1851–1928) jogász. Esztergomi születésű, a bencés gimnázium

elvégezése után Budapesten szerzett jogi diplomát. 1875–1880 között Reményi Antal budapesti ügyvéd irodájában dolgozott, majd visszatért Esztergomba, ahol ügyvédi irodát nyitott. 1897-ben a az esztergomi Főképtalan kinevezte bányáügyeinek jogi intézőjének, és pár év alatt az ország egyik legjobb bányáügyésze lesz. 1905-ben a Főképtalan alapítványi ügyésze lesz, és megkapja a tiszteletbeli vármegyei tiszti főügyészi címet is. Nagy zenebarát volt, maga is zenélt, sőt zeneszerzéssel is foglalkozott. Az esztergomi Dalárda utódjaként 1883-ban létrejött Dal és Zenekedvelők egyesületének az ügyésze, később elnöke is volt.

32. **Majer Sándor** patikus (*első tenor, 1868 Debrecen, 1870 Pest, 1872 Nagyvárada*) Majer Sándor (Nagyszombat, 1831 – Párkányána, 1896) gyógyszerész. Apja Majer Mihály a nyitrai püspökség gazdatisztje, anyja Priviczky Teréz. Az esztergomi Majer István v. püspök (1813–1893), a népszerű István bácsi féltestvére. Az esztergomi bencés gimnáziumban tanult, 1847-ben végzett. 1848 májusában az elsők között állt be honvéddnek Esztergomban. Az 1850-es évek vége felé Paloznakon élt, feleségével, Palles Máriaival, ahol három lányuk született. 1861-ben megvette Esztergom-Vízivárosban az 1727-ben alapított Fekete Sas hercegprímási udvari és vármegyei patikát. 1863-ban született István fia, aki szintén gyógyszerész lett. Ügyes kezű festő volt, tetszetős zsánerképeket festett. Tagja volt az esztergomi Kaszinónak, a bencés főgimnázium Segélyző Egyesületének és a kezdetektől haláláig az 1863-ban alapított esztergomi Kisdédóvó Társulatnak. Részt vett a városi közéletben és tagja volt a városi képviselőtestületnek is. 1894-ben eladta a Fekete Sas patikát Zsiga Zsigmond patikusnak, és Párkányánán élt nyugdíjasként. Esztergomban a szentgyörgymezei temetőben helyezték örök nyugalomra
33. **Major János** /tévesen István/ tanító (*másod basszus, 1870 Pest, 1872 Nagyvárada*) Major János (1846–1901) Esztergomban született, Major Ferenc és Dittrich Anna fia. Két évet járt az esztergomi bencés gimnáziumban, majd elvégezte a budapesti főreáliskolát. 1866-ban szerzett tanítói oklevelet az esztergomi érseki tanítóképzőben. Tanító volt a városi elemi iskolában és az ipariskolában, majd a Belvárosi elemi iskola igazgatója lett. 1896-ig óraadó rajztanár az érseki tanítóképzőben is. Tagja volt a városi képviselőtestületnek, elnöke a járási római katolikus tanítóegyesületnek, alelnöke az országos katolikus segélyalapnak, tagja a kereskedelmi- és iparbank igazgatóságának.
34. **Mátis Géza** primási gazdatiszt (*másod basszus, 1872 Nagyvárada*) Mátis Géza (? – 1907 után) Mátis Géza 1859 szeptemberben lépett a primási uradalom szolgálatába. Az esztergomi uradalmi központban dolgozott. Büttner Róbert primási főszámvevő lányát, Büttner Arankát vette feleségül. Két fia, Viktor 1875-ben és Gyula 1877-ben Esztergom-Vízivárosban született. Esztergom-

- ból a nagysallói uradalomba, Farnadra helyezték át pénztárosnak, itt születtek Mária (1879), Sándor (1883) és Sarolta (1889) gyermekei. 1907-ben még élt.
35. **Minczér Ede** gazdasági segéd (*1868 Debrecen*) Minczér Ede (Somogyszob, 1842. április 1. – 1901 után) Minczér István és Ott Apollónia fia. Az esztergomi bencés gimnáziumban érettségizett 1862-ben. Az esztergomi főképtalan szolgálatába állt, mint gazdasági segéd kezdett, majd az 1870-es évektől kasznár volt Kiskesziben, majd később Letkésen. Nyugdíjba vonulása után földet bérelt Komlóskeresztesen, de pár év alatt tönkrement, 1898-ban még ingóságai egy részét is elárverezték. 1900-ba Monte-Carloba utazott, ide utaltatta havonta a főképtalantól kapott nyugdíját is. 1901-ben Esztergomban elterjedt a híre, hogy főbe lőtte magát, ám ez nem bizonyult igaznak. Későbbi sorsa ismeretlen.
36. **Nedeczky Miklós** képtalani tisztviselő (*1870 Pest*) Nedeczky Miklós, nedeczei és lábatlani (Karva, 1844. február 1. – Esztergom, 1918) Nedeczky Kálmán és Takácsy Klára fia. Felesége Holényi Mária. Az esztergomi főképtalan uradalmában szolgált. Előbb Keszegfalván, majd Besenyőn (Zsitvabesenyő) volt ispán, ekkor született három gyermeke, majd 1884-ben áthelyezték kasznárnak az Udvard melletti Szentmiklós pusztára. Az 1890-es években itt lett intéző, majd tisztartóként a szentmiklósi és szentbenedeki uradalmak felügyelője. 1900. január 1-ével gazdasági tanácsos és főfelügyelői címmel a főképtalani birtokok jószágkormányzója lett. 1911-ben ment nyugdíjba, és továbbra is Esztergomban élt.
37. **Nedeczky Tiborc** törvényszéki ülnök (*másod tenor; 1870 Pest, 1872 Nagyvárad*) Nedeczky Tiborc, nedeczei és lábatlani (Marcelháza, 1839 – Budapest, 1918) Nedeczky Kálmán és Fülepp Ágnes fia. 1856-ban a győri bencés gimnáziumban érettségizett. Esztergom vármegye tisztviselője lett, törvényszéki ülnök, majd megyei alügyész volt. 1869-ben felesége Kovács Mária 10 hónapi házasság után 19 évesen halt meg. 1876-ban feleségül vette Paál Karolinát, kilépett a vármegyei szolgálatból és hazatért marcelházi birtokára gazdálkodni. Ő fordította a nagyváradai találkozón elhangzott egyik kórusmű (Franz Heigel: Egyesülés című verse, megzenésítette Franz Lachner) dalszövegét.
38. **Nedeczky Vince** megyei esküdt (*1870 Pest*) Nedeczky Vince, nedeczei (Esztergom, 1846 – Verebély, 1916) Nedeczky Károly prímási ügyész és Pyber Johanna fia. 1857–1864 között hét osztályt végzett el az esztergomi bencés gimnáziumban. Nőtlen volt. Vármegyei szolgálatát megyei esküdtként kezdte. 1880-ban Blaha Lujza esztergomi vendégszereplésekor, amikor a *Piros bugyelláris* című darabot a helyi amatőr színjátszókkal közösen adták elő, Peták János, a vén huszárkapitány szerepét játszotta nagy sikerrel. Hosszú ideig volt a verebélyi járás (Bars vármegye) főszolgabírója.

39. **Niedermann János** városi pénztári tiszt (*1868 Debrecen, 1870 Pest*) Niedermann János (1845-1920) Esztergomban született, Niedermann Ferenc (1801–1882) kereskedő fia. Esztergom város tisztviselője volt, majd saját földjein gazdálkodó.
40. **Niedermann Pál** szolgabíró (*1868 Debrecen, 1870 Pest*) Niedermann Pál dr. (1838–1908) jogász. Esztergomban született, Niedermann Ferenc kereskedő fia. Jogász, Esztergom vármegye szolgabírája, majd főkapitányi ügyész, királyi tanácsos. Esztergom kulturális és társadalmi életének egyik jelentős szereplője volt. 1883–1889 között az esztergomi Dal- és zenekedvelők egyesületének elnöke volt.
41. **Palásthy József** városi írnok (*első tenor; 1870 Pest, 1872 Nagyvárad*) Palásthy József (Hatvan, 1824 – Esztergom, 1889) Palásthy István és Sándor Erzsébet fia. Feleségével, Fischer Veronikával 1850-60-as években Isaszegen élt, ahol 1851–1867 között 8 gyermekük született. A kiegyezés után költözött Esztergomba, ahol a szabad királyi város hivatalnokává lett. Béla és Jenő fiai a bencés gimnáziumban, Géza és István a reáliskolában tanultak. Két lánya, Erzsébet és Neszti (Ernesztina) a főszékesegyházi zenekarban énekeltek.
42. **Palkovics László** megyei aljegyző (*1870 Pest*) Palkovics László Flóris (Dunamocs, 1846 – Esztergom, 1872) Palkovics Károly karvai birtokos, vármegyei főjegyző és Somogyi Mária fia, Somogyi Flóris unokaöccse és keresztfia. 1863-ban érettségizett az esztergomi bencés gimnáziumban, majd jogot végzett Pesten, és Esztergom vármegye szolgálatába lépett. Több éven át látta el a Dalárda titkári feladatát. Fiatalon tüdővészben halt meg.
43. **Pázmán /Pázmány/ Béla** gazdatiszt (*1868 Debrecen, 1870 Pest*) Pázmán Béla, szilasi és laki (Komárom, 1839 – 1887 után) Pázmány Zsigmond a szentmártonhegyi apátság komáromi ügyésze és Bitó Erzsébet fia. Komáromban végzte a bencés gimnázium négy osztályát, majd Győrben folytatta, de nem fejezte be gimnáziumi tanulmányait. 1860-ban az esztergomi érsekség uradalmának szolgálatába állt, 1874-ben ellenőr ispán Nagysállón, 1887-ben intéző Zsigárdon. További sorsa ismeretlen.
44. **Pongrácz Zsiga** ügyvéd (*másod basszus, 1868 Debrecen, 1870 Pest, 1872 Nagyvárad*) Pongrácz Zsigmond, szentniklói és óvári (Andrásfalva, 1840 – Esztergom, 1905) Győrben a bencés gimnáziumban tanult, majd ügyvédi oklevelet szerzett. Az Esztergomi Kereskedelmi és Iparbanknak 33 évig volt az ügyésze, emellett több esztergomi egyesület jogi ügyeit is intézte. **Rajcsányi József** törvényszéki esküdt (*első tenor; 1868 Debrecen, 1872 Nagyvárad*) Rajcsányi József (Nádszeg, 1837 – Esztergom, 1874) Esztergom vármegye tisztviselője. Rajcsányi János királyi sőtiszttség levélhordozója és Krádlí Borbála fia. 1846–1850 között a komáromi bencés gimnáziumban tanult. (Talán azonos azzal a Rajcsányi Józseffel, aki 1857-ben ispánként szolgált az

esztergomi érsekség uradalmában, Érsekvadkertben?) Esztergom vármegye szolgálatába lépett, 1863-ban telekkönyvi segéd, 1868-ban megyetörvény-széki esküdt, 1872-ben megyei jegyző. 1865-ben belépett az Esztergomi Lövészegyletbe. Felesége Király Vilma (?1843 – Székesfehérvár, 1929). Esztergomban négy gyermeke született: Béla (1869), Aranka (1870), Gyula (1873) és János (1874). Özvegye 1882 tavaszán pályázott ösztöndíjas helyért Aranka lány részére az Esztergomi-vízivárosi szatmári irgalmas nővérek leányiskolájában, ahol 1883/84-ben a IV. osztályt el is végezte. Béla fia 1880-1882 között a reáliskolába járt.

45. **Rencz László** főszentszéki kiadó (1868 Debrecen, 1870 Pest) Rencz László (Sárszentmihály, 1843 – ? Nyitra, 1910 után) Rencz Mihály és Mayer Antónia fia. A gimnázium alsó osztályait a komáromi bencés gimnáziumban végezte (ekkor szülei már Ószőnyben éltek, később Esztergomban telepedtek le 10 gyermekükkel) majd a felső osztályokat Esztergomban. Az esztergomi érsekség másodfokú bíróságánál, az Érseki Főszentszéknél volt hivatalnok, majd az 1870-es évek elején a nyitrai püspökség uradalmában helyezkedett el, 1881-ben főpénztáros, majd 1885-től nyugdíjazásáig uradalmi jószágkormányzó lett. Nyitrán élt, de szülei és testvérei többsége továbbra is Esztergomban maradtak.
46. **Reusz József** megyei aljegyző (1868 Debrecen, 1870 Pest) Reusz József (1836 – 1906). Esztergomban született, 1853-ban az ottani bencés gimnáziumban érettségizett, majd Pesten szerzett jogi diplomát. 1861-ben Esztergom vármegye szolgálatába lépett, 1863-ban Gróf Forgách Ágost megyei adminisztrátor titkára lett, majd megyei aljegyző. 1873-ban elhagyta a vármegyét és az Esztergomi takarékpénztár titkára, majd 1891-ben annak igazgatója lett. Munkája: *Az esztergomi Takarékpénztár 50 éves története* 1845–1895. Budapest, é. n.
47. **Reviczky Gábor** uradalmi főpénztári tiszt (másod tenor, 1868 Debrecen, 1870 Pest, 1872 Nagyvárad) Reviczky Gábor, revisnyei (1837–1907). A népes Reviczky család Esztergom-komáromi ágából származott, apja Reviczky Márton. 1859-ben lépett az esztergomi érsekség szolgálatába, mint pénzügyi gyakornok az esztergomi központban, majd ellenőr, végül uradalmi főpénztáros lett. Felesége az esztergomi Etter Ilona, gyermekeik Aladár (a szeminárium h. igazgatója), Gábor vármegyei főjegyző és Erzsébet.
48. **Riedl János** főszékesegyházi zenész (első basszus, 1870 Pest, 1872 Nagyvárad) Riedl János (Sárisáp, 1824 – Esztergom, 1888) Riedl Ignác és Holtzin Franciszka fia. 1846-ban lett Esztergom-Vízivárosi kántortanító, 1856 után a vízivárosi templom karvezetője (kántora). 1846-tól volt az esztergomi főszékesegyházi zenekarának tagja, mint gordonkás és mint másod-basszus énekes. Egyik fő szervezője volt a Zenei Körnek, amelynek 1885-ben karnagya is lett. 1884-

ben Seyler Károly halála után, mint rangidős ideiglenesen a főszékesegyházi zenekar vezetője volt. Nekrológja: Esztergom és Vidéke 1888. február 23.

49. **Sattinger Konrád** káptalani gazdatiszt (*első basszus, 1872 Nagyvárád*) Sattinger Konrád (? – 1880) a 70. számú Balaton-somogyi honvédsászlóalj tartósan szabadságolt hadnagya az esztergomi főkáptalan gazdaságának tisztviselője volt. Felesége Hanny Gizella. Ispánként a Keszegfalva-agyagosi birtokon szolgált. 1878-ban Bosznia okkupációjakor behívták katonai szolgálatra. 1880-ban halt meg. Fia, Ödön 1881. január 5-én már utószülöttként jött a világra és háromhetes korában meghalt.
50. **Schönbeck Mihály** magánzó (*1868 Debrecen, 1870 Pest*) Schönbeck Mihály (1843–1912) pékmester. Esztergomban született, Schönbeck Mihály és Lunzner Júlia fia. 1853/54-ben elvégezte a bencés gimnázium első osztályát. Kitanulta a pék szakmát, amit már nagyapja, az idősebb Schönbeck Ignác is űzött Esztergomban, és pékmesterként dolgozott. Üzlete a Kossuth Lajos utca – Béla király utca sarkán lévő nagy saroképületben volt.
51. **Schwarz József** kereskedő (*1868 Debrecen*) Schwarcz József (1818–1893) esztergomi kereskedőcsaládban született. Élénken részt vett az esztergomi közéletben, tagja volt évtizedekig a városi képviselőtestületnek, egy ideig városi hegymester is volt. Számos polgári egyesületben vett részt. Egyik alapítója volt a Lövészegyletnek, és ő építtette a romantikus stílusú Lövölde-épületet. Tagja volt a Dalárdának, Egyik szorgalmazója az Esztergomi Önkéntes Tűzoltó Egylet létrehozásának, amelynek 1870–1874 között parancsnoka és a Széchenyi Ödön 1870-ben alapította Országos Tűzoltó Szövetség választmányi tagja is volt.
52. **Seyler Vilmos** zenész (*első basszus, 1872 Nagyvárád*) Seyler Vilmos (1853–1933) főkáptalani uradalmi tisztviselő. Seyler Károly esztergomi karnagy és Schlöss Mária fia. 1871 érettségizett az esztergomi bencés gimnáziumban. Édesapja zenésznek nevelte, de szembeszállva apjával 1872-ben az esztergomi főkáptalani uradalomban helyezkedett el. Ispán volt Letkésen, majd a Somogy megyei Tapsonyban. Az utolsó évtizedeket az uradalom esztergomi központjában töltötte. Hatvan év szolgálat után jószágkormányzóként ment nyugdíjba.
53. **Simonffy Kálmán** zeneszerző, karvai földbirtokos, megyei főjegyző (*1868 Debrecen*) Simonffy Kálmán (Nagyabony, Pozony vm. 1832 – Budapest, 1881) dalszerző, földbirtokos. A szabadságharcban főhadnagy, utána Cegléden főjegyző volt, ahol megszervezte és vezette a helyi Dalárdát. 1864-től Karván volt birtoka, de Esztergomban lakott. 1865-ben lett Esztergom vármegye főjegyzője, 1872–1875 között országgyűlési képviselő volt. Arany János, Petőfi Sándor, Vörösmarty Mihály és más magyar költők verseit népdal jelleggel ze-

nésítette meg. 1880-ban megválasztották az Országos Daláregyesület alelnökének. A budapesti elmeógyógyintézetben halt meg.

54. **Somogyi Flóris** megyei törvényszéki ülnök, földbirtokos (*másod basszus, 1870 Pest, 1872 Nagyvárad*) Somogyi Flóris, derghi és karcsai, (1816–1878) Esztergom-Vízivárosban született, Somogyi Gáspár és Kondé Jozefa fia. 1837-től Esztergom vármegyénél dolgozott, 1837-ben aljegyző, 1840-ben jegyző, 1849 májusban másodalispánnak választották. A szabadságharc után visszavonult a közelettől és birtokán gazdálkodott. A kiegyezés után vállalta a vármegyei törvényszék ülnökségét. Unokaöccse, Kruplanicz Kálmán temettette el az esztergomi belvárosi temetőben.
55. **Szabó János** káptalani gazdatiszt (*első basszus, 1872 Nagyvárad*) Csak annyit tudunk róla, hogy 1887-ben már nem volt a káptalani uradalom szolgálatában.
56. **Szilassy Béla** primási tisztviselő (*1870 Pest*) Szilassy Béla, pilisi és szilasi (Vámosmikola, 1845 – Léva, 1912) Szilassy Gábor és Gyárfás Mária fia. A gimnáziumi tanulmányai felső négy osztályát Esztergomban végezte, 1863-ban végzett. 1864 januárjában lépett a primási uradalom szolgálatába. Előbb írnok volt, majd 1873-ban Hugyagon számadó segéd, 1876-ban ellenőr Bajcsón, később intéző Kemencén. 1888-ban áthelyezték Dejtárra. 1895-ben kérte nyugdíjazását, nyugdíjasként Léván élt.
57. **Szmatlik Antal** ügyvédjelölt (*másod basszus, 1872 Nagyvárad*) Szmatlik Antal (1849–1935) Esztergom-Vízivárosban született, Szmatlik Antal és Maizner Borbála fia. 1869-ben érettségizett az esztergomi gimnáziumnak. Eredetileg jogásznak készült, de tanulmányait félbehagyva a primási uradalom szolgálatába állt, ahol levéltáros, később főlevéltáros lett. de mindeközben Simor primás, majd utódainak udvarmestere is volt. Kitűnően tudott latinul. Alapos ismerője volt a híres Simor gyűjteménynek, melynek csaknem minden darabja megvételét ő intézte, és a gyűjtemény első katalogizálását is ő készítette el. 1929-ben ment nyugdíjba.
58. **Sztankay Ádám** telekhivatali írnok (*első basszus, 1868 Debrecen, 1870 Pest, 1872 Nagyvárad*) Sztankay Ádám (Eperjes, 1845 – Esztergom, 1917). Sztankay József Sáros vármegyei szolgabíró és Urbán Anna fia, ikertestvére Éva. Az esztergomi bencés gimnáziumban hét osztályt végzett el. Tanulmányait félbehagyva lett hivatalnok az esztergomi járásbíróság telekkönyvi hivatalánál. Végigjárta a hivatali ranglétrát, írnok, kiadó, segéd-telekkönyvvezető, majd 1905-től telekkönyvvezető. Negyven évi szolgálat után ment nyugdíjba.
59. **Takács Béla** uradalmi számvevősegéd (*1868 Debrecen, 1870 Pest*) Takács Béla kis-jókai (1839–1884) Takács István Esztergom 1848–1861 közötti polgármestere és Pócs Rozália fia. 1856-ban érettségizett a bencés gimnáziumban.

Az esztergomi főkáptalan uradalmában helyezkedett el, 1884-ben kasznár volt az Udvard melletti Szent Miklós pusztán. Fiatalon, tüdőbajban halt meg.

60. **Takács Géza** ügyvéd, Esztergom kir. város kapitánya (*másod basszus, 1868 Debrecen, 1870 Pest, 1872 Nagyvárad*) Takács Géza, kis-jókai (1837–1891) Takács István Esztergom 1848–1861 közötti polgármestere és Pócs Rozália fia. A gimnáziumot Esztergomban 1854/55-ben, a jogot a pesti egyetemen végezte el. A város szolgálatába állt, 1875-től haláláig főjegyző volt. Szerkesztette az *Országgyűlési leveleket* (Esztergom, 1869), amelyet báró Baldácsy Antal adott ki. 1890-ben a szőlő betegségről (peronospora) írt könyve jelent meg.
61. **Takács Imre** egyházi zenész (*másod tenor; 1872 Nagyvárad*) Takács /Mihály/ Imre (Zólyom, 1847. október 2. – Zólyom, 1896. november 16.) főszékesegyházi karnagy. Takács Károly pipacsináló mester és Hlosika Mária fia. Fia-talkoráról semmit nem tudunk. 1870-ben lett az esztergomi főszékesegyház zenekarának hegedűse. Az 1880-as évek elején Seyler Károly betegeskedése idején többször helyettesítette őt a a regens chori feladatokban. Élénken részt vett Esztergom zenei életében, fellépett hangversenyeken, és 1883-ban megválasztották a Zenei Kör elnökének is. Seyler Károly halála után karnaggyá való kinevezése elhúzódott, mert többen kifogásolták, hogy orgonálni csak kezdőfokon tudott, pedig a templomi zenekarok vezetőinél elvárás volt a karnagy színvonalas orgonajátéka. Végül 1886 elején nevezte ki az esztergomi Főkáptalan a főszékesegyház karnagyává. Noha kiváló zenész volt, karnagyi munkáját több kritika érte a zeneművek kiválasztása és a zenekar tagjival szembeni erélytelensége terén. Az 1890-es évek elején többször lemondott, majd ezeket visszavonta. Halála előtt két évig már sokat betegeskedett, emiatt is hosszabb ideig volt távol. 1896-ban hazament gyógyulni szülővárosába, Zólyomba, és ott halt meg.
62. **Tanfy Ferenc** elemi tanító (*másod basszus, 1872 Nagyvárad*) Tanfy /1861-ig Klein/ Ferenc (Felsőgalla, 1834 – Esztergom, 1879) Klein András és Szaam Julianna fia. 1848-ban fejezte be az esztergomi bencés gimnázium hatodik osztályát, majd beállt honvédnak a szabadságharcba. 1868-ban az esztergomi tanítóképzőben szerzett tanítói oklevelet és Esztergom szabad királyi város elemi iskolájában lett tanító. Városi képviselő is volt.
63. **Tillmann Károly** uradalmi főlevéltárnok (*1868 Debrecen*) Tillmann Károly (1833–1886) Esztergomban született, Tillmann Ádám és Nesler Antónia fia. 1853-ban az esztergomi bencés gimnáziumban érettségizett. Még abban az évben a prímási uradalomnál gyakornok lett, majd levéltáros, később főlevéltáros. Utolsó munkaköre a drégelyi uradalom volt, ahol Dejtáron uradalmi felügyelőként dolgozott. 1885-ben megbetegedett, ezért a neki felajánlott főkáptalani igazgatói állást már nem tudta elfogadni. Szívszélhűtésben halt meg.

64. **Tollee Gyula** káptalani gazdatiszt (*első basszus, 1872 Nagyvárad*) Tollée Gyula (Pest, 1845. április 4. – Kiskomárom, 1902. február 14.) 1871-ben lett az esztergomi főkáptalan uradalmi alkalmazottja. 1874-ben feleségül vette Feichtinger Sándor esztergomi főorvos lányát, Adélt. 1875-től ispán Kőhídgyarmaton, majd kasznár Nánán. 1886-ban az uradalom esztergomi központjába helyezik vissza számtisztnek, ekkor Nánán nyilvános árverésen adta el lovait, marháit, disznóit, kocsikat, hintóit, bútorokat. Utolsó állomáshelye a Pesti Központi Papnevelő uradalma volt Kiskomáromban (Zala megye), ott is halt meg.
65. **Usztanek Antal** primási tisztviselő (*másod tenor, 1870 Pest, 1872 Nagyvárad*) Usztanek Antal születési helye és ideje ismeretlen, az 1840-es évek első felében születhetett. 1854–1860 között hat osztályt végzett el az esztergomi bencés gimnáziumban. 1862. január 1-jén lépett a primási uradalom szolgálatába, és Esztergomba az uradalmi központban kezdte pályafutását. 1871-ben Szidónia nevű lánya is Esztergomban született. Ezután sűrűn változott a szolgálati helye, különböző tisztségekben volt Zsigárdon, Csetényben (itt született Lajos fia), a jánosházai uradalomban, majd Tardoskedden és Szalkán. Hosszabb ideig volt Muzslán, ahol a helybeli Katolikus Kör világi elnöke is volt. A legtöbb időt Pusztacsenkén töltötte, mint számvevő, majd az uradalom területi átszervezése után csenkei központtal az egyesített esztergomi, gútai, nagysallói és drégelyi uradalmak jószágfelügyelőjévé nevezték ki. 1909-ben visszakérült Esztergomba. Hamarosan nyugdíjba ment, és Budapestre költözött. Híres lótenyésztő volt és lemondásáig, 1911-ig ő volt az Esztergom vármegyei lótenyésztő bizottság elnöke is. 1913-ban még élt, további élete ismeretlen.
66. **Váczy Ambrus** gazdatiszt (*1868 Debrecen*) Váczy Ambrus (Udvard, 1843 – Vác, 1929). Váczy Ágoston primási gazdatiszt és Wimmer Magdolna fia. Az érseki uradalom szolgálatába lépett 1862-ben, és 52 év szolgálat (ebből 40 évnél többet töltött Bajcsón) után, 1914 elején Bajcs-Harasztpusztai intézőként ment nyugdíjba. Tagja volt az Esztergom-vidéki Régészeti és Történelmi Társulatnak. Nyugdíjba vonulásától Vácon élt.
67. **Vancsó Gyula** primási gazdatiszt (*másod basszus, 1872 Nagyvárad*) Vancsó Gyula (Nagybudány, Nógrád m. 1844. április 8 – 1909 után) Vancsó János és Nauer Franciska fia. 1871-ben lépett az esztergomi főkáptalan szolgálatába, ahol pár évig központi írnok volt, ezután került Kéméndre intézőnek. Az 1870-es évek végén nősült, Szilárd Annát, Szilárd János bajcsi gazdatiszt lányát vette feleségül, három gyermekük Kéménden született. 1890-ben Szőlgyénben lett intéző, majd az uradalomnak az esztergomi kerülethez történt átsatolásakor előléptették számtartónak. Híres lótenyésztő volt. Élénken részt vett a helyi szintű politikai életben, országgyűlési választásokkor

járásai választási bizottsági elnök volt. 1909-ben még Szölgyénben volt, további sorsát nem ismerjük.

68. **Wallfisch Gyula** gyáros (1868 *Debrecen*, 1870 *Pest*) Wallfisch Gyula /1882-től Vállas/ Gyula (1844?–1889) gabonakereskedő, keményítő gyáros. Esztergomi zsidó kereskedő családban született. Alapításakor lépett be az esztergomi Dalárdában. Részt vett a Dalárdák országos találkozásánál 1868-ban Debrecenben. Állandó munkatársa volt az Esztergom és Vidéke lapnak gabonakereskedési ügyekben, amelyben 1882-ben egy írása is megjelent a Dalárda feltámasztása érdekében.
69. **Zubcsek Mihály** primási udvari ispán (1868 *Debrecen*, 1870 *Pest*) Zubcsek Mihály (1838–1891) 1861-ben lépett az érsekség szolgálatába. Simor János primás nővérének a leányát vette feleségül, és a primás unokaöccsével, az 1879-ben Esztergomban letelepedet dr. Rapcsák Imrével (később primási főorvos, a Simor kórház első igazgatója) a primás bizalmi emberei közé tartozott. 1874-től érseki főpénztáros. 1887-ben súlyosan megbetegedett, külföldön, Reichenauban kezelték, de munkaképességét többé nem nyerte vissza.

Táblák

Egri érsek 's patriarcha, felsőeőri Pyrker László János úr, méltóztatott saját kezével irt dicsérő levelet adni Seyler Károly úrnak, a' bécsi cs. kir. dalszínházbeli hangászok (született Budán, a' hol atyja, Seyler József, most az esztergomi széki egyházban hangászkar igazgató egykor ugyan regens chori volt), kinek újabb miséje majusban Egerben az új székes egyháznak felszentelésekor, saját igazgatása alatt a' hallgatók köz meglegedése és jóváhagyásával adatott. — Seyler Károly úr, midőn Egerből Bécsbe visszaütazott, Esztergomban, hol ez előtt maga is a' székes egyházi karnál hangász volt, köz helyben hagyással nyilvános hangversenyt adott, mellyben a' híres violonista Belogh úr, ki most Esztergomban lakik, ifju gróf Schmidegg, Schostal úr (a' székes egyházi hangászkar tagja), ifju Somogyi úr és Feigler asszonyság is részt vettek. Seyler K. úr még csak 23 esztendő, 's tőle a' muzsikai művekben sokat lehet várni. H. T.

1.tábla Tudósítás az Erdélyi Híradóban 1837.

Hangászat

melly vasárnap folyó év Junius 24-én a Budapesti ostrom alkalmával károsultak számára Seyler Károly igazgatása alatt Esztergamban fürdőházbani teremben adatik:

Első szakasz:

1. Vesseny dalab Phyzharmonicára, zongora kísérettel szerzette és előadja SEYLER KÁROLY.
2. Dal, szerző Tamascsek, éneкли BRZÓRAD.
3. Ária, Borgia Lucretia című daljátékból, szerző Donizetti, éneкли KRÖNING ALVINA.
4. Nagy keringő zongorára, szerző Seyler, előadja FEIGLER SÁNDOR.
5. „Éjjeli hadszemle“ Zedlitzől, zenéjét készíté TITL EMIL, éneкли SCHINN FERDINAND.

Második szakasz:

1. Párdal, Belizér című daljátékból, Donizettől, éneкли ELIÁS MÁRTON és HULINYI FERENCZ.
2. (a) Dal Czigányos című daljátékból BÁLFÉTEL.
(b) Francia románcz, éneкли KRÖNING ALVINA.
3. (a) Sobra dal ábránd zongorára alkalmazva Willmerstől.
(b) Tarantella szerző s előadja Seyler Károly.
4. „A vitéz“ dal, szerző Seyler, éneкли HULINYI FERENCZ.
5. Finale „Hugenoták“, című daljátékból Mayerbeeről éneкли KRÖNING ALVINA, ELIÁS HULENYI, RIEDL, SCHINN és AZ EGÉSZKAR.

Helyek ára:

Első hely 30 — kr. második 15 — kr. pengő pénzben

Felszólítatik minden jó hazafi megjelenése által ezen czélt előmozdítani, — nagyobb ajánlatok elfogadtatván.

Kezdeté délután 5 óraker.

Beimel J. nyomt.

2.tábla Hangverseny 1849. június 24.

ZENÉSZET.

Programja a f. évi ápril 6-án, az esztergami megyeház termében Seyler Karolina k. a. által felében az esztergami reáltanoda javára rendezendő hangversenynek.

Első szakasz: „Versenydarab“ Károly Mária Webertől előadja a hangversenyző kisasszony, kísérve Seyler Károly ur által egy második zongorán. 2. Szavalmány. 3. „Népdalok“ Lisztől, előadva a hangversenyző k. a. által. 4. „Hymnus“ Vörösmartytól, férfikarra írva Seyler Károly urtól, énekelve az esztergami dal-egyleti műkedvelők által. Második szakasz: 1. Nyitány. Weber „Büvadász“ című operájából; előadva két zongorán Liptháy Apollonia k. a. és Seyler Károly ur által. 2. „Tanulmány“ balkézre, írva Pirkhértől. „Grand Galop Chromatique“ Lisztől, előadva a hangversenyző k. a. által. 3. „Dal és élet“ nagy férfikar Storclitól énekelve az esztergami dal-egyleti műkedvelők által. 4. „Rákóczy induló“ ábránd alakjában, szerkesztve és két zongorán nyolcz kézre alkalmazva Seyler Károly ur által. Előadják: a hangversenyző k. a., Schwarczel József, Feigler Sándor és Bellovits Ferencz urak.

3. tábla Esztergomi dal-egyleti műkedvelők fellépése 1863.

Az esztergomi dalárda alapszabályai.

1. §.

Az egyület célja.

Az egyület célja főleg a jó egyházi ének művelése; - részben pedig társas énekek szerzése végett a művelt világi, de különösen a magyar kiránek gyűjteménye is fejlesztése.

Minden a vallásos érzelmet vagy erkölcsiiséget sértő s általában rendőri kifogás alá eső ének-darabok előadása kizáratik.

2. §.

Az egyület tevékenysége:

A következőkben nyilatkozik, u. m.:

A) Ének gyakorlatokban, melyek az egyület helyiségében rendszerint hetenként kétszer esti órákban tartatnak, a sikerességhez képest azonban ennél több ízben is tarthatók.

B) Egyházi zeneművek előadásában.

fennmaradó vagyon iránti intézkedési tervszettel
együtt a némellőjáró magy. kir. helytartó ta.
más elébe lesz felterjesztendő.

H. S.

A magas kormány felügyeleti
joga.

A közgyűlésekre kiküldendő kir. biztosnak
jogában alland. az egyfel minden ügykezelésébe
betelekezni s a metalanai alap szabály-ellenes avagy
a köztörvényekbe ütköző határozatokkal felsőbb vég.
leges eldöntésig felfüggeszteni.

Esztergomban 1865. évi martius hó 20. án

Buzsák János
ideigle. titkár

Klinda Rexsi,
id. választmányi tag.

Bellovidi Ferencz
id. elnökösi karöltés
ter.
Központi titkár
ideigle. választmányi tag.

30427 szám
fennbbi alapszabályokl exemul helyben has.
gyakrab. Vell Buzsák a magyar királyi
helytartótanácsból 1865. évi Apr. hó 18. án

Jagorics Sándor

DALÁRDÁNKHOZ.

Teljes megalakulása után adatott első daléstélye emlékére.

Dalban él a népcsaládok szelleme,
Ott ragyog fel annak gyémánt jelleme ;
Önmagában hordja a dal érdemét,
Ha vidulást visz szárnyain szertesztét.

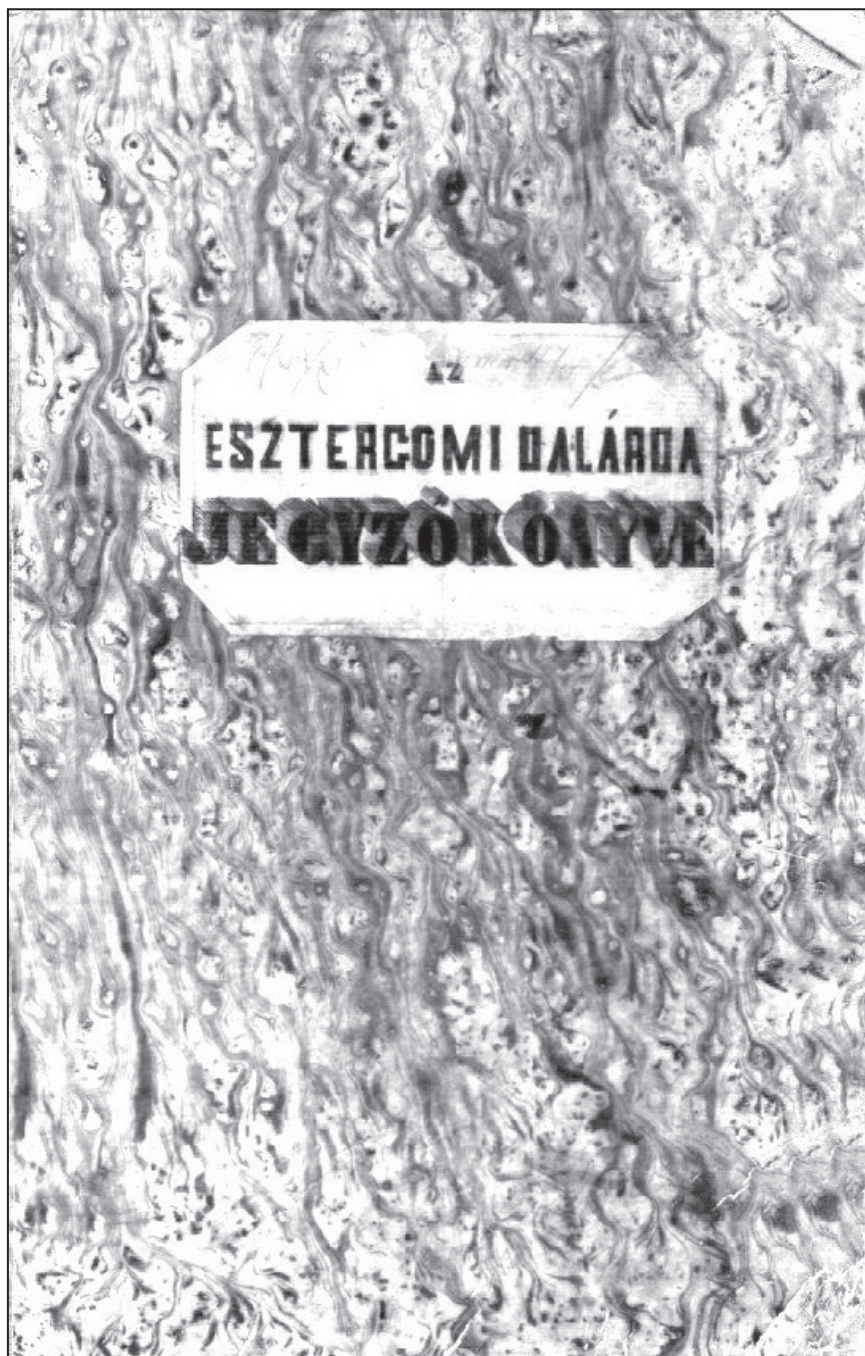
Ugy egész csak a mulatság öröme,
Hogyha azt megédesíti dal, zene ;
Van-e ember, kit a dal nem érdekel ?
Barlang földi annak szívét, nem kebel.

Oh a dalnak a hatása isteni,
Az az embert földről égbe fölviszi ;
Daltól a gond oszlik mint a buborék,
Daloljunk hát, zengjen tőle föld s az ég.

Föl ! dalárok, énekeljünk kedvtelin,
Lelkesüljünk hon s szerelem énekin,
Ha a lélek a munkától megpihen,
Új erőt hadd nyerjen a dal zengtiben !

GYÖKERESY JÓZSEF.

6. tábla Köszöntő vers a Dalárdához 1865.

7. tábla Az esztergomi Dalárda jegyzőkönyve 1865–1889.

Esztergom 1867. november 9-kén
a Fürdő szálloda nagy teremében

Szuk Róza

gordonkaművész nő

HANGVERSENYE

Bellovits-Seyler Karolin urhölgy, Seyler Károly karmester, és az esztergomi dalárda néhány tagjának szives közreműködésével.

A tiszta jövedelem egy része az esztergomi dalárdának ajánlatik fel.

Műsorozat:

1. „Ábránd“ Bánk bán felett gordonkára zongora kísérettel Szuk Lipóttól, előadva a **hangversenyző** által.
2. „**Boldog éjjel**“ férfinegyes; előadják *Feigler Sándor, Feigler János, Feigler Gusztáv és Feigler Ede* urak.
3. **Musette** gordonkára zongorakísérettel Offenbachtól, a **hangversenyző** által.
4. „Ábránd“ C. M. Webertől két zongorára, előadják *Bellovits-Seyler Karolina* urhölgy és *Seyler Károly* ur.
5. a) **Romance** Piattitól,
b) **Litania** Schuberthől gordonkára zongora kísérettel alkalmazva Piattitól a **hangversenyző** által.
6. **Li Marinari** (a tengerészek) Rossinitól, előadva *Feigler Sándor* és *Schlüger Ferencz* urak által.
7. **Magyar ábránd** gordonkára zongora kísérettel Szuk Lipóttól; a **hangversenyző** által.

A helyek ára:

Körszék 1 ft. Számozott szék 80 kr. Bermet 50 kr.

Jegyek válthatók: Rudolf Mihály és Szerencsés Mihály urak és a Gantnerféle kereskedésben, és este a pénztárnál.

Kezdeté 7 órakor. Pénztárnyitás 6 órakor.

Esztergom, 1867. nyom. Horak k. gyűjtemény.

8. tábla Szuk Róza és a Dalárda-tagok közös hangversenye 1867.

AZ
ESZTERGOMI DALÁRDÁNAK
ÉVKÖNYVE

1868-IK ÉVRE.

ESZTERGOMI, 1869.
NYOMATOTT HORÁK EGYED BETŪVEL.

9. tábla *Az Esztergomi Dalárda Alapszabályai 1865.*

Az
esztergomi dalárda
folyó évi június hó 7-én
a basaharci erdőbe
TÁRSAS KIRÁNDULÁST

rendez, melyre

Nagydaódos Major István
Ráczok István

tisztelettel meghívja

A rendezőség.

A kirándulás előrajza a tullapon olvasható.

10. tábla Meghívó a basaharci kirándulásra 1868.

Előrajz.

- I. Elindulás június hó 7-én pontban reggeli 5 $\frac{1}{2}$ órakor a Honvéd gőzösön. A basaharcsi csárda előtt a társaság partra száll s az ottani erdőben elkészített helyen megtelepedik. Délig séták az erdőben és társasjátékok.
- II. Egy órakor gulyáshús és turós tésztából álló köz-ebéd.
- III. Étkezés után dal, táncz és társasjátékok.
- IV. Esti 8 $\frac{1}{2}$ órakor hazatérés a Honvéd gőzösön Esztergomba.

M e g j e g y e z t e t i k , h o g y :

1. A gőzhajó vitel ára oda és vissza 52 kr. o. é.
2. A közebédért kenyérrel együtt, de bor és sör nélkül körülbelül 50 kr. fizetendő egy személy után.
3. A közebédben részt venni kívánók felkéretnek, hogy magukat a Szerencsés és Rudolf urak kereskedésében letett aláírási iven június hó 3-áig bezárólag előjegyezni sziveskedjenek, mert az ételek csak az aláírók számára kívánt mennyiségben készíttetnek. Tányérok és poharakról a rendezőség gondoskodik, azonban étesszökökkel ugymint kanál-, kés- és villával mindenki magát ellátni kéretik.
4. Italok, ugymint sör, bor és hideg tejről a nap többi részére is a kívánt mennyiség és minőségben gondoskodva lesz.
5. Azok, kik a kora reggeli elindulásban részt nem vehetnének, a 8 $\frac{1}{2}$ órakor ide érkező győri gőzöst is felhasználhatják, és Szobon kiszálva, a rendelkezésre állandó hajókon a Dunán a kirándulás helyéhez átkelhetnek.
6. Ha a kitzűött napon tervezett kirándulás esős idő következtében meghiusulna, annak megtartása június hó 9-ére határoztatik.

Esztergomban 1868. május 29-én

A rendezőség.

Esztergom 1908. nyom. Ilorák Egjedné.

AZ

ESZTERGOMI DALÁRDA ÁLTAL

1868. évi szeptember hó 6-án tartandó

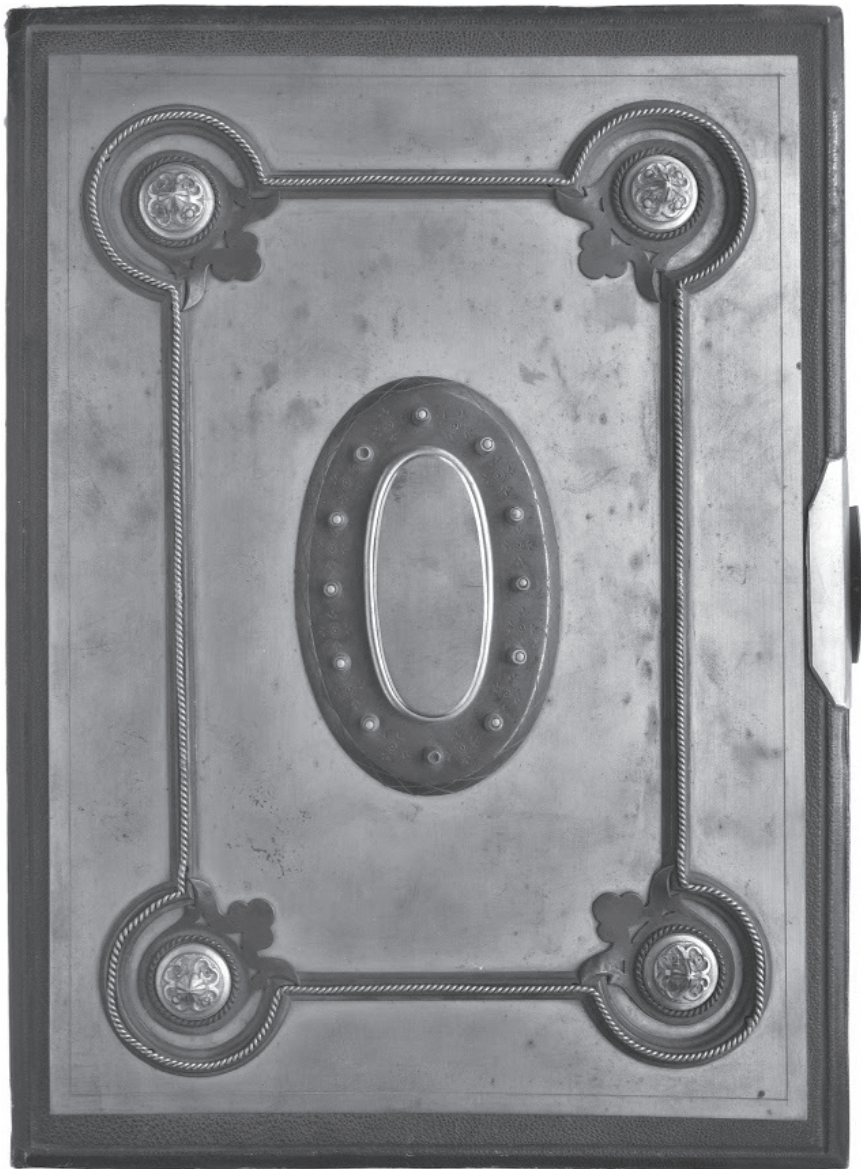
zászló-szentelési ünnepély

ELŐRAJZA.

1. Szeptember 5-én az ünnepélyre érkező dalárdai küldöttek fogadtatása és elszállalása a rendezőség által.
2. Szeptemberhó 6-án, a meghívott társaságok küldöttei, és a helybeli dalárda működő testülete a fürdő vendéglőben levő dalárdai helyiségben d. e. 9 órakor összegyülekeznek, s innét a várbeli székesegyházba indulnak, ahol az ünnepély a dalárda elnöke nagys. és főt. Szántóffy Antal prépost s kanonok úr által bemutatandó csendes misével kezdetét veendő. A szent mise alatt a dalárda énekel; mise után Szántóffy Antal prépost s kanonok úr a zászlót felszenteli, azt a zászló anyának ez utóbbi pedig a dalárdának átadja, minek megtörténte és a „Zászló-dal,” elzengése után a résztvevők a zászló elővitele mellett — ünnepélyes menetben — a dalárda helyiségébe visszatérnek.
3. Ez utóbbi helyen az ünnepély megörökítése céljából rendkívüli közgyűlés tartatik, s abban a zászló szenteléséről felvett jegyzőkönyv meghitelesítettik.
4. Déli 1 $\frac{1}{2}$ órakor ugyancsak a fürdő helyiségeiben diszebed. A résztvenni kívánó vendégek és meghívott helybeli t. cz. urak és hölgyek magukat legfeljebb szeptember hó

12. tábla A dalárda zászlószentelési programja 1868.

13. tábla *Az esztergomi Dalárda albuma Komlóssy Imrénének 1868.*

14. tábla Az esztergomi Dalárda albuma ajánlása és első oldala 1868.

15. tábla Az esztergomi Dalárda albuma utolsó lapja 1868.

ESZTERGOM.

Vasárnap január 10-én 1869

a fürdő-vendéglő termében

REMÉNYI EDE HANGVERSENYE.

MŰSOROZAT:

1. „Othello“ ábránd, hegedűre szerző **Ernst H. W.**, előadja Reményi Ede.
2. „Boldog éjjel“ férfinégyes, szerző **Zimay László**, énekliz az esztergomi dalárda.
3. **Eszményített magyar népdalok**, átírá és előadja Reményi Ede.
4. **Szavalat.**
5. **Hegedű-kettős**, előadják Reményi Ede és tanítványa Plotényi Nándor.
6. a) **Nocturne** (A-dur) **John Fieldtől**; átírta Reményi Ede;
b) **Capriccio Paganinitől**; mindkettőt előadja Reményi Ede.
7. „Az éj“ férfinégyes szerző **Schubert Ferencz**, énekliz az esztergomi dalárda.
8. **Rákóczy-ábránd**, szerző és előadja Reményi Ede.

Az esztergomi dalárda hangversenyző iránti szíveségéből működik közre.

Helyárak: Körszék 1 ft. 50 kr. — Zártszék 1 ft. — Állóhely 70 kr.

Jegyek előre válthatók: **Gantner Ferencz, Rudolf M. és Szerencsés M.** urak kereskedéseiben, és az előadás estjén a pénztárnál.

Kezdeté 7 órakor.

Nyomatott Horák Egyszemély Esztergomban.

(Bgm)

16. tábla Reményi Ede hangversenye 1869.

Értesítés

az esztergomi dalárda összes t. tagjaihoz!

A nyári évszak melege nem ritkán tetemesen csökkenté azon vigalmak és összejövetelek kedélyességét, melyekkel az „esztergomi dalárda“ kielégíteni igyekezett t. tagjainak művészeti- és egyéb igényeit — minthogy eddig zárt helyiségeire kellett szorítkoznia.

Az alulírt választmány tehát, a dalegyleti közönségnek sokoldalúlag nyilvánult óhaját — s egyszersmind az egylet érdekeit szem előtt tartva, f. é. April hó 26-án tartott ülésében határozattá emelé: hogy az „Etter“-féle

Sörcsarnok épülete és kertje

a dalárda használatára kibéreltetvén, a nyári időnyen át az összes egyleti tagok ernyős mulató-helyéül szolgáljon.

Ezen helyiség f. é. Május hó 1-étől kezdve, a dalegylet minden t. működő és pártoló tagjának — úgy az ezek által bevezetendő vendégeknek — nyitva áll.

A választmány Wayand J. vendéglőst szerződésileg kötelezte, hogy a látogatók szolgálatára oda már délelőtt egy egyént állítson, délután és estve pedig minden nap rendes konyhát és pinczét tartván, a vendégek igényeit pontosan kielégítse.

Hübner A. a választmánytól jogosítványt nyert, a mulató helyen czukrászatot állithatni — s végül

A helyiség tekepályája — a kifüggesztendő dijszabás mellett — a tagok számára helyre igazítatott s annak jó karban tartásáról maga az egylet fog gondoskodni.

A tisztelettel alulírt választmány reméli, hogy a fennebbiek életbeléptetését minden egyleti tag örömmel üdvözlendi.

Tisztelettel

az „esztergomi dalárda“ választmánya.

AZ „ESZTERGOMI DALÁRDA“

1870. évi Augusztó 7-én

A DALÁRIKERTBEN (ELŐBB „SÖRCSARNOK“)

az egylet javára

táncmulatsággal összekötött

D A L E S T É L Y T

rendez,

melyre t. *Sillman József király*
és családja

oly tiszteletteljes megjegyzéssel hivatik meg, hogy az egylet ez alkalommal az 1870. évi Aug. 20-iki országos dalárünnepélyen előadandó dalokat ohajtja közönségének bemutatni.

Esztergom 1870. Julius

a választmány.

Kedvezőtlen idő esetében az estély a „Fürdő vendéglő“ nagyteremében tartatik meg.

Kezdeté 6 órakor.

Belépti díj: Személyjegy 1 ft; családjegy 2 ft. Jegyek előre váltathatók: Szerencsés Mihály, Rudolf Mihály és Gantner Ferencz urak kereskedésükben.

Nyomatott Horák Egyednél Esztergomban.

18. tábla Dalesztély a Sörcsarnokban 1870.

MÜSOROZAT.

1. **A rózsza.** Férfikar Seyler Károlytól; előadja a *dalárda*.
2. **Prometheus nyitány.** Beethoventől; 8 kézre előadják *Havassy Ilka*, *Havassy Jolán*, *Schwarzl Elise* kisasszonyok és *Bellovits Karolina* úrhölgy.
3. **Frühlingsglaube, Ständchen** Schüberttől; előadja *Dubrovay Janka* kisasszony.
4. **Andante és finale** Beethoven 1. Symphoniából 4 kézre előadják *Havassy Jolán* kisasszony és *Bellovits Karolina* úrhölgy.
5. **Szöveg nélküli dal és fegyvertáncz,** szerző és előadja *Seyler Károly* úr.
6. **Nocturne** Chopintól; hegedüre átirta Wilhelmj; előadja *Feigler János* úr.
7. **Verseny darab,** Webertől; két zongorán 4 kézre előadják *Schwarzl Elise* kisasszony és *Bellovits Karolina* úrhölgy.
8. **Frühzeitiger Frühling.** Mendelssohntól; előadják *Dubrovay Janka* kisasszony, *Bellovits Karolina* úrhölgy, *Feigler Sándor* és *Riedl János* urak.
9. **Szöveg nélküli dal és tündérek menete.** Szerző és előadja *Seyler Károly* úr.
10. **Czigány élet.** Férfi kar Schumanntól; előadja a *dalárda*.

1870. Marcz. 25. ki műestélyen

Nyomatott Horák E. Esztergomban.

19. tábla Hangverseny műsor 1873.

1874. Március 8.

Kezdeté esti 6 órakor.

AZ ESZTERGOMI DALÁRDA ÁLTAL

T. KARMESTERE

SEYLER KÁROLY

FŐEGYHÁZI KARNAGY ÚR

ZENÉSZETI MŰKÖDÉSÉNEK MÉLTÁNYLÁSÁUL

ZENESZERZEMÉNYEIBŐL

1874. MÁR. 8-ÁN A „FÜRDŐ VENOÉGLŐ” NAGY TERMÉBEN

RENDEZENDŐ

ZENEESTÉLY MŰSOROZATA.

I. SZAKASZ.

1. **Hymnus**, éneklí a dalárda (a magányrész Feigler S. úr).
2. **Kettős**, hegedüre s zongorára; előadják Feigler J. úr és Feigler Janka úrhölgy.
3. **Dal** „A tavaszhoz”; éneklí Feigler K. úr.
4. **Vidámság** (Bagatelle); zongorán előadja Schwarczl Elise úrhölgy.
5. **„Hol vettük a dalt”** (Lisznyaitól); éneklí Riess Róza úrhölgy.
6. **Scherzo**; zongorán előadja Hoffmann Gizella úrhölgy.
7. **Hetes**, két zongorára és 4 vonós hangszerre atdolgozva. Előadják: Bellovits Kar. úrhölgy, Feigler J., Klinda, Langer, Magurányi és Riedl urak.

II. SZAKASZ.

1. **Nyitány**; két zongorán játszák Magurányi és Seyler urak.
2. **Dalünnepen**, magány négyes; éneklí Riess Róza úrhölgy, Feigler S., Klinda és Riedl urak.
3. **Ábránd** „Hugenottak” fölött; előadja Feigler Janka úrhölgy.
4. **Románcz**; citherán játsza Blaha úr.
5. **Változatok** „Le postillon de Lonjumeau” fölött; zongorán előadja Felsenburg úr.
6. **Ábránd** „Rakóczy induló” fölött; két zongorán előadva Havassy Jolán és Glóger Riza úrhölgyek, Seyler és Magurányi urak által.

A később érkező t. közönség kéretik a netalan megkezdett darab végét bevárni, nehogy zaj által a hallgatók figyelme zavartassék.

Hesz, Felsőszék

20. tábla Seyler Károly tiszteletére rendezett hangverseny 1874.

Feigler Janka kisasszony

1874. évi május 10-én

Esztergamban

a „Fürdő“ vendéglő termében

HANGVERSENYT

adand.

Műsorozat.

1. Scherzo Chopintól; előadja *Feigler Janka* kisasszony.
2. Dal; énekli *Feigler Károly* úr.
3. a) Nocturne, Chopintól
b) Praeambulum, Sarabande
et Minuetto, Bachtól
c) Mazurka, Chopintól,
4. Nocturne Bognertől; hegedűn előadja *Feigler János* úr.
5. Magyar Rhapsodia, Székely Imrétől, } előadja *Feigler*
6. Katona induló Schuberttől, átirta Tausig } *Janka* kisassz.
7. Dal, énekli *Feigler Sándor* úr.
8. Grande Galop Chromatique, Lisztől; előadja *Feigler*
Janka kisasszony.

Helyek ára :

Körszék 1 frt. 50 kr. Ülőhely 1 frt. Földszint 80 kr.

Jegyek: Gantner, Greff, Rudolf, Mellinger, Szerencsés urak kereskedésében — a hangversenykor pedig a pénztárnál váltathatók.

Kezdeté esti 7 órakor.

Nyom. Horák Egrednél Esztergomban.

MEGHIVÓ.

A FLORENCZI VONÓ NÉGYES EGYESÜLET

nyilvános

HANGVERSENYE

BECKER J. vezénylete mellett

1876 ik évi november hó 8-án, esti 8 óraker fog
Esztergomban

a „FÜRDŐ” vendéglő nagy termében

„AZ ESZTERGOMI KERESKEDŐ IFJAK ÖNKÉPZŐ ÉS
BETEGSEGÉLYZŐ EGYLETE”

javára megtartani, mire a n. é. közönséget tisztelettel meghívja, a

RENDEZŐSÉG.

Első hegedű: **Becker János.** Második hegedű: **Masi Henrik.**
Nagy hegedű: **Chiostrri Lajos.** Gordonka: **Hegyesi Lajos.**

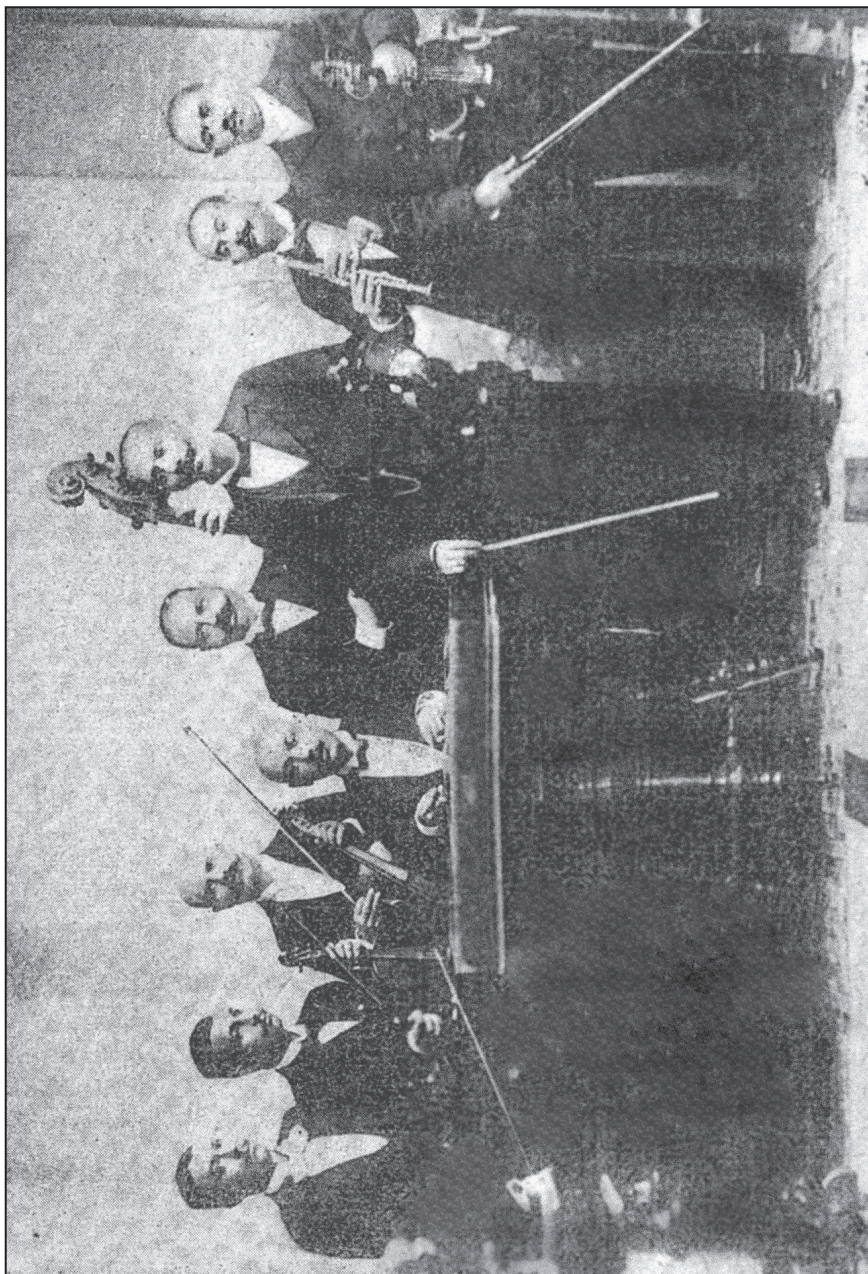
MŰSOROZAT:

1. **HAYDN:** Vonó négyes C-durban (54. szerz. 1. szám)
Vivace — Adagio — Menuett — Finale.
2. **MOZART:** Vonó négyes D-mollban. (2. szám.)
Moderato — Andante — Menuett — Allegretto.
3. **BEETHOVEN:** Vonó négyes F-durban. (18. szerz. 1. szám)
Allegro — Adagio — Scherzo — Allegro.

Helyek ára: Körszék 2 frt. Számozott ülőhely 1 frt. 50 kr.
Beléptijegy a terembe 1 frt.

Jegyek előre válthatók **Nagy Pál** és **Sternfeld Rudolf**
uraknál, a hangverseny estéjén pedig a pénztárnál.

Nyomt. Horák.

23. tábla Jónás Pali népzenekara

*„Az esztergomi dal és zene kedvelők egyesületének”
alapszabályai.*

Az egyesület címe:

1. §.

Az „Esztergomi daldalca” 1865. március 20-án Kélt. É. ugyanazon év április 12-én 30427. sz. a. kormányilag helyben hagyott alapszabályait az 1883. évi március 31-én tartott Közgyűlésében módosítván, az „Esztergomi dal és zene kedvelők egyesülete” címmel veszi fel.

Telvény és pecsét.

2. §.

Egy kétféle szalaggal kereshetű font lant. Lant az egyesületi cím körül vasával.

Talákhely.

3. §.

Esztergom.

Cél és eszköze.

4. §.

A vegyes és férfi ének, valamint zene kara is művelés előadása által a zene művelését ápolása, terjesztése és a társadalmi élet élénkítése. Ezen cél elérésére az egyesület

- 1, működő tagjait, illetve növendékeit ének és zenekari oktatásban részesíti, -
- 2, hangversenyeket, ének és zene előadásokat rendez, -
- 3, ének és zene iskolát tart fenn.

Jövedelem.

5. §.

Az egyesület jövedelmét képezik:
1, a tagok felvételi és évi díjai, -

- 2.) az egyesületi alapítóké kamata, -
- 3.) oktatási díjak, -
- 4.) az egyesületi hangversenyek pénztári bevételei, -
- 5.) az egyesület pártfogói által tett adományok és hagyományok.

Vagyron.

6. §.

Az egyesület vagyonát képezi

- 1.) az egyesület alapítói tagjai által befizetett a. alapítóké, -
- 2.) minden egyesületi jövedelem, -
- 3.) az egyesület lett árúzott ingóságai, -
- 4.) mindazon ingó és ingatlan javak, melyekre az egyesület tulajdonjogot szerez.

Mjelv.

7. §.

Az egyesület hivatalos nyelve a: magyar. -

Az egyesület tagjai.

8. §.

Az egyesület rendes, alapító és tisztelheteli tagokból áll.

I. Rendes tagok: működők és pártolók.

1.) Működő taggá lehet, a ki az egyesületi Kam. mester vagy helyettese által közreműködésre képesnek találhatatik és ennek alapján a tagok sorában alapszabályszerűleg fölvesetik; köteles pedig a belépéskor az egyesületi pénztárba egyszer mindenkörre 2. ft. felvételi díjt fizetni, az egyesületi ének észene gyakorlatukban, valamint az egyesületi hangversenyekben és zene előadásokban pontosan részt venni. A felvételi díj fizetése alól, méltányos esetben a választmány egyesület föl is menthet.

2.) Pártoló tag lehet, ki az egyesület pénztárába évi járuléka gyanánt, előleges félvéri részletekben 6. ftól fizet. Ezen évi díj fizetési kötelezettsége a belépéskor folyó félvéri

25. tábla Dal és zenekedvelők egyesületének alapszabálya 1883. 2. oldal

Kérdésül számították, és csak egy évre terjed.

II. Tiszteletbeli tagok lehetnek; kiki a Közgyűlés által az egyesület körül és a zene terén szerzett érdemeik elismerésül ilyettké megválasztásukkal.

III. Alapszó tag lehet minden közfoglalkozáson részt vevő foglalkozású és jellemű ember, aki az egyesület alapítókieléhez legalább 50. pengyét adja. Kezével járul.

Tagok felvétele.

9. §.

Az új tagok felvétele az igazgató választmány által titkos szavazás útján, - egyelőre csak szóbeli. A felvett tag a felvételtől a titkoskártya által írásban értesítetik - azon körrel, amelyben, hogy az első felvételi díj befizetése mellett, tagdíj igei igazolványát is az alapszó tagok egy példányát az egyesületi pénztárnoktól átvetheti.

Tagok jogai.

10. §.

I. A) Működő tagoké:

1) Működő tagok a Közgyűlésen szavazattal bírnak, -

2) az igazgató választmány ülésén az egyesület ügyeiben írásbeli indítványokat tehetnek, -

3) a jegyzőkönyveket valamint az egyesületi vagyoni kezeléséről szóló számadásokat megtekinthetik, -

4) az egyesület által rendelt hangversenyekhez saját személyük és szorosan rokonaik részére díjtalan beletelti jegyet kapnak, -

5) gyermekeik az egyesület zene iskolájában felvételi díj nélkül nem fizetnek. -

B) Partoló tagoké:

1) Partoló tagok az igazgató választmány ülésén, az egyesület ügyeiben írásbeli indítványokat tehetnek, -

2), az egyesület által rendezett hangversenyek és nyilvános előadásokra saját személynük és rokonosan vett családtagjaik részére díjtalán belépti jegyet kapnak, -

3), az egyesület vagyonáról és működéséről minden évi közgyűlés után írásbeli értesítést nyernek, -

4), gyermekeik az egyesület xene iskolájában felvételi díjtalán fizetnek. -

II. Tiszteletbeli tagoké:

Tiszteletbeli tagok, a működő tagok minden jogával bírnak.

III. Alapító tagoké:

1), Az ének és xene iskolában egy nővendéket tandíjmentesen kiképeztehetnek,

2), az egyesület hangversenyek és nyilvános előadásaira saját személynükre díjtalán belépti jegyet kapnak.

Tagok kilépése:

§. 5.

Ha valamelyik egyesületi tag két félvi járulékkal hátralékban van, vagy három egymás utáni gyakorlatról - igazolatlanul - elmarad, a kötelezettség, illetve az igazolás teljesítésére a választmány által felhívatik, mi ha egy hó leforgása alatt eredménytelen marad, - a tagok névsorából kitérőteltetik és az egyesületi táblán a tagtársakkal közöltetik.

Ezen eseteket kivéve a választmány bélyegzett magaviselet, az egyesület céljait xavaró tény, vagy nyilvános elleneséges xándítás miatt az illető tag kizárását tiltó xavazás után elrendelheti, mely határozat azonban a közgyűléshez fellebbezhető.

Az egyesület kötelezettségül önként kilépni xándítások - tekintve hogy a kötelezettség egy évre tartoznak kilépésüket minden évi decemb. közgyűlésig az igazgató választmányától írásban bejelenteni, elleneséges esetben az egyesülethez

xi viszonyuk - újabbi egy évre megújítottnak
tekintetük.

5.

Vendégek.

12. §.

Helybeliek mint vendégek be nem vehetők, -
minden tagnak azonban jogában áll nyolcké-
dizet az egyesület helyiségébe és fixetessel visse
nem kötött előadásaira - valamelyik választmá-
nyi tag körbenjöttével - bevezetni.

Az egyesület igazgató választmánya.

13. §.

Az igazgató választmány áll: az elnök, alelnök,
zene igazgató, énekfőnök, zenekormányzó, tit-
kár, ügyész, pénztárnok, zenemű tárnok gas-
da és két működő tagból; az utóbbiak a kör-
gyűlés által, titkos szavazattal egy évre választ-
hatók meg.

Az igazgató választmány hatásköre.

14. §.

Az igazgató választmány melyben az elnök
vagy alelnök elnököl, az egyesület mindazon üz-
gyeiben intézkedik, melyek a közgyűlésnek ha-
tározottan fenntartva vannak.

Hatáskörébe tartozik:

- 1, A zene igazgató megválasztása és főmen-
tése;
- 2, az ének és zene tanárok megválasztása,
főmentése, és évi fizetéseik megállapítása;
- 3, az időközben megürült hivatásokat ideig-
lenes betöltése;
- 4, tagok főmentése és kiválasztása;
- 5, méltányos esetekben a felvételi díj alól va-
ló főmentés;
- 6, a hetenkétszázgyakorlatok idejének meg-
határozása;
- 7, a számvizsgálók megválasztása; -
- 8, hangversenyek és előadások műsoránál
valamint idejének meghatározása; -

- 9.) Szerevések kötése; -
 10.) az egyesületi vagyon kezelése; -
 11.) rendes és rendkívüli közgyűlések egybehívása;
 12.) a xene iskola feletti felelősség tanterv kidolgozása és tandíj megállapítása;
 13.) szegény sorsú tehetséges tanulónak - belső próbánál az elő felelő letétével - a tandíj alól egészen vagy részben való felmentése;
 14.) díjazás megállapítása; -
 15.) az egyesületi szolgálat elfogadása és elb. csatása.

Határozatok hirteteléhez legalább 7. tag és az elnök vagy alelnök jelenléte szükséges.

Az ülésekről jegyzőkönyv vezetetik, mely az elnök vagy alelnök, titkár és egy jelen volt választmányi tag által iratik alá illetve hitelesítetik.

Az igazgató választmány hivatására ülést tart. Alább egyezzen az elnök meghívására ülést tart. Őt tag irásbeli hívására az elnök választmányi ülést hivatalni köteles.

Az elnök hatásköre.

15. §.

Az elnök vagy akadályoztatás esetén az alelnök képviseli az egyesületet hatóságok vagy magán személyek irányában.

Meghatározza az igazgató választmányi ülés helyét és idejét; egybe hívja a tagokat közgyűlésre, mindkét gyűlésben elnököl, meghatározza az ülés tárgyát, azok sorrendjét, s minden az egyesület ügyeire vonatkozó iratot vagy levelet a titkár ellenjegyzése mellett aláír.

A xene igazgató hatásköre.

16. §.

A xene igazgató a belépni kívánókra működő tag xeni képzettségét megvizsgálja; az egyesületi gyakorlatokat és hangversenyeket vezet, xene technikai ügyekben a szükséges előintézkedéseket megteszi, xene művészi és hangszerek beszerzése iránt javaslatot tesz az igazgató választmány elé. - ammal

7.
a hangversenyek és előadások műsorát jóváhagyás végzet bemutatja; a zene iskolái vezeti, ennek állapotáról évről-évről jelentést tesz, a zene tanári állományok betöltése iránt az igazgatói választmányi javaslatot terjeszt.

Elnök-Karnagy és zene-Karnagy hatásköre.

17. §.

Az elnök-Karnagy és zene-Karnagy, ki a zene iskolai tanárai és lekötelezettek - a részükre kijelölt hatáskörben a zene igazgatói minden zenei ügyben lekötelezettek legfőbb tanácsadójak.

A titkári hatásköre.

18. §.

A titkári vezeti a közgyűléseken és igazgatói választmányi üléseken a jegyzőkönyvet; viszi az egyesület levelezését, a szükséges iratokat, tagsági jegyeket állítja és az elnökkel együtt adja. Viszi az egyesület pecsétjét és nyilvántartás feljegyzéseknél a zene igazgatói a rendelkezést vezeti.

Az ügyész hatásköre.

19. §.

Az ügyész az egyesület peres és peres kívüli jogi ügyeit viszi, mire névvel felnevezési okmányra általános ügyvédi megbízásul szolgál. Az igazgatói választmányi felhívására jogi véleménnyel szolgál.

A pénztárnok hatásköre.

20. §.

A pénztárnok az összes egyesületi jövedelmeket kezeli, enél rendes számvonásokat vezet, a zene tanárok fizetését az elnök és zene igazgató által látalmazott nyugtára kifizeszi, a kék felírt járulékkal hátraleltározó tagok.

Kül az igazgató választmányának pontosan bejelenti. - Kiadásoknál a költészet és keretén belül az elnöki uszványa, szaxofonművelés, másulatok észene műve, rekerit járó fizetésekül pedig a zene műtár. notk illetve gazda előmerénye is szüksegelesekik.

Frámadásai a választmány által kitöltött 3. számbiráló által éventéns felülvizsgálattatnak.

Agazda hataisköre.

21. §.

Agazda az igazgató választmány felhatalmazása alapján bezerri az egyesület minden évenemü szüksegeleik és a fogyasztás alá nem eső tárgyakról lelkül veszi.

Hangversenyek és előadások anyagi elősegüléseit veszi; az egyesület helyiségeiben a csend és rend fölött őröködik. -

Közgyűlés

22. §.

A közgyűlésen minden működő tag részt vehet, indítványokat tehet és szavazhat. A közgyűlésen tárgyalandó indítványok azonban 3. nappal a közgyűlés előtt az igazgató választmányának benyújtandók.

A közgyűlés tárgyai lehetnek:

1, A hírdi kar és az igazgató választmány megválasztása.

2, Az évi számadás elfogadása és a felmentés megadása.

3, Az egyesületi alapszabályok módosítása.

4, Az egyesület feloszlása.

5, Törvényesbéli tagok választása

6, Az évi jövedek felmérése vagy lezállítása.

Endes közgyűlés éventéns június hóban a zene iskolai vizsgálatokkal lehetőleg központosan tartatik; rendkívüli közgyűlések.

lés az igazgató választmány által fontos esetekben, vagy tiz működő tag irásbeli hívására hi. vabill egybe.

A Közegyűlés határozatai áttelános szavazattal, seggel hozamnak, a választások viszonylagos szavazattal többséggel estenek meg, és egyenlő szavazatoknál az első szava dönt.

A Közegyűlés mindenkor 3 nappal előbb Hírirdő, tenelő és határozat Képes-igéhez a tagok felh. madrés száma szükséges.

A szavazati jog mára á nem ruházható. Ha a Közegyűlés nem határozatképes, új Közegyűlés hirdető, melyen a megjelentek száma határozzák.

Az egyesülés feloszlása.

23. §.

A feloszlatást a Közegyűlés határozza el; mégis a tagok a meg hívással előre értesítendő, hogy ily indítvány fog tárgyalatni.

Vég feloszlatás esetén az egyesület vagyona pénz, értékek, letelep. ösztöndíj alapul kértengom fiak. Hír. városánál letéteményezendő, oly kértéssel, hogy ezen éte Kamatai, az kértengom Hír. városi plébánia templom karnagyának ajánlatára, az ezen templom karában működő szegény és tehetséges inekesek, inekesnők avagy zenészek segélyezésére éventén a városi polgármester által adományoztatassanak.

Az alapszabályok módosítása, az egyesület feloszlása, és az egyesületi vagyon hozzá fordítása iránti Közegyűlési határozat, - fogantatás előtt a nagymelbóságú magy. Hír. Belügymin. min. teriumhoz felkerjertendő.

24. §.

A magy. Hír. belügymin. terium 1883/875. szám alatt kért rendelei értelmében: azon esetben ha az egyesület az alapszabályokban meghatározott oxék és eljárás ill. közt. határokkal meg nem tartja, a magy. Hír. Kor. mány által, a mennyiben korábbi mült. deirók folytatása által az állam, vagy az e.

gyesületi tagok érdeke vesélyeztetésk, - haza-
diktalanul felhűggesztésk és a felhűggesztés után
elrendelendő szabályos vizsgálat eredményéhez
képest végleg földírlattal, vagy esetleg az an-
lapszabályok legfontosabb megtartására kü-
lönbeni felosztás terhe alatt - kötelezetésk. -

Élt Eötvös Gombán 1883 évi március hó 31-én
az „Eötvösi Dalárda” Könyvtárából

J. Földvári
titkár

Wintemmann
elnök

26703 pám
44

Láta a magyar királyi belügyminiszter.
Budapesten 1883 évi május hó 10-én
a miniszter helyett

Dronóczy
államtitkár.

33. tábla Dal és zenekedvelők egyesületének alapszabálya 1883. 10. oldal

— **Megnyitás.** Az „esztergomi dal, és zenekedvelők egyesülete“ legfőbb feladatául tűzvén ki, hogy a magyar dal és zeneművészet művelése mellett, azoknak újabb művelőket is szerezzen, és az ifjuságnak rang és rend különbség nélkül alkalmat nyújtson a szív és lélek képző művészetek elsajátítására, elhatározta ennél fogva az igazgató választmány, hogy ének és hegedű iskoláját saját helyiségében e célra berendezett tanteremben f. é. október hó 1. napján megnyitja. Az ének iskolába tekintve, hogy a növendékek tanterv szerint az intézetekben részesülnek ének oktatásban, csak leány növendékek vétetnek fel, kik tandíjat nem, a nem tagok gyermekei pedig 2 frt beiratási díjat fizetnek. A hegedű iskolába csak fiú növendékek vétetnek fel, kik tandíj fejében havonként 1 frt, a nem tagok gyermekei azon felül 2 frt beiratási díjat fizetnek egyszer s mindenkorra. Beiratkozni lehet tek. Beliovíts Ferencz egyesületi igazgatónál október 1-éig minden nap déli 12—1 óra között.

34. tábla Ének és zeneiskola felbírása 1883.

Az
esztergomi Zenei Kör alapszabályai.

1. § Az egyesület czíme „Esztergomi Zenei Kör”.
2. § Helyszíne: Esztergom.
3. § Hivatalos nyelve a magyar.
4. § Célja a classicus zene művelése s ez által a közönség finomabb zenei ízlésének kiképzése.
5. § Egyesületi tag, nem különbség nélkül, minden tisztes állású s erkölcsileg kifogástalan egyén lehet, ki a classicus zene iránt érdeklődést tanúsít.
6. § Az egyesületi tagok háromféleké, és pedig: alapítók, működők, és pártolók.
7. § Alapító tag lehet, ki az egyesület alapítóijéhez egy szociis mindenkorra legalább 10 forintnyi alapítvány nyúl járul.
8. § Működő tag lehet az, ki az egyesület zeneszereti működésére zenei köpcsétsége által minősítve van.
9. § Pártoló tag lehet az, ki az egyesület pénztárába évi járulék gyanánt tagsági díjat fizet és pedig: szemesletét három, családjátét öt forintot.
10. § Egyesületi tagokat, az értekezlet valamely tag ajánlása mellett, általános szavazati többséggel választ meg.
11. § A tagok az egyesület összes nyelvhíves zenei eszközeire egyenként mindenkorra hivatalosak s díjazásul jelenhetnek meg.
12. § Az egyesület belső vezetése a működő tagok s tisztviselőiből alakult értekezletet illeti.

13. §. A működő tagok tartoznak a próbákban s estélyekben pontosan megjelenni és közreműködni.
14. §. A járulélo tagok tartoznak tagsági díjaikat előre fizetni.
15. §. Idegen illetőségű vendégeket az estélyekre minden tag bevethet.
16. §. Az egyesület belső kormányzásának főszere a rendes vagy rendkívüli értekezlet.
17. §. Minden hónap utolsó szombatján rendez értekezlet tartanak.
18. §. Rendkívüli értekezletet a működő tagok többségének kívánataira bármikor összehívhat hívni.
19. §. Az értekezlet tárgyai.
- a. Jelölések az egyesület, állásáról és működéséről.
 - b. A számadások megvizsgálása s a felmentvények kiadása.
 - c. Az egyesületi vagyon fölött való intézkedés.
 - d. Indulványok s minden nemű egyesületi kérdések elintézése.
 - e. Az alapszabályok módosítása s eshetőleg az egyesület feloszlataira iránt való intézkedés.
 - f. Tiszviselők választása.
 - g. Tagok felvétele.
20. §. Az értekezlet határozatai csak akkor jogerősek, ha a működő tagok kétharmada jelen volt.
21. §. Tiszviselők.
- a. Hárnagy az értekezleteken elnöki hatáskörrel, felügyel az egyesületi vagyonára, értekezleteket hív össze, sürgős esetekben, utólagos bejelentés mellett 25 forint csejig utalványoz.

36. tábla Az esztergomi Zenei kör alapszabálya 1883. 2. oldal

- s kérvisseli, az egyesületet a hatóságokkal szemben.
- b. Igazgató. Függetlenül veseti a zenészek próbáikat, estélyeket s a hangversenyeket. Működési tagok felvételénél elnökök.
- c. Titkár. Az egyesület levelezéséül veseti, az értekezletek jegyzőkönyveit szerkeszti s okmányokat állít ki az igazgató és kármagy aláírása mellett.
- d. A pénztárnok az egyesület jövedelmeit s pénztét kezeli, s tartozik minden érmegyedben kömületét adni az egyesület pénztári állapötiról.
- e. Az ellenőrzést magar az értekezel egykorolja.
22. § A tisztviselőket egy évi időtartamra választják
23. § A tagság megszünik:
- a. Halálozás folytán.
- b. Kilérés folytán, az esetben az irásbeli szándékokat az új alakulás év előtt, egy hónappal kell az értekezletnek megkapnia.
- c. Kiközösítés folytán, ha valamely tag érkeletési okok nélkül fogva a választmányt erre kövnysereti.
24. § Az egyesület felbontását csak a működési tagok kétharadadából alakult értekezel mondhatja ki.
25. § A m. kir. belügyminiszterium 1508/1875 sz. a. kelt rendelkezése értelmében, azon esetben, ha az egyesület az alapszabályokban meghatározott értelet és eljárást illetőleg hatáskörét meg nem tudja, a magy kir. kormány által, a mennyiben működésének folytatása által az állam vagy az egyesületi tagok érteke vesélyes letelnek, haladéktalanul felfüggesztetik, s a felfüggesztés után elrendelendő szabályos vizsgálal eredményéhez kérest fel is vortattatik, vagy esetleg az alapszabályok legfontosabb megtartására felvartatás teke mellett hirtelendetik.
- Mélt. Esterházyban 1883. évi, Május hó 1^{én}

(Handwritten signature)

(Handwritten signature)
 kármagy
 igazgató

— **A zeneiskola körlevele.** A dal- és zenekedvelő egyesület zeneiskolája a közönség legközvetlenebb tájékozására következő körlevelet adta ki: Az esztergomi dal- és zenekedvelők egyesületének 6 osztályú ének- és zeneképző intézetében a növendékek beiratása következő 1891—92-iki tanévre f. é, szept. 1-től 8-ig, délelőtti 9 órától 12-ig történik az egyesületi helyiségben. (Széchenyi-tér, Szerencsés házában). Oktatás adatik: zongora-, hegedű-, gordonczimbalom- és harmonium játszásban, magán és karénekekben, zeneelmélet, zeneszerzésttanban és széptanban. Bővebb felvilágosítással szolgál az igazgatóság. Bellovits Ferencz igazgató. Zeneiskolánk máris nélkülözhetetlen művelődési tényezővé izmosodott alig egy-két esztendei eredményes működése alatt. Közönségünk bizonyára ugyanazzal a rokonszenvvel és bizalommal fogja a jól szervezett iskolát kitüntetni, mint eddig. Esztergom zeneiskolájának hivatása az, hogy minta iskolává váljék s a magyar vidéket hasonló szervezetű intézmény felállítására serkentse.

38. tábla Ének és zeneiskola felbírása 1891.

Tartalomjegyzék

Beköszöntő	3
Zenevilág Esztergomban a Bazilika felszenteléséig	5
A Dalárda kora	17
Jegyzetek	88
Források	110
1. Melléklet	112
2. Melléklet	115
Táblák	131

Szalai Béla műveinek jegyzéke

1. Szalai Béla – Szabó Flóris: *Pannonhalma négy évszázad képein*. Budapest, 1999.
2. Szalai Béla: *Magyar várak, városok, falvak metszeteiken 1515–1800*. I–IV. kötet + Addenda Budapest, 2001, 2003. 2006, 2013.
3. Szalai Béla: *Tokaj vár metszetes könyve* Kiad. Árvay és Tsa Pincészet, [Tokaj], 2004.
4. Szalai Béla – Veress Péter *Osztálynapló* Budapest, 2008.
5. Szalai Béla *Mozaik – Pannonhalma 1956 I–II*. kiadás Budapest, 2009. III. k. 2016.
6. Szalai Béla: *Pannonhalma az 1956-os forradalom idejében* In: Örökség és küldetés – Bencések Magyarországon Rendtörténeti Konferenciák 7. Budapest, 2012.
7. Szalai Béla – Szalay Katalin *A Feiglerek – Egy esztergomi polgárcsalád története* Laskai Antikvárium, Esztergom, 2012.
8. Szalai Béla *The Life and Work of Matthias Greischer* Goethe Universität Frankfurt am Main, 2013.
9. Szalai Béla *Fejezetek az esztergomi bencés gimnázium XIX. századi történetéből* Arbor fuit Benedictus Budapest, 2013.
10. Szalai Béla /szerk./ *Servus fidelis* – Kováts Arisztid emlékkönyv Budapest, 2013.
11. Szalai Béla *Georg Hoefnagel's Series of Hungarian Views* (Questions, Answers, Issues) London-Budapest, 2013.
12. Szalai Béla *Szegletkő* A pannonhalmi gimnázium és diákotthon története I. kötet 1939-1964 Budapest, 2014.
13. Szalai Béla *Oszlopok* A pannonhalmi gimnázium és diákotthon története II. kötet 1965–1989 Budapest, 2016.
14. Kőrösy László *Diákkori naplóm*. (sajtó alá rendezte, az életrajzot és a kísérő tanulmányt írta, a névmutatót összeállította Szalai Béla) Laskai Antikvárium, Esztergom, 2016.
15. Szalai Béla /szerk./ *Söveges Dávid emlékkönyv* Budapest, 2017.